

2018

Випуск № 2

СВІТ
НАУКИ ТА
ОСВІТИ

НАУКОВО - ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

wse@nlu.edu.ua

wse.nlu.edu.ua

61024, м. Харків,
вул. Пушкінська, 77, каб. 222п

Міжнародний
науково-практичний
юридичний журнал
ISSN: 2663-6816
Видається два рази на рік.

Мова журналу: українська,
англійська, російська.

Має електронну та друковану
версії.

Місцезнаходження редакції:
61024, м. Харків,
вул. Пушкінська, 77, каб. 222п
т.: +38 (066) 051-52-88;
e-mail: wse@nlu.edu.ua

Редакційна колегія:

Голова Редакційної колегії:
Барабаш Юрій Григорович

Заступник голови редакційної колегії:
Булгаков Артур Олександрович

Відповідальний секретар:
Нанарова Ольга Олександрівна

Члени редакційної колегії:
Головкін Богдан Миколайович

Гусаров Костянтин Володимирович

Данильян Олег Геннадійович

Єрмолаєв Віктор Миколайович

Кучерявенко Микола Петрович

Серьогіна Світлана Григорівна

Ярошенко Олег Миколайович

Бабічев Анатолій Валерійович

Дроздов Олександр Михайлович

Дулуб Лідія Миколаївна

Тітов Микола Ілліч

Дудченко Олександр Юрійович

Зелінська Яна Сергіївна

Казак Ріната Алімівна

Карнаух Богдан Петрович

Мохончук Богдан Сергійович

Рубашенко Микола Анатолійович

Федчишин Сергій Анатолійович

Цувіна Тетяна Андріївна

ДУДЧЕНКО О. Ю.,

к.ю.н., асистент кафедри організації судових та правоохоронних органів, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

DUDCHENKO ALEXANDER,
Ph.D., assistant of Department of Organization of Judicial and Law
Enforcement Bodies, Yaroslav Mydryi National Law University

РОЛЬ ТА ЗАВДАННЯ КЕРІВНИКА АПАРАТУ СУДУ В ПРОЦЕСІ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ

THE ROLE AND TASKS OF THE HEAD OF THE COURT STAFF IN THE PROCESS OF ORGANIZATIONAL SUPPORT OF THE COURTS ACTIVITY

Стаття присвячена дослідженню механізму здійснення організаційного забезпечення діяльності судів. Розглядається роль та завдання керівника апарату суду в зазначеному механізмі. В статті згруповано та досліджено повноваження керівника апарату суду. Запропоновано низку заходів, щодо вдосконалення правового статусу керівника апарату суду.

The mechanism of the implementation of organizational support of the courts activity is considered in the article. The role and tasks of the head of the court staff in that mechanism are studied. The authorities of the head of the court staff are grouped and examined in the article. A number of measures were proposed to improve the legal status of the head of the court staff.

Ключові слова: керівник апарату суду, судове адміністрування, організаційне забезпечення діяльності судів.

Keywords: head of the court staff, court administration, organizational support of the courts activity

Постановка проблеми. Судова реформа на сучасному етапі розвитку судочинства передбачає становлення судової системи як самостійної та незалежної, у зв'язку з цим важливу роль набуває такий механізм, як організаційне забезпечення діяльності судів. Проведення заходів конституційної та судово-правової реформ відкрило як позитивні, так і негативні сторони реформування, що повною мірою відображаються на функціонуванні судових органів держави та діяльності їх апаратів. Суттєвим поштовхом для початку нових досліджень у цій сфері з метою розкриття проблем та відпрацювання шляхів їх вирішення є необхідність використання цілісних теоретичних доробків та напрацювань практики судового устрою, теорії управління, а також потреби системного організаційного забезпечення процесу здійснення судочинства.

Ступінь розробленості питання. Проблеми організаційного забезпечення діяльності судів та визначення ролі та завдань керівника апарату суду в зазначеному процесі досліджувались у наукових працях таких вчених, як: В. Д. Бринцев, Л. М. Москвич, І. В. Назаров, С. Ю. Обрусна, Д. М. Притика, В. В. Сердюк, А. А. Стрижак, О. В. Федькович, С. Г. Штогун. Разом з тим, питанням, пов'язаним з повноваженнями керівника апарату суду не

приділяється належної уваги ні з боку законодавців, ні з боку науковців.

Метою цієї публікації є вивчення й узагальнення практики реалізації керівником апарату суду своїх повноважень при організаційному забезпеченні діяльності судів, аналіз існуючих питань, надання власних поглядів на вищезазначені проблеми, а також окреслення подальших шляхів їх дослідження.

Виклад основного матеріалу.

Забезпечення судів кадрами, фінансами, транспортом, меблями, засобами зв'язку, оргтехнікою та іншими матеріально-технічними та іншими ресурсами належить до гарантій самостійності та незалежності судової системи. У той же час це забезпечення, з одного боку, повинно виключати матеріальну залежність судів від органів законодавчої та виконавчої влади, а з другого – не повинно відволікати увагу суддів на виконання не властивих для правосуддя функцій. Відповідно до статей 155, 156 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» організаційне забезпечення діяльності судів покладається на їх апарат. Однак чинне законодавство, на відміну від попереднього Закону України «Про судоустрій», не розкриває сутності зазначеної діяльності.

У науковій літературі є різні підходи до визначення організаційного забезпечення діяльності судів. Так, О. В. Алферова та О. В. Лужина визначають його як діяльність уповноважених державних органів та посадових осіб зі здійснення заходів кадрового, фінансового, матеріально-технічного та іншого характеру, спрямованих на створення умов для повного і незалежного здійснення правосуддя [1, с. 54]. Аналіз роботи показує, що організаційне забезпечення діяльності суду як органу державної влади – поняття надзвичайно широке, що, на думку Г. Т. Єрмошина, включає в себе: 1) забезпечення безпосереднього судочинства в конкретній інстанції (діловодство в суді, підготовка справ до судового розгляду в суді тощо); 2) забезпечення трудових відносин, грошового утримання та заходів соціально-правового захисту суддів, державних службовців та інших працівників апарату суду; 3) забезпечення довідково-аналітичної роботи; 4) забезпечення взаємодії суду зі сторонами та їх представниками і «зовнішнім світом»; 5) управління фінансовими, матері-

ально-технічними й іншими ресурсами [2].

Безсумнівно, з точки зору становлення судової системи як системи самостійної та незалежної, яка забезпечує реальний захист прав і свобод громадян, в організаційному забезпеченні діяльності судів особливе значення займає організація управління фінансовими, матеріально-технічними й іншими ресурсами, що виділяються на відповідний сегмент судової влади. Управління зазначеними ресурсами є однією з найважливіших умов забезпечення самостійності та незалежності судової системи. Згідно з ст. 155 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» управління апаратом суду, а відповідно й ресурсами, які наявні в його віданні, здійснює керівник апарату суду.

Керівники апарату суду та їх заступники є державними службовцями, їх правовий статус визначається законами України «Про державну службу», «Про судоустрій і статус суддів», а також наказом Державної судової адміністрації України від 28 вересня 2012 р. № 115 «Про затвердження Типового положення про апарат місцевого, апеляційного судів» Про затвердження Типового положення про апарат місцевого, апеляційного судів [3], положеннями про апарат судів, затвердженими рішеннями зборів відповідних судів та іншими нормативно-правовими актами України. Однак правовий статус керівника апарату суду не є в повній мірі визначеним. Так, дискусії, що виникли навколо статусу державного службовця України, свідчать про певну нестабільність його норм, зумовлену інколи і політичним характером відносин, у яких перебуває державний службовець. У той же час і серед українських науковців помітні різні підходи до характеристики статусу державного службовця і насамперед кола осіб, які можуть набувати цього статусу. Незважаючи на особливу важливість проблем регулювання статусу державного службовця, їх науковий аналіз ускладнюється у зв'язку із незавершеністю формування законодавчої і нормативно-правової бази, включаючи положення, що стосуються саме прав, обмежень і відповідальності, які надаються або встановлюються у зв'язку із виконанням державними службовцями покладених на них обов'язків, а також правового й економічного забезпечення діяльності державних службовців [4, с. 295].

У юридичній літературі існують різні підходи до розуміння правового статусу державного службовця. Так, О. П. Ноздрачов констатує, що під правовим статусом державних службовців розуміється встановлене й гарантоване державою особливе положення державного службовця, який виконує службові обов'язки за певною посадою [5, с. 192]. А. В. Петришин наголошує на тому, що правовий статус державного службовця не може бути детальним відображенням соціального положення цього різновиду суб'єктів права. Він, по-перше, охоплює не всі сторони фактичного стану державних службовців, а лише найважливіші з них; по-друге, змінюється згідно з удосконаленням суспільних відносин і сам впливає на них, сприяє їх розвитку, або навпаки – консервації [6, с. 40]. Ю. М. Старилов робить висновок, що статус державних службовців – це диференційована й комплексна система, яка має вертикальну й горизонтальну структуру. Вертикальний поділ полягає в розмежуванні видів державних службовців залежно від рівня державної служби. Горизонтальний поділ вказує на безліч спеціальних напрямів у державній службі [7, с. 318-319]. О. М. Костюков звертає увагу на таку специфічність правового статусу: він здійснюється конкретним, дієздатним

суб'єктом; його об'єктивна сторона – формалізована, визначена правовими нормами; його суб'єктивна сторона – свідомі, вольові дії, його статус визначається саме займаною посадою, у якій об'єктивізується місце державного службовця в державному органі та в системі відповідних органів [8, с. 22].

У той же час слід пам'ятати, що ядром правового статусу державних службовців є його права і обов'язки. Права і обов'язки – основні елементи правового статусу державного службовця, а усі інші елементи є похідними від них, мають вторинний, другорядний характер [4, с. 310]. Таким чином, правовим статусом керівника апарату суду є сукупність його прав та обов'язків (повноважень), пов'язаних із проходженням державної служби у державному органі – суді.

Діяльність керівника апарату суду є досить специфічною, оскільки різноплановість поставлених перед ним завдань вимагають від нього знань у найрізноманітніших сферах діяльності, а також певного досвіду управління. Кінцевим результатом його діяльності має бути ефективне виконання покладених на апарат суду завдань. Також певної специфіки додає статус державного органу, апарат якого він очолює, як єдиного органу, що має право здійснювати правосуддя. Все це формулює наукові завдання щодо розкриття основних підходів до визначення та виокремлення повноважень керівника апарату суду як основного елемента його правового статусу.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» встановлює, що керівник апарату суду очолює апарат, несе персональну відповідальність за належне організаційне забезпечення суду, суддів та судового процесу, функціонування автоматизованої системи документообігу, інформує збори суддів про свою діяльність, а також призначає на посаду та звільняє з посади працівників апарату суду, застосовує до них заохочення та накладає дисциплінарні стягнення [9]. Жодних інших повноважень за керівником апарату суду Закон України «Про судоустрій і статус суддів» не закріплює. З аналізу зазначеного закону видно, що керівник апарату суду та його заступник не підпорядковуються голові суду. Вони є самостійними суб'єктами відносин, які мають власну компетенцію, систему повноважень. Однак, незважаючи на це, про діяльність роботи суду та його належну організацію досі вимагають від голови суду.

Стосовно повноважень керівника апарату суду, то слід зазначити, що ще на початку зародження такого правового явища, як керівник апарату суду (адміністратор суду) Д. М. Притика зазначав, що на судового адміністратора можуть бути покладені такі функції: управління кадрами, фінансами, потоками справ, технологічне управління, управління інформацією, приміщеннями, здійснення зв'язків з державними установами, з громадськістю, проведенням дослідницької та консультативної діяльності [10, с. 134]. Розробки вченого були прийняті та зазнали подальшого опрацювання і вдосконалення. Так, на сьогодні повноваження керівника апарату суду є досить широкими та утворюють складну систему. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» закріплює тільки деякі повноваження керівника апарату суду, а детальна регламентація його повноважень міститься у Типовому положенні про апарат місцевого, апеляційного судів, затвердженому наказом Державної судової адміністрації України від 28 вересня 2012 р. № 115 [3]. Враховуючи, що у цьому Положенні закріплено багато розрізнених повноважень керівника апарату, вважаємо за необхідне згрупувати їх

за трьома основними напрямками діяльності: повноваження щодо регулювання державної служби; повноваження щодо організації роботи суду; загальноорганізаційні повноваження.

Повноваження керівника апарату суду щодо регулювання державної служби регулюються Законом України «Про державну службу», а також висвітлювалися науковцями при дослідженні проблем проходження державної служби, а також правового статусу державних службовців та посадових осіб. Стосовно загальноорганізаційних повноважень керівника апарату суду, то слід зазначити, що вони є стандартними для керівника будь-якого органу чи його апарату та не передають специфіку адміністрування саме в суді. Вважаємо за доцільне зосередити увагу на групі повноважень щодо організації роботи суду.

Стосовно такого повноваження керівника апарату щодо організації роботи суду, як його взаємодія з Державною судовою адміністрацією України, з її відповідним територіальним управлінням, органами суддівського самоврядування, органами державної влади, органами місцевого самоврядування, іншими установами й організаціями, засобами масової інформації з питань забезпечення діяльності суду, то слід зазначити, що у Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів 2006 року було розмежовано представницькі повноваження голови суду і керівника апарату суду. Зокрема вказувалося, що голова суду повинен репрезентувати суд як орган державної влади, а представником суду як юридичної особи має бути керівник апарату суду. Відповідно до принципу поділу влади судові та організаційно-управлінські функції не повинні поєднуватися в рамках судової влади [11, с. 1-8]. Таким чином, необхідно з'ясувати різницю між юридичною особою та державним органом.

Юридична особа – організація, що визнається державою суб'єктом права, виступає в цивільному обороті від власного імені, має відокремлене майно, яке їй належить залежно від її виду (приватна чи публічна) на праві власності або на іншому речовому праві, несе самостійну відповідальність за своїми зобов'язаннями, від свого імені набуває майнових та особистих немайнових прав і несе цивільні обов'язки, може бути позивачем та відповідачем у суді [12, с. 216]. Категорія юридичної особи чітко визначає межі прав і відповідальності будь-якої організації, забезпечуючи при встановленні з нею договірні відносини іншими учасниками цивільних відносин, впевненість в тому, що вона має необхідну для цього правоздатність і дієздатність. Державний орган – це структурно виокремлений, внутрішньо організований колектив державних службовців, які посідають визначені законодавством посади, наділені відповідною компетенцією для виконання певних владно-управлінських функцій і завдань держави [13, с. 127]. Таким чином, говорячи про суд як державний орган, головною ознакою виступає його компетенція для виконання певних владно-управлінських функцій і завдань держави, а коли мова йде про юридичну особу, то головними ознаками є самостійна відповідальність та можливість виступати в цивільному обороті від свого імені, що означає можливість для конкретної організації отримувати і здійснювати цивільні права і нести цивільні обов'язки, а також виступати позивачем і відповідачем у суді. Слід зазначити, що такі повноваження керівника апарату суду, як взаємодія з Державною судовою адміністрацією України, з її відпо-

відним територіальним управлінням, органами суддівського самоврядування, органами державної влади, органами місцевого самоврядування, іншими установами й організаціями, засобами масової інформації з питань забезпечення діяльності суду можуть бути віднесені до будь-якого напрямку його діяльності, оскільки майже жодну свою функцію керівник апарату суду не може виконувати без взаємодії з іншими органами.

До групи повноважень щодо організації роботи суду також належать обов'язок здійснення організаційного забезпечення ведення судової статистики, діловодства, обліку та зберігання судових справ, належного ведення архіву та роботи бібліотеки суду й організації та контролю ведення діловодства в суді відповідно до інструкції з діловодства. Належне діловодство у судах є однією з важливих умов належної організації роботи суду, виконання процесуальних норм, своєчасного розгляду справ, виконання судових рішень, своєчасного та якісного надання інформації відвідувачам суду. Загальні правила ведення діловодства в місцевих загальних судах та порядок роботи з документами з моменту їх надходження чи створення в суді до надіслання або передання в архів, звернення до виконання судових рішень встановлює Інструкція з діловодства в місцевому загальному суді, затверджена наказом Державної судової адміністрації України від 27 червня 2006 р. № 68 та зареєстрована в Міністерстві юстиції України 24 липня 2006 р. за № 860/12734 (із змінами) [14]. Також важливим аспектом організації роботи суду є ведення судової статистики. Судова статистика є частиною державної статистики, тому ведення статистичного обліку роботи судів здійснюється відповідно до Закону України «Про державну статистику». Державною статистикою, відповідно до ст. 1 цього Закону, є централізована система збирання, опрацювання, аналізу, поширення, збереження, захисту та використання статистичної інформації, тобто документованої інформації, що дає кількісну характеристику масових явищ та процесів, які відбуваються в економічній, соціальній, культурній та інших сферах життя суспільства [15, с. 194]. Повнота і достовірність статистичної інформації багато у чому визначається якістю проведення першого етапу статистичної роботи – наскільки сумлінно ставляться судді та працівники апарату суду до заповнення документів первинного статистичного обліку, тобто при цьому необхідно враховувати, що керівник апарату суду має право надавати вказівки зазначеним особам стосовно заповнення документів первинного статистичного обліку. Організаційне забезпечення ведення судової статистики керівником апарату суду повинно бути скоординоване й з іншими напрямками його роботи, зокрема зі здійсненням заходів щодо забезпечення належних умов діяльності суддів та працівників апарату суду, інформаційно-нормативного забезпечення їх діяльності.

Стосовно інформаційно-нормативного забезпечення діяльності суддів, то особливе значення цієї роботи полягає у тому, що вона спрямована на забезпечення процесуальної діяльності суду, на створення умов для здійснення правосуддя в суворій відповідності із чинними законами, а це можливо зробити шляхом своєчасного забезпечення суддів нормативно-правовими джерелами. Однак очевидно, що така значна кількість правових актів, яка сьогодні потрібна при розгляді судових справ, не може бути у друкованому вигляді надана в постійне користування кожному судді, тим більше практично неможливо

вести контрольні примірники всіх необхідних актів. Це завдання вирішується шляхом оснащення судів комп'ютерними інформаційно-правовими системами [16, с. 53-54]. Проте слід зазначити, що впровадження таких систем не знімає з порядку денного необхідність забезпечення судів періодичними виданнями, які здійснюють офіційну публікацію нормативних правових актів, друкованими виданнями окремих актів і підтримання їх текстів у контрольному стані.

Серед повноважень керівника апарату щодо організації роботи суду закріплено, що він організовує та забезпечує розроблення і подання на затвердження в установленому порядку кошторису видатків на утримання суду. Також відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» встановлено, що суди загальної юрисдикції фінансуються згідно із кошторисами та щомісячними розписами видатків, затвердженими відповідно до вимог зазначеного закону, у межах річної суми видатків, передбачених Державним бюджетом України на поточний фінансовий рік, у порядку, встановленому Бюджетним кодексом України. У той же час залишається дискусійним питання щодо того, хто в суді є головним розпорядником коштів. Так, відповідно до ст. 22 Бюджетного кодексу України головними розпорядниками бюджетних коштів за бюджетними призначеннями, передбаченими законом про Державний бюджет України, можуть бути Конституційний Суд України, суди загальної юрисдикції, Державна судова адміністрація України в особі їх керівників [17]. Разом з тим конкретного визначення поняття «керівник державного органу – суду», яке могло б міститися в нормативно-правових документах щодо функціонування судової установи, не існує. Тому питання визначення поняття та видів керівників у судовій системі потребує окремого дослідження. Також відповідно до п. 2 постанови Кабінету Міністрів України «Про упорядкування структури та умов оплати праці працівників апарату органів виконавчої влади, органів прокуратури, судів та інших органів» від 9 березня 2006 р. № 268, керівнику державного органу надано право в межах затвердженого фонду оплати праці встановлювати державним службовцям надбавки, доплати, здійснювати преміювання, надавати допомогу на оздоровлення та матеріальну допомогу для вирішення соціальних питань [18]. Виходячи із зазначеного, головним розпорядником бюджетних коштів є голова відповідного суду, а отже й всі питання, пов'язані з оплатою праці державних службовців у суді, має вирішувати він, однак у законодавстві, що регулює діяльність голови суду, не закріплено таких повноважень.

Проте у ст. 155 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» закріплено, що організаційне забезпечення роботи суду здійснює його апарат. Однак незважаючи на те, що зазначений закон не розкриває поняття «організаційне забезпечення роботи суду», можна стверджувати, що заходи фінансового характеру входять до його сутності. Таким чином, керівник апарату суду очолюючи апарат суду, дбає про організаційне забезпечення роботи суду, що включає в себе також здійснення заходів фінансового характеру, тобто здійснення операцій з бюджетними коштами. Також слід враховувати, що керівник апарату суду представляє суд як юридичну особу, тому вирішення питання щодо головного розпорядника бюджетних коштів у суді можливе шляхом закріплення керівника апарату суду керівником суду як юридичної особи. При такому підході голова суду, залишаючись керівником державного органу, буде остаточно позбавлений невластивих

судді господарсько-фінансових повноважень.

Окремо слід виокремити такі повноваження, як забезпечення виконання рішень зборів суддів з питань внутрішньої діяльності суду; виконання доручень голови суду, рішення зборів суддів щодо організаційного забезпечення діяльності суду; забезпечення підготовки планів роботи суду, які затверджуються головою суду, а також здійснення контролю за виконанням запланованих заходів. З аналізу цих повноважень можна зробити висновок, що незважаючи на те, що керівник апарату суду прямо не підпорядковується ані голові суду, ані зборам суду, він повинен виконувати їх рішення та доручення. У той же час існує багато питань, які потребують оперативного вирішення в різних сферах позапроцесуальної діяльності суду, які, на думку голови суду або зборів суддів, є першочерговими, такими, що безпосередньо впливають на якість здійснення правосуддя. У такому випадку керівник апарату суду, виконуючи зазначені вказівки та доручення зборів суддів або голови суду, має право не нести відповідальності за цю діяльність. З другого боку, керівник апарату суду може відмовитися від виконання розпоряджень і вказівок, оскільки він несе персональну відповідальність за належне організаційне забезпечення суду, суддів та судового процесу, функціонування автоматизованої системи документообігу. Наявність зазначених повноважень, а точніше обов'язків, суперечать позиції законодавця стосовно відсторонення голови суду від виконання організаційно-розпорядчих завдань.

Керівник апарату суду, виконуючи свої повноваження, надані йому Законами України «Про судоустрій і статус суддів» та «Про державну службу», видає накази з кадрових питань щодо працівників апарату суду (державних службовців, працівників, які виконують функції з обслуговування), а також щодо помічників суддів (за поданням судді) стосовно призначення на посади, звільнення з посад, переведень на інші посади, просування по службі, встановлення рангів державних службовців, надання відпусток, застосування заохочень, накладення дисциплінарних стягнень, проведення щорічного оцінювання результатів службової діяльності, а також з адміністративно-господарських питань (відрадження, підвищення рівня професійної кваліфікації (компетентності) працівників апарату суду) [3].

Керівнику апарату суду безпосередньо підпорядковані заступник керівника апарату суду, керівники структурних підрозділів апарату суду. На час відсутності керівника апарату суду його обов'язки виконує заступник керівника апарату. Повноваження заступника керівника апарату суду визначаються посадовою інструкцією, яка затверджується керівником апарату суду. У разі відсутності заступника керівника апарату тимчасове виконання обов'язків за посадою відсутнього керівника апарату місцевого суду покладається на іншого працівника апарату суду наказом начальника територіального управління Державної судової адміністрації України або залежно від рівня суду Голови Державної судової адміністрації України за поданням голови суду.

Аналіз практичної діяльності керівника апарату суду в судовій системі України показує, що його успіх роботи залежить, насамперед, від його професійних якостей. Однак на сьогодні посада керівника апарату суду не остаточно сформувалася і особи, що займають ці посади, не завжди займають лідерську позицію в суді й не користуються достатнім авторитетом як серед суддів, так і серед працівників апарату суду. Особливо наочно така ситуація

проглядається на рівні місцевих судів. Слід також зазначити, що у багатьох випадках голови судів ставляться до керівників апаратів як до своїх помічників, вказуючи їм, що і як необхідно виконувати, або ж перетягують, а точніше, продовжують виконувати всі організаційні повноваження в суді. Проте практика показує, що в тих судах, де активно підтримували керівників апарату суду, їх робота отримувала схвалення – становлення керівника апарату суду відбувалося набагато швидше. Причому передача організаційних повноважень, не пов'язаних з відправленням правосуддя, від голови суду керівникові апарату не означала втрати контролю над апаратом суду з боку голови, оскільки контрольна функція все ж залишилася у голови суду. Навпаки, така ситуація підвищувала роль керівника апарату суду у взаєминах з працівниками апарату, суддями і, найголовніше, у зовнішніх правовідносинах. Оскільки для належної організації забезпечення роботи суду необхідні зовнішні ресурси.

У той же час наділення керівника апарату суду широким колом повноважень щодо організації роботи суду призводить до знищення принципу єдиначальності в управлінні організацією, відповідно до якого кожен працівник отримує завдання тільки від одного начальника і відповідає безпосередньо перед ним. Повноваження працівникові можуть делегуватися тільки одним керівником [19, с. 182].

Раціональним виходом із такої ситуації, на нашу думку, є розуміння суду не як цілісного утворення, а як складної системи, різних груп відносин, які існують досить самостійно, однак діяльність яких спрямована на досягнення єдиної цілі – здійснення якісного, ефективного правосуддя. Такими групами, з одного боку, є суддівський корпус, що очолюється головою суду та здійснює основне повноваження суду – правосуддя, а з другого – апарат суду, який виконує допоміжні функції, завданням якого є забезпечення виконання судом своїх повноважень, де єдиним центром управління повинен бути керівник апарату суду. Головним за такого підходу повинно бути чітке розмежування галузей впливу, тобто слід зазначити, що будь-які вказівки з боку голови суду стосовно апарату суду чи керівника апарату суду мають нести лише рекомендаційний характер. Такий підхід надає можливість визначити правовий статус різних категорій працівників суду, виходячи з конкретних функціональних напрямів його діяльності, а також відповідні вимоги та кваліфікаційні характеристики посад у суді.

Список використаних джерел:

1. Правовые и организационные основы деятельности администраторов и работников аппарата суда : курс лекций / ред.: Е. В. Алферова, О. В. Лузина. – М. : РАП, 2008. – 256 с.
2. Ермошин Г. Т. Организационное обеспечение деятельности суда (судебное администрирование) в контексте реализации принципа самостоятельности судебной власти / Г. Т. Ермошин // Рос. юстиция. – 2005. – № 3. – С. 2.
3. Про затвердження Типового положення про апарат місцевого, апеляційного судів Електронний ресурс : наказ Держ. суд. адмін. України від 28 верес. 2012 р. № 115 // Судова влада України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу : <http://court.gov.ua/dsa/14/N1152012/>. – Заголовок з екрана.
4. Іншин М. І. Правове регулювання службово-трудо-вої діяльності державних службовців як особливої

категорії зайнятого населення України : навч. посіб. / М. І. Іншин. – Х. : ФІНН, 2010. – С. 295.

5. Ноздрачев А. Ф. Государственная служба : учеб. для подгот. гос. служащих / А. Ф. Ноздрачев. – М. : Статут, 1999. – С. 192.
6. Петришин А. В. Статус должностного лица: природа, структура, специализация : учеб. пособие / А. В. Петришин. – К. : УМК ВО, 1990. – С. 40.
7. Старилов Ю. Н. Служебное право : учебник / Ю. Н. Старилов. – М. : БЕК, 1996. – С. 318–319.
8. Костюков А. Н. Должностное лицо: административно-правовой статус / А. Н. Костюков // Изв. вузов. Правоведение. – 1987. – № 2. – С. 22.
9. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 лип. 2010 р. № 2453-VI // Вісн. Верхов. Ради України. – 2010. – № 142. – Ст. 1125.
10. Притыка Д. М. Арбитражный суд: проблемы организации и деятельности / Д. М. Притыка. – Киев : Оряне, 2000. – С. 134.
11. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ Президента України від 10 трав. 2006 р. № 361/2006 // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 19. – С. 1–8.
12. Цивільне право України : підручник : у 2 т. / за заг. ред. В. І. Борисова, І. В. Спасибо-Фатеева, В. Л. Яроцький. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – Т. 1. – С. 216.
13. Загальна теорія держави і права : підручник / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого ; за ред.: М. В. Цвік, О. В. Петришин. – Х. : Право, 2009. – С. 127.
14. Про затвердження Інструкції з діловодства в місцевому загальному суді Електронний ресурс : наказ Держ. суд. адмін. України від 27 черв. 2006 р. № 68 // Верховна рада України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/zo86o-o6>. – Заголовок з екрана.
15. Про державну статистику : Закон України в ред. від 13 лип. 2002 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 29. – Ст. 194.
16. Настольная книга администратора суда общей юрисдикции / И. Н. Андрюшечкина и др. ; под ред. В. М. Лебедева. – М. : Юрист, 2004. – С. 53–54.
17. Бюджетный кодекс Украины : Закон Украины від 8 лип. 2010 р. № 2456-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2010. – № 50/51. – Ст. 572.
18. Про упорядкування структури та умов оплати праці працівників апарату органів виконавчої влади, органів прокуратури, судів та інших органів : постанова Кабінету Міністрів України від 25 трав. 2011 р. № 268 // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 10. – Ст. 632.
19. Литвак Б. Г. Наука управления: теория и практика / Б. Г. Литвак. – М. : Дело, 2012. – С. 182.

КАЛИНОВСЬКА ЛОЛІТА ВІТАЛІЇВНА

УДК 347.998.85

кандидат юридичних наук,
суддя Дергачівського районного суду
Харківської області, Україна, м. Дергачі

KALINOVSKA LOLITA VITALIEVNA
doctor of Law,
Judge of the Dergachi District Court
Kharkiv region, Ukraine, city of Dergachi

ІНТЕРПРИТАЦІЯ ПРИНЦИПУ ВІДКРИТОСТІ ІНФОРМАЦІЇ ЩОДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ СПРАВИ

INTERPRETATION OF THE PRINCIPLE OF OPENNESS OF INFORMATION ON ADMINISTRATIVE BUSINESS

У статті аналізується принцип відкритості інформації щодо адміністративної справи в адміністративному судочинстві, визначається його місце серед інших принципів адміністративного судочинства. Наукова стаття розкриває сутність принципу відкритості інформації шляхом дослідження головних елементів, також вказує на органічний зв'язок принципів адміністративного судочинства із ухваленням правосудного рішення в адміністративній справі.

The article analyzes the principle of openness of information on administrative cases in administrative proceedings, determines its place among other principles of administrative legal proceedings. The scientific article reveals the essence of the principle of openness of information through the study of the main elements, also points to the organic connection of the principles of administrative justice with the adoption of a justice decision in an administrative case.

Ключові слова: інформація, адміністративна справа, принципи адміністративного судочинства, процесуальні права, провадження.

Key words: information, administrative case, principles of administrative proceeding, procedural rights, proceedings.

Постановка проблеми. Як проголошується у ст. 1 Конституції України Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Пріоритетним напрямком в такій державі є дотримання основоположних прав та свобод людини та громадянина. Головним способом захисту своїх прав є звернення до суду. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55 Конституції України). Завданням в адміністративному судочинстві є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. З метою належного, ефективного захисту

прав фізичних осіб необхідне дотримання принципів адміністративного судочинства у комплексі. Нашою метою є дослідження принципу відкритості доступу до інформації щодо адміністративної справи.

Виклад основного матеріалу.

Традиційну дефініцію принципів можна знайти в теорії права. Так, під принципами права (від лат. principium – основа, засада) розуміють основоположні загальноприйняті норми, що виражають властивості права і мають імперативну юридичну силу, тобто виступають як незаперечні вимоги, що висувуються до учасників суспільних відносин з метою встановлення соціального компромісу [1, с. 253]. Під принципами адміністративного судочинства слід розуміти універсальні, науково обгрунтовані, прямо або опосередковано закріплені в нормативно-правових актах засади, які виражають його сутність та специфіку, спрямовані на забезпечення його результату [2, с. 28].

У ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 встановлюється, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом [3]. Ключовими принципами статті 6 є верховенство права та належне здійснення правосуддя. Ці принципи також є основоположними елементами права на справедливий суд. Право на суд покриває надзвичайно широке поле різноманітних категорій – воно стосується як інституційних та організаційних аспектів, так і особливостей здійснення окремих судових процедур. Своєрідним механізмом, який дозволяє розуміти, тлумачити та застосовувати Конвенцію є практика Європейського суду з прав людини (далі – Суд), яку він викладає у своїх рішеннях. Враховуючи той факт, що право на справедливий суд займає основне місце у системі глобальних цінностей демократичного суспільства, Європейський суд у своїй практиці пропонує досить широке його тлумачення.

Наприклад, у п. 47 Рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Шагін та інші проти України» від 10 груд. 2009 р. заявник скаржився, що його право на відкритий судовий розгляд було порушено внаслідок

нібито безпідставного позбавлення громадськості можливості бути присутньою на розгляді [4]. У вказаній справі порушується право на справедливий суд, а також доступу до інформації щодо справи.

У п. 56 Рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Лучанінова проти України» від 9 червня 2011 року було недотримано принципу відкритості доступу до інформації щодо справи шляхом ненадання загальнодоступної інформації про дату та місце засідання [5]. Зважаючи на такий факт порушення прав та недотримання принципів судочинства, можемо констатувати, що результатом таких дій є ухвалення неправосудного рішення. Аналіз наведених рішень Європейського суду надає змогу зробити висновок, що дотримання принципів адміністративного судочинства під час вирішення справи сприятиме забезпеченню принципу *res judicata* – остаточності рішення суду.

У національному законодавстві принципи адміністративного судочинства мають аксіоматичний пріоритет. Так, до загальних принципів адміністративного судочинства відносяться: 1) верховенство права; 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 3) гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 4) змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі; 5) обов'язковість судового рішення; 6) забезпечення права на апеляційний перегляд справи; 7) забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, визначених законом; 8) розумність строків розгляду справи судом; 9) неприпустимість зловживання процесуальними правами; 10) відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судові рішення (ч. 3 ст. 2 КАС). Серед зазначених принципів забезпечувальну роль можна відвести принципу відкритості доступу до інформації щодо адміністративної справи. Для з'ясування ролі вказаного принципу необхідно звернутися до правової природи такої категорії, як інформація.

Законодавче визначення інформації знаходиться у ст. 1 Закону України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-XII. Так, під інформацією розуміються будь-які відомості та дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [6]. Така ж сама дефініція міститься у ч. 1 ст. 200 Цивільного кодексу України [7]. Одним із видів інформації є публічна інформація. У ч. 1 ст. 1 Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 № 2939-VI регламентується, що публічна інформація - це відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом [7].

Статтею 11 КАС встановлюється, що принцип відкритості інформації щодо адміністративної справи регламентується у ст. 11 КАС. Розглянемо вказані положення детальніше, а саме: (1) ніхто не може бути позбавлений права на інформацію про дату, час і місце розгляду своєї справи або обмежений у праві отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи (ч. 1 ст. 11 КАС). У такому випадку доречно наголосити, що у такій «презумпції» встановлюється пріо-

ритет права на інформацію, яке не може обмежуватися як на інституційному, так і законодавчому рівнях. (2) Будь-яка особа, яка не є учасником справи, має право на доступ до судових рішень у порядку, встановленому законом (ч. 1 ст. 11 КАС). Учасниками справи є сторони, треті особи. У справах можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб (ст. 42 КАС).

(3) Особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, які подали апеляційну чи касаційну скаргу на відповідне рішення, мають право ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії з документів, долучених до справи, одержувати копії судових рішень в порядку, передбаченому цим Кодексом (ч. 2 ст. 11 КАС). Звичайно, дані процесуальні норми вказують на те, що головна мета ознайомлення з документами – це можливість досліджувати докази поза межами судового провадження.

(4) Інформація щодо суду, який розглядає справу, учасників справи та предмета позову, дати надходження позовної заяви (скарги) або будь-якої іншої заяви або клопотання у справі, у тому числі особи, яка подала таку заяву, вжитих заходів забезпечення позову та (або) доказів, стадії розгляду справи, місця, дати і часу судового засідання, руху справи з одного суду до іншого, є відкритою та підлягає невідкладному оприлюдненню на офіційному веб-порталі судової влади України в порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему (ч. 3 ст. КАС). З цього слідує, що інформація залежно від рівня доступу може бути з обмеженим доступом або відкритою. У даному випадку законом чітко встановлені критерії доступу до інформації.

(5) У разі постановлення судом ухвали про розгляд справи у закритому судовому засіданні інформація щодо справи не розкривається, окрім відомостей про сторони, предмет позову, дату надходження позовної заяви, стадії розгляду справи, місце, дату і час судового засідання, руху справи з одного суду до іншого. Як бачимо, обмеження встановлене законом має органічний зв'язок із способами захисту прав громадян. Така сентенція обґрунтовується прямопропорційною залежністю втілення природних прав людини у позитивному праві. У такому аспекті налогосимо, що учасник адміністративного провадження не позбавляється права, а лише обмежується в ньому. Розглянемо положення КАС детальніше.

Законом встановлюється інформація з обмеженим доступом. Отже, при розкритті інформації щодо справи, визначеної частинами третьою та четвертою цієї статті, не можуть бути оприлюднені такі відомості (ч. 5 ст. 11 КАС):

1) місце проживання або перебування фізичних осіб із зазначенням адреси, номери телефонів чи інших засобів зв'язку, адреси електронної пошти, реєстраційні номери облікової картки платника податків, реквізити документів, що посвідчують особу, унікальні номери запису в Єдиному державному демографічному реєстрі; 2) реєстраційні номери транспортних засобів; 3) номери банківських рахунків, номери платіжних карток; 4) інформація, для забезпечення захисту якої розгляд справи або вчинення окремих процесуальних дій відбувалися в закритому судовому засіданні. Дійсно, залежно від категорії справи, розголошення вказаної інформації з

обмеженим доступом може сприяти нанесенню шкоди, як приватним інтересам, так і суспільства в цілому. Про це також наголошується у ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації»). Обмеження доступу до інформації здійснюється відповідно до закону при дотриманні сукупності таких вимог: 1) виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя; 2) розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам; 3) шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні. Інформація з обмеженим доступом має надаватися розпорядником інформації, якщо він правомірно оприлюднив її раніше. Інформація з обмеженим доступом має надаватися розпорядником інформації, якщо немає законних підстав для обмеження у доступі до такої інформації, які існували раніше.

Слід окремо виділити принципи забезпечення доступу до публічної інформації. Доступ до публічної інформації відповідно до цього Закону здійснюється на принципах: 1) прозорості та відкритості діяльності суб'єктів владних повноважень; 2) вільного отримання, поширення та будь-якого іншого використання інформації, що була надана або оприлюднена відповідно до цього Закону, крім обмежень, встановлених законом; 3) рівноправності, незалежно від ознак раси, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак (ст. 4 Закону України «Про доступ до публічної інформації»).

За своїм семантичним наповненням «принцип відкритості інформації» вказує на наступні аспекти: 1) рівності учасників провадження; 2) отримання відомостей щодо конкретної справи; 3) реалізації права на справедливий суд.

Висновки. Доцільно зазначити, що законодавче закріплення принципу відкритості інформації щодо адміністративної справи – це тільки початок шляху реалізації процесуальних прав учасників провадження. Важливо також існування належного механізму реалізації вказаного принципу, зокрема, закріплення засобів та методів реалізації, чіткого закріплення способів отримання інформації, відповідальності за обмеження у доступі до інформації.

Список використаних джерел:

1. Скакун О. Ф. Теорія держави та права (Енциклопедичний курс) : Підручник. Видання 2-е, перероблене та доповнене. – Харків : Еспада, 2009. – 752 с.
2. Адміністративне судочинство : навч. посіб. / І. М. Балакарева, І. В. Бойко, Я. С. Зелінська та ін.; за заг. ред. Н. Б. Писаренко. – Х.: Право, 2016. – 312 с.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. // Офіційний Вісник України. – 1998. – № 13. – стор. 270
4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шагін та інші проти України» від 10 груд. 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_612
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Лучанінова проти України» від 9 черв. 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_788
6. Про інформацію : Закон України від 02 жовт. 1992 р. № 2657-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
7. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
8. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січ. 2011 р. № 2939-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 314.

СЕРЕДА ОЛЕНА ГРИГОРІВНА
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри трудового права
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків

МАКІТРЕНКО ВІКТОРІЯ ВОЛОДИМИРІВНА
студентка Інституту прокуратури і кримінальної юстиції
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків

SEREDA OLENA HRYHORIVNA
PhD, Assistant Professor of Labor Law Department
of Yaroslav Mudryi National Law University

Makitrenko Viktoriia Volodymyrivna
Student of the Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute,
Yaroslav Mudryi National Law University,
Ukraine, Kharkiv

ПРОБЛЕМА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

PROBLEMS OF EMPLOYMENT OF PERSONS WITH DISABILITIES IN UKRAINE: CAUSES AND WAYS OF OVERCOMING

Стаття присвячена виявленню недоліків чинного законодавства у сфері працевлаштування осіб з інвалідністю. Унаслідок дослідження національного та європейського законодавства запропоновано механізми вирішення даної проблеми.

The article is devoted to revealing the shortcomings of the current legislation in the field of employment of persons with disabilities. As a result of the study of national and European legislation, mechanisms for solving this problem are proposed.

Ключові слова: трудове законодавство, особа з інвалідністю, міжнародна практика, міжнародні акти.

Keywords: labor legislation, persons with disabilities, international practice, international acts.

Вступ. В умовах євроінтеграції актуальним є питання щодо працевлаштування осіб, які є не конкурентоспроможними на ринку праці. Особи з інвалідністю не є виключенням, але, беручи до уваги їх певні особливості, їм мають надаватися гарантії та захист як менш захищеним членам суспільства.

Право осіб з інвалідністю на працю встановлене КЗпП, Законами України «Про зайнятість населення», «Про відпустки», «Про охорону праці», а також спеціальними Законами – «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», норми яких спрямовані на створення вищезазначеним особам реальних можливостей продуктивно працювати і передбачають конкретні механізми їх реалізації. Зокрема, статтею 2-1 КЗпП забороняється: «...будь-яка дискримінація у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від...інвалідності...» [1].

Таким чином, особи з інвалідністю володіють усіма

правами щодо працевлаштування як і звичайні працівники. А держава, в свою чергу, надає певні гарантії щодо реалізації цих прав, шляхом закріплення в нормативно-правових актах.

Вивченням даного питання займалися такі науковці: Ткаліч О., Корнюшина Р., Котова Л. В., Комар А.О., Лесько О. Й. та інші. Але деякі питання щодо проблем працевлаштування осіб з інвалідністю залишилися поза їх увагою.

Метою даної статті є виявлення недоліків законодавчого регулювання працевлаштування осіб з інвалідністю, встановлення пропозицій щодо їх подолання.

Виклад основного матеріалу.

На сьогодні в окремих регіонах України зайнятість серед інвалідів працездатного віку становить 15-20%, при цьому особливо важка ситуація складається із зайнятістю інвалідів I та II груп, серед яких кількість працюючих вдвічі менше [2]. Така ситуація на ринку праці пов'язана з тим, що такі особи не можуть конкурувати з іншими особами і таким чином втрачають соціальні гарантії, встановлені державою. Крім того, роботодавець при працевлаштуванні особи з інвалідністю має не лише проінформувати про загальні умови праці та визначити такому працівнику робоче місце, а й забезпечити додаткові гарантії, передбачені в законодавстві України, які зазвичай є тягарем для першого. Наприклад, при укладенні трудового договору з особою з інвалідністю, роботодавець не має право встановлювати випробовування при прийнятті його на роботу [1, ст. 26] – це положення заважає роботодавцеві всесторонньо впевнитися в професійних якостях особи. По-друге, у випадках, передбачених законодавством, на власника або уповноважений ним орган покладається обов'язок організувати навчання, перекваліфікацію і працевлаштування осіб з інвалідністю відповідно до медичних рекомендацій [1, ст.

127] – тобто замість того, щоб знайти працівника, кваліфікація якого не вимагає навчання, роботодавець має певні клопоти щодо вищеназваних дій.

Найважливішим міжнародним документом, що стосується осіб з інвалідністю, є Конвенція про права інвалідів. Україна ратифікувала Конвенцію та Факультативний протокол до неї 16 грудня 2009 року. Даний акт МОП містить соціальну модель інвалідності, що передбачає залучення осіб з інвалідністю до ефективної участі в житті суспільства нарівні з іншими громадянами [3]. Але аналіз чинного національного законодавства свідчить про невідповідність положенням зазначеним у Конвенції. Навіть у Концепції державної цільової програми «Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю та розвитку системи реабілітації осіб з інвалідністю» на період до 2020 року зазначається, що на законодавчому рівні в Україні не забезпечено повною мірою реалізацію прав інвалідів, зокрема у сфері освіти та охорони здоров'я, працевлаштування, користування транспортними послугами, безперешкодного доступу до об'єктів житлово-комунального та громадського призначення, а також інформації [4].

Принципи державної політики професійної реабілітації та зайнятості інвалідів закладені в Конвенції Міжнародної організації праці № 159, ратифікованій Україною 6 березня 2003 року, серед них слід звернути увагу на забезпечення поширення заходів з професійної реабілітації на всі категорії інвалідів, а також на сприяння можливостям зайнятості інвалідів на ринку праці [5]. Дана проблема є актуальною на всій території України. Наприклад, згідно зі статистичними даними в одному з районів Харківської області з загальною кількістю населення 16,2 тис. осіб на безкоштовне навчання у спеціалізованих міжрегіональних центрах професійної реабілітації інвалідів було направлено Управлінням праці та соціального захисту населення РДА у 2008 р. – 0 осіб, у 2009 р. – 1 особу, у 2010 р. – 1 особу, у 2011 р. – 0 осіб, у 2012 р. – 1 особу, що свідчить про невисокі показники діяльності в даному напрямку [6].

Причинами виникнення даної ситуації можемо вважати:

- низький рівень інформованості населення про спеціалізовані центри професійної реабілітації інвалідів;
- психологічні проблеми осіб-інвалідів, пов'язані із неготовністю суспільства до прийняття їх у трудові колективи;
- невисокий рівень мотивації до залучення осіб з обмеженими фізичними можливостями в процедуру отримання професійної освіти серед співробітників лікарень, центрів зайнятості та управлінь праці та соціального захисту населення, що, в свою чергу може бути обумовленим невисоким рівнем заробітної плати, що є основним мотиваційним чинником в роботі, та ін. [6].

Також окремою проблемою є бажання самих осіб з інвалідністю працювати. Результати проведеного соціологічного дослідження інвалідів свідчать, що на прийняття ними рішення щодо трудової діяльності вплинули: необхідність заробляти гроші через малу пенсію (41 % відповідей); прагнення бути в колективі (19,5 %); сподівання на допомогу підприємства в отриманні медичних послуг (7,3 %); бажання набути професійні знання і навички (6,3 %); можливість отримати пільгові путівки на лікування та оздоровлення (6,3 %), тощо [7].

Тому не дивно, що рівень зайнятості осіб з інвалідні -

стю в Україні досить низький у порівнянні з їх можливостями та бажанням. Це явище свідчить про недосконалість механізму працевлаштування та професійної реабілітації інвалідів в Україні.

Актуальним в даному сенсі є вивчення практики розв'язання цієї проблеми в країнах Європи. Так, у Німеччині головним завданням професійної підготовки осіб з інвалідністю є безпосередньо навчання за однією з обраних загальнонавчаних спеціальностей. Якщо є можливість, то воно має проходити на робочому місці разом із співробітниками без інвалідності. Особи з інтелектуальними порушеннями для навчання за певною спеціальністю можуть бути зараховані в один із 28 Інститутів тривалого навчання осіб з інвалідністю [8].

В Італії федеративне і регіональне законодавство підтримує осіб з інвалідністю на ринку праці. Так, дані особи мають зареєструватися для оцінки їх стану в місцевому відділенні служби охорони здоров'я. Потім визначається конкретний потенціал роботи для кожного претендента. І на останок особа реєструється у відповідному листі очікування роботи (він існує один на кожну провінцію). Також у Законі держави передбачено щорічний бюджет близько 30 мільйонів євро для компенсації податків, сплачених роботодавцями [7].

У Швеції уряд стимулює роботодавців не наданням податкових пільг підприємствам, а виплатою індивідуальних дотацій на кожну працевлаштовану особу з інвалідністю. Сам працівник отримує допомогу з інвалідності й заробітну плату, але сума виплат не перевищує визначеного рівня [9].

Водночас багато країн ЄС не відмовилися від відомого інституту квот. У Франції квота становить 6% від загальної кількості робочих місць. Особи з інвалідністю можуть брати участь і в програмах для осіб, що довгий час лишалися без роботи. Роботодавці отримують одnorазову виплату за контракт на навчання на робочому місці. Існують спеціалізовані підприємства з полегшеним режимом праці, орієнтовані на працевлаштування осіб із інвалідністю [1].

При порівнянні міжнародного досвіду і національного законодавства можна виділити як позитивні кроки до удосконалення даного питання, так і те, що потребує змін. Наприклад, в статті 19 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» передбачено, що для підприємств, установ, організацій, у тому числі підприємств, організацій, громадських організацій інвалідів, фізичних осіб, які використовують найману працю, установлюється норматив робочих місць для працевлаштування інвалідів [10]. Він становить 4% середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік, а якщо працює від 8 до 25 осіб, - у кількості одного робочого місця.

Але головним недоліком, на нашу думку, залишаються норми відповідальності роботодавця, у разі відсутності вищеназваної квоти осіб з інвалідністю на підприємстві, установі, організації. Законом України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» передбачено адміністративно-господарські санкції у разі невиконання даної норми [10, ст. 20]. Тому для роботодавця працевлаштування особи з інвалідністю є обов'язком, який більшість з них сприймає як «каторгу». Це призводить до формального працевлаштування осіб із інвалідністю, коли відповідно до списків обліку працівників підприємства особа є працевлаштованою, а насправді її навіть ніхто ніколи не бачив.

Вищенаведене посилює ситуацію, яка сталась на ринку праці, адже тисячі людей так і залишаються без місця роботи, а десятки роботодавців, порушуючи закон, уникають навіть найменшої можливості надати справжнє робоче місце особі, яка цього дійсно потребує.

Саме тому, ми пропонуємо змінити даний вектор примусу у бік заохочення. Зміна на законодавчому рівні санкції щодо не працевлаштованих осіб з інвалідністю ввести на дотації роботодавцям, які надають роботу таким особам сприятиме вирішенню даної проблеми.

Беручи до уваги складну ситуацію щодо працевлаштування осіб з інвалідністю в Україні порівняно з можливостями та бажаннями даних суб'єктів, а також зі станом цього питання на міжнародній, в першу чергу – європейській, арені ми можемо впевнено сказати, що вона потребує покращення. На нашу думку, треба не змовчувати дану проблему, тим паче не зазначити її лише на «письмовому» рівні, а реалізовувати на практиці. Пропонується на прикладі іноземних країн висвітлювати дане питання в медичних установах, навчальних закладах, а також не ігнорувати засоби масової інформації. Це дасть змогу, в першу чергу, особам з інвалідністю бути ознайомленими взагалі з існуванням шляхів вирішення даної проблеми, зокрема на прикладі Німеччини, де навчання відбувається безпосередньо на робочому місці. Але держава не повинна повністю покласти даний обов'язок на роботодавця, а навпаки намагатися реалізовувати цю діяльність власними силами.

Висновки.

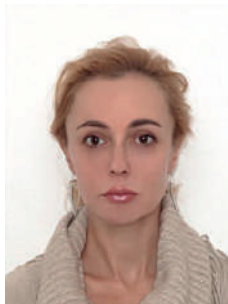
На сьогодні Україна робить важливі кроки у напрямку забезпечення осіб з інвалідністю правом на працю. Але вони все одно потребують певних змін. Норми вітчизняного законодавства щодо встановлення обов'язкових квот для осіб з інвалідністю не вирішують проблеми в повному обсязі.

Вважаємо, що найдієвим кроком до подолання безробіття серед осіб з інвалідністю є саме перенавчання заходів відповідальності, які покладаються на роботодавця, у заходи заохочення у разі виконання цієї вимоги. Або шляхом надання дотацій, або звільненням від виплати єдиного соціального внеску ми маємо спонукати та зацікавити роботодавця до працевлаштування осіб з інвалідністю, тим самим вони будуть отримувати заробітну плату, забезпечені робочими місцями, а держава, в свою чергу, подолає дану проблему.

Список використаних джерел:

1. Кодекс законів про працю України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n22>.
2. Котова Л. В. Правове регулювання праці осіб з інвалідністю [Електронний ресурс] / Котова Л. В. – Режим доступу до ресурсу: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/UV/article/viewFile/12072/16192>.
3. Конвенція МОП № 159 “Про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів” [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>
4. Концепція Загальнодержавної програми “Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів та розвитку системи реабілітації інвалідів” на період до 2020 року [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws>
5. Закон України “Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні” [Електронний ресурс] / Верховна Рада України – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>.
6. Комар А.О. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЗАЙНЯТОСТІ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ІНВАЛІДІВ: СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ [Електронний ресурс] / Комар А.О. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2012-2/doc/2/09.pdf>.
7. Vitaliy Drobotun. Можливості людей з інвалідністю на ринку праці Італії [Електронний ресурс] / Vitaliy Drobotun. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://invak.info/rabota/mozhливosti-lyudej-z-invalidnistyu-na-rinku-praci-italiyi.html>.
8. Корнюшина Р. В. Зарубежный опыт социальной работы / Р. В. Корнюшина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://window.edu.ru/resource/960/40960/files/dvguo81.pdf>.
9. Ткаліч О. ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ЛЮДЕЙ ІЗ ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ: формальність і реалії [Електронний ресурс] / Олена Ткаліч – Режим доступу до ресурсу: <https://commons.com.ua/uk/pratsevashtuvannya-lyudej-iz-invalidnistyu-v-ukrayini-formalnist-i-realiyi/>.
10. Закон України " Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" [Електронний ресурс] / Верховна Рада України – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12>.

Наданий матеріал раніше не публікувався та в інші видання не надсилався.

СЕРЕДА ОЛЕНА ГРИГОРІВНА
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри трудового права
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків

ПИЛИПЕНКО МАРІЯ ВІТАЛІЇВНА
студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків

SEREDA OLENA HRYHORIVNA
PhD, Assistant Professor of Labor Law Department
of Yaroslav Mudryi National Law University

PYLYPENKO MARIIA VITALIIVNA
Student of the Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute,
Yaroslav Mudryi National Law University,
Ukraine, Kharkiv

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКСПАНСІЇ ТРУДОВОГО ПРАВА

ACTUAL PROBLEMS OF EXPANSION OF LABOR LAW

У статті розглянуто тенденцію розширення сфери дії трудового права. Досліджена проблематика регулювання відносин, що мають ознаки трудових. Розроблено комплекс рекомендацій, направлених на вдосконалення трудового законодавства України.

The article covers the tendency of expanding the scope of labor law. Explored issues of regulation of relations with the signs of labor. A set of recommendations aimed at improving the labor legislation of Ukraine has been developed.

Ключові слова: сфера, діяльність, праця, розширення, трудовий договір, роботодавець, фріланс.

Keywords. Sphere, activity, labor, expansion, employment contract, employer, freelance.

Вступ. У зв'язку з невинним розвитком технологій кожного дня з'являються нові сфери людської діяльності, характер яких схожий на трудові відносини, втім достатнього законодавчого регулювання вони досі не мають. Застаріле трудове законодавство не дає змогу представникам нових професій бути впевненими у стабільності та безпечності своєї праці, а Україні стати повноправним членом європейської спільноти держав. При цьому слід не втратити своєї самобутності, яка у цьому випадку визначається, зокрема, значною соціальною спрямованістю норм вітчизняного трудового права. Процес трансформації трудового права України повинен бути поступовим, послідовним та продуманим.

Виклад основного матеріалу.

З моменту встановлення трудового права як самостійної галузі не вщухають дискусії щодо його предмету та сфери дії. В науці трудового права сформувався підхід, відповідно до якого предметом трудового права є комплекс суспільних відносин, основу якого складають трудові відносини, що виникають у результаті укладення трудового договору, і до якого входять також відносини, тісно пов'язані з трудовими відносинами та які існують

в останніх [1, с. 24]. Питання сфери дії трудового права досі залишається дискусійним. Прихильники вузької концепції додержувалися точки зору про включення до предмету галузі тільки трудових відносин робітників і службовців, а широкої, як, наприклад, О.І. Процевський, вважають, що предмет трудового права складають суспільні відносини, що виникають із застосування, організації, управління та оцінки фізичної та розумової праці людини [2, с. 84].

Також до розгляду даного аспекту долучалися такі науковці як С.М. Прилипко, В.В. Жернаков, Н.Б. Болотіна, Г.І. Чанишева та ін.

Підтримуємо думку останніх, яка є особливо актуальною в контексті появи нових професій та видів діяльності, які не мають правового регулювання однією галуззю права. Л.Ю. Величко слушно зазначає, що універсальність трудових прав, заснованих на єдності природно-правових та позитивістських начал, дозволяє розповсюдити цей інститут на інші сфери застосування професійної трудової діяльності. Тобто йдеться про розширення сфери дії норм трудового права з метою соціального захисту трудових прав специфічних категорій працівників. До того ж, вона охоплює не лише правове регулювання предмета галузі трудового права (трудова та пов'язані з ними відносини), а й субсидіарне регулювання нормами трудового права відносин іншої галузевої належності, що пов'язані з використанням праці [3, с. 93].

Актуальність таких досліджень не втрачається з часом, адже сфера трудових відносин розвивається кожного дня. Зокрема, в трудовому праві України починає застосовуватись поняття «експансія» (від лат. expansio – розширення, поширення), що означає розширення сфери панування, впливу, поширення чого-небудь за початкові межі. Ця категорія дотепер вживалася лише стосовно політичної, економічної, військової та медичної сфер [4, с. 86]. Зважаємо, що цей термін вдало відтворює сучасні тенденції в трудовому праві України, адже модернізація технологій, пов'язаних з працею

людей сприяє створенню нових форми зайнятості і вдосконаленню вже існуючих.

Правове регулювання існуючих трудових правовідносин не відповідає новій суспільній організації праці, що продиктована умовами інформаційного суспільства. Докорінне оновлення технічної та технологічної бази на основі комп'ютеризації, інформатизації, автоматизації, поява гнучких виробничих систем привели до суттєвих змін у сфері організації праці, що спричинило структурні зміни на ринку праці та виникнення нестандартних форм зайнятості: 1) праця поза офісом, зокрема телепрацівники (комп'ютерні надомники), 2) запозичена праця, 3) часткова та тимчасова зайнятість, 4) гнучкий графік роботи тощо [5, с. 91]. Діяльність таких категорій осіб найчастіше опиняється поза правовим регулюванням з боку трудового права, що створює певні проблеми як для самих працівників і роботодавців, так і для держави в цілому.

Яскравим прикладом недостатньо врегульованих дотепер відносин, що підпадають під сферу дії трудового права, є трудова діяльність професійних спортсменів. Єдиним нормативно-правовим актом, що вказує на ознаки трудових відносин у їх діяльності є Закон України «Про фізичну культуру і спорт» від 3 липня 2018 р. Зокрема, ч. 2 ст. 38 вищезгаданого закону визначає, що діяльність у професійному спорті спортсменів, тренерів та інших фахівців, яка полягає у підготовці та участі у спортивних змаганнях серед спортсменів-професіоналів і є основним джерелом їх доходів, провадиться відповідно до цього Закону, КЗпП України та інших нормативно-правових актів, а також статутних та регламентних документів відповідних суб'єктів сфери фізичної культури і спорту та міжнародних спортивних організацій. Професійний спорт як діяльність, що є роботою певного виду, виконується систематично, має певну мету (участь у змаганнях), відбуваються за рахунок коштів роботодавця та з підляганням установленим ним правилам «трудоного розпорядку» (збори, тренування, розпорядок дня, заборона вживати алкогольні напої тощо), за неї спортсмен отримує грошову винагороду, обумовлену укладеним трудовим договором, – є найманою працею зі своєю специфікою, що зумовлена особливостями виконуваної діяльності. Тому професійний спорт – це наймана праця, а отже, суспільні відносини, що виникають у процесі використання здібностей спортсменів до участі в змаганнях, повинні бути об'єктом регулювання норм трудового законодавства [6, с. 428]. Цікавим у цьому аспекті є досвід Російської Федерації, в Трудовому Кодексі якої міститься окрема Глава 54.1 «Особливості регулювання праці спортсменів та тренерів». В ній закріплені положення, які характеризують специфічні властивості професії спортсмен-професіонал з виду спорту, зокрема: особливості укладання трудових договорів зі спортсменами та тренерами, медичні огляди спортсменів, тимчасове переведення спортсмена до іншого роботодавця, відсторонення його від участі в спортивних змаганнях, направлення спортсменів та тренерів в спортивні збірні команди РФ, особливості роботи спортсмена та тренера за сумісництвом, особливості регулювання праці спортсменів у віці до вісімнадцяти років та праці жінок-спортсменів, додаткові гарантії і компенсації спортсменам, тренерам та додаткові підстави припинення або розірвання трудового договору з ними [7].

Крім того, заслуговує на увагу встановлення галузевої належності правового регулювання діяльності космонав-

тів, зокрема Закон України «Про космічну діяльність» від 28 грудня 2015 р. та «Про державну підтримку космічної діяльності» від 1 червня 2012 р., втім в жодному з них не використовується терміну «космонавт» наприклад як працівник, не кажучи вже про питання, що пов'язані з їх трудовою діяльністю. Більше того, навіть на міжнародно-правовому рівні залишається багато складнощів стосовно визначення правового статусу космонавтів як осіб, що здійснюють свою трудову діяльність. Досі не прийнято єдиного нормативно-правового акту, який би чітко регламентував їх правовий статус, вимоги при прийнятті на роботу, права та обов'язки, підстави та порядок відповідальності. Дана ситуація вимагає нормативного врегулювання, особливо встановлення соціальних гарантій для таких категорій працівників.

З розвитком мережі інтернет набирає популярності такий вид зайнятості як фріланс (англ. *freelancer*, вільний митець), інакше кажучи робота особи, яка самостійно шукає собі проекти для виконання і здійснює свою трудову діяльність поза офісом [8, с. 118]. Така, на перший погляд, приваблива робота має багато недоліків: фрілансери не мають стабільного соціального пакету, тобто їм не оплачують відпустки та лікарняні, вони не роблять відрахувань в Пенсійний фонд, а отже згодом перейдуть до категорії осіб, які не мають права на пенсію. Оплата праці фрілансерів також жодним чином не регулюється українським законодавством, тому нерідко стосовно цього виникають суперечки з роботодавцями. Інколи такі особи реєструються як фізичні особи-підприємці, втім це створює більше проблем (необхідно подавати звіти, платити податок та єдиний соціальний внесок до Пенсійного фонду України), аніж якщо б вони мали змогу за особливою спрощеною процедурою регламентувати свою діяльність трудовим законодавством. На сьогоднішній день єдиним нормативно-правовим актом, що частково регулює такі відносини є Положення про умови праці надомників, затверджене постановою Держкомпраці СРСР і Секретаріату ВЦРПС 29 вересня 1981 р. [9], яке, звичайно, не може задовольнити потреби роботодавця та працівника в цій сфері.

У законодавстві різних країн самозайняте населення відносять до осіб, які займаються підприємницькою діяльністю або ж мають «нестандартну зайнятість» (неповний робочий день, почасова діяльність та ін.). Для вирішення питань, які виникають у цій сфері, уряд країн створює спеціалізовані програми підтримки та розвитку самозайнятості. Вони орієнтовані, насамперед, на безробітних, молодь та інші верстви населення. Заслуговує на увагу досвід Франції, яка вперше використала такі програми, основною метою яких було одержання базових знань та навичок, необхідних для розвитку самозайнятості осіб. Другою країною, яка успішно використала такі програми стала Великобританія. Основою британської моделі було застосування періодичних виплат з боку держави фізичним особам, що дозволило останнім одержати необхідну кваліфікацію і заснувати власну справу [10].

Держава має бути зацікавлена у створенні умов для розвитку фрілансу, оскільки саме фрілансери створюють нові товари та надають важливі послуги, використовуючи інформаційно-комунікаційні технології, а розвиток фрілансу як повноцінної форми підприємництва позитивно впливає на валовий національний продукт (ВНП) України, знижує рівень безробіття та приносить дохід у бюджет [11, с. 25].

Очевидним є той факт, що така категорія працівників не зникне з ринку праці в найближчі декілька років, адже розвиток мережі Інтернет лише набирає обертів і в подальшому кількість осіб, зайнятих такою діяльністю буде тільки збільшуватися.

Висновки.

Євроінтеграційна спрямованість розвитку українського законодавства створює необхідність для приведення його у відповідність до міжнародних зразків. Детінізація трудової діяльності позитивно впливатиме на статус працівників, бо вони матимуть правову основу своєї діяльності, роботодавців, тому що з'явиться правове підґрунтя для вирішення спорів з працівниками, а держава зможе зняти з себе соціальний тягар піклування про осіб, що зазнали страхових випадків.

Список використаних джерел:

1. Трудове право України: Академічний курс: Підруч. для студ. горид. Т78 спец. вищ. навч. закл. / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, З. Я. Козак та ін.; За ред. П. Д. Пилипенка. — 2-е вид., перероб. і доп. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. — 544 с.
2. Процевський О. І. Про предмет трудового права // Право України. 2001. № 12. С. 81–86
3. Величко Л. Ю. Тенденція розширення сфери дії трудового права в умовах євроінтеграційних процесів / Л. Ю. Величко // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. - 2017. - Вип. 1(2). - С. 91-94. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvu_2017_1%282%29__23
4. Світові тенденції експансії трудового права / Л. Ю. Величко // Підприємництво, господарство і право. - 2017. - № 8. - С. 86-88. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_8_18
5. Тенденція розширення сфери дії трудового права в умовах євроінтеграційних процесів / Л. Ю. Величко // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. - 2017. - Вип. 1(2). - С. 91-94. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvu_2017_1%282%29__23
6. Козіна М. Професійна діяльність спортсменів як об'єкт правового регулювання нормами трудового законодавства / М. Козіна // Публічне право. - 2012. - № 4. - С. 424–429.
7. Трудовой кодекс Российской Федерации от 30.12.2001 № 197 - ФЗ (ред. от 03.07.2016) (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.01.2017)// [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://base.garant.ru/12125268/>
8. Войтко С.В., Мельниченко А.А. Управління трудовими ресурсами: навч. посібник/ С.В. Войтко, А.А. Мельниченко. – К.: ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2016. – 160 с.
9. Про затвердження Положення про умови праці надомників: Постанова Держкомітету СРСР щодо праці та соціальних питань, Секретаріату ВЦСПС від 29.09.1981 № 275/17-99// [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0275400-81>
10. Товкун Л. В. Правове регулювання та особливості оподаткування само зайнятих осіб /Товкун Л. В./ Порівняльно-аналітичне право – 2016. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/2_2016/46.pdf
11. Лескова, Л. Ф. Фріланс та його перспективи на українському ринку праці / Л. Ф. Лескова // Topical Issues of Science and Education : Proceedings of the International Scientific Conference (Warsaw, Poland, July 17, 2017).- Vol.3. Warsaw : RS Global S. z O.O., 2017. - С. 22 - 25

Наданий матеріал раніше не публікувався та в інші видання не надсилався.

КОВТУН ОЛЬГА ОЛЕГІВНА

студентка 2 курсу 7 групи Інституту підготовки кадрів для органів юстиції України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків

KOVTUN OLHA OLEHIVNA

Student 2 year 7 Group Personal Training Institute for the Bodies of Justice of Ukraine, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv

СУДОВИЙ УСТРІЙ В УКРАЇНІ ЗА ЧАСІВ Б.ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

JUDICIARY IN UKRAINE AT THE TIME OF B. KHMELNITSKY

У статті досліджується загальна характеристика судоустрою на території України в період гетьманування Б.Хмельницького. Проаналізовано джерела права України у 1648-1654 рр. при здійсненні правосуддя.

The article deals with a general description of the judicial system on the territory of Ukraine during the reign of Bogdan Khmelnytsky. Analyzes the sources of law in 1648-1654 r. in the administration of Justice.

Ключові слова: судоустрій, Б. Хмельницький, джерела права, звичаєве право, Магдебурзьке право, Генеральний військовий суд, полковий суд, сотенний суд, сільський суд, міські суди.

Keywords: *judicial system, B. Khmelnytsky, sources of law, customary law, Magdeburg Law, General Military Court, regimental court, centesimal Court, village courts, municipal courts.*

Постановка проблеми.

З проголошенням незалежності України проблема побудови ефективної судової системи, як елемента правової держави, залишається актуальною і зараз. Протягом 27 років незалежності судова система змінювалася, вдосконалювалася, але на сьогодні вона не є ідеальною, тому доцільним буде звернутися до історії, а саме до періоду Національно-визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького. У цей період була сформована українська держава й судова система.

Питання судового устрою Гетьманщини привертало увагу багатьох істориків. Зокрема в роботах, Д.І. Яворницького було окреслено основні засади функціонування козацького суду, досліджувався суспільно-політичний устрій України у XVII-XVIII ст., надавалася категорична оцінка діяльності козацьких судів. Історик М.М. Кобилицький у своїй праці вивчав появу Магдебурзького права у містах, висвітлював труднощі, які виникали при його застосуванні на українських землях. А.І. Пашук поставив за мету визначити роль народу в правовій системі Козацької держави, розвив думку про демократичність судової системи, але і наводив конкретні приклади присудів станових інтересів. В.А. Дядиченко

зосередив увагу саме на видах, складі й компетенції судів й інших органах управління, визначивши вплив російської влади на розвиток судової системи. Слід зазначити, що вчені у своїх працях досліджували питання судового устрою протягом всього існування Козацької держави.

Новизна статті полягає в тому, що в ній проаналізовані складові судової системи Козацької держави, особливості і характер судочинства на початку Національно-визвольної війни 1648 р., а саме: досліджені основні джерела права Гетьманщини 1648–1654 рр. при здійсненні правосуддя, розглянуті склад і компетенція судів, визначена ієрархічна система судів, з'ясовані функції військової старшини у розгляді судових справ, розкриті основні управлінські аспекти діяльності судів.

Виклад основного матеріалу.

Протягом гетьманування Б. Хмельницького на території України залишалися чинними основні джерела права, які діяли до 1648 року: Магдебурзьке, Холмське, польське, звичаєве козацьке право, Литовські статuti. Великого значення набувають гетьманські універсали й російське право. Законодавчі акти Великого князівства Литовського є цінними історичними документами, серед них: Судебник Казимира 1468 р., в якому були зібрані норми звичаєвого права та Литовські статuti 1529, 1566 та 1588 рр., які протягом кількох століть були основними збірниками права і джерелом українського права Гетьманщини і всієї України.

У Війську Запорізькому судочинство ґрунтувалося на звичаях козаків, адже вони не визнавали дії Литовських Статутів та Магдебурзького права. Звичаєве козацьке право, творцем якого був народ, ґрунтувалося на моральній силі народних звичаїв, регулювало вибори адміністрації, цивільні, кримінальні та інші правовідносини, систему судочинства. Воно формувало уявлення людей про честь, справедливість [1, с.280]. Козаки були віруючими, тому обов'язково дотримувались так званого церковного звичаєвого права «боячись покарання і гніву Господня». Відповідно до норм звичаєвого права розгляд кримінальної справи міг відбуватися як за місцем проживання злочинця, так і за місцем скоєння злочину. Усна форма звичаєвого права була вигідна для старшини, яка

могла трактувати стародавні звичаї у власних інтересах. Охоронцями козацьких традицій були старики – заслужені козаки, які користувалися авторитетом серед громади і відігравали важливу роль у здійсненні правосуддя [2, с. 110]. Діяли також джерела російського права: царські грамоти, укази, акти вищих органів царської влади тощо. Вдалим прикладом може слугувати царська грамота від 27 березня 1654 року, в якій надавалося право українцям судитися «по своїм прежним правам» [3, с. 563].

Б. Хмельницький є першим гетьманом Української гетьманської держави, що існувала протягом 1648-1764 рр. Завдяки своїм дипломатичним здібностям він вже протягом першого року війни зумів створити народно-визвольну армію, використав уже існуючу судову систему на Запорозькій Січі, поширив її на всю територію держави, вдосконалюючи відповідно до козацького звичаєвого права, державницьких традицій і потреб демократичного державотворення, щоб забезпечити правову охорону усім верствам українського населення. На Січі всі були рівні перед правом, до всіх застосовувалися однакові правові норми як у мирний час, так й у воєнному стані: суворе покарання чекало і рядового козака, який втік з поля бою, і козацьку старшину, який несумлінно ставився до своїх службових обов'язків [4, с. 528-529].

Судовий устрій передбачав поділ на центральні суди (Генеральний суд, Генеральна військова канцелярія) й провінційні (полкові, сотенні й сільські). Козацтво реалізовувало колективну волю за допомогою вічевого інституту – **Генеральної Ради**, а також – під час виборів гетьманів на Чорних Радах. Генеральна Рада у Козацькій державі відрізнялася від віча у часи Київської Русі, адже виконувала адміністративну, законодавчу, судову функції. Цей колегіальний орган був протиположним гетьману й обмежував його одноособову владу. Крім того, на військовій раді вирішували питання війни і миру, а також найтяжчі судові справи, обирали суддів і звільняли їх у випадку неодноразового винесення протизаконних або помилкових рішень через недосвідченість. Існувала традиційна для козаків процедура виборів, і гетьман не мав наміру порушувати такий прояв демократії в Козацькій державі. «З лютого 1648 до квітня 1657 р. включно відбулося щонайменше 16-17 зібрань загальновійськових (генеральних)» [5, с. 83-84]. **Генеральний військовий суд** був найвищим судовим органом Гетьманщини, діяв при гетьманові, займався розглядом судових справ в першій інстанції та апеляційних скарг на вироки полкових і сотенних судів. До складу Генерального військового суду входили генеральні судді та судовий писар [6, с. 179]. Найвищу судову владу мав гетьман. Він затверджував остаточні вироки Генерального та полкового судів у найважливіших справах, вирішував конфлікти, які виникали між козацькою старшиною, давав інструкції, якими регламентувалась діяльність судів, але зважав на колективну волю козаків.

Після 1651 р. генеральних суддів було двоє, а іноді й троє. В уряді Б. Хмельницького цю посаду обіймали представники корінних козацьких полків із досвідом попереднього перебування у козацькому середовищі. Поширення набуває практика вирішення кримінальних справ на місцях. Саме тому до полків направлявся генеральний суддя, писар і представники з козацької старшини. Не менш важливу роль відігравав генеральний писар,

який вів протоколи допитів. Відповідно до Московського договору 1654 року розмір річного грошового і натурального жалування генеральному писарю становив 1000 золотих польських і млин, генеральному судді – 300 золотих польських і млин [7, с. 8].

Генеральна військова канцелярія до XVIII століття не мала судової прерогативи, а займалася канцелярськими справами Генерального військового суду, підготовкою всієї дипломатичної документації й гетьманських універсалів.

Полкові суди розглядали найбільшу кількість судових справ, адже після визволення територія вільної України була поділена на 16 полків, у 1650 р. – 20 полків. Спочатку до складу полкового суду входили: полковник, полковий суддя, отаман, війт, бурмістр, представники полкової або сотенної старшини. Зазначені суди вирішували переважно більшість цивільних і кримінальних справ першої інстанції, але діяли як апеляційна інстанція на вироки для нижчих судів. Формально влада належала полковим суддям, але реально – полковнику того чи іншого полку. Хоча у розгляді важливих справах у судовому засіданні участь брала вся полкова старшина. Ці суди так само як і сотенні вирішували справи не лише козацтва, а й всього населення, яке проживало на їхній території. Щодо сотенних судів полкові виступали судами другої інстанції, давали вказівки з приводу усунення недоліків у їхній роботі. Поширенням було відрядження на засідання суду нижчої інстанції. Також до компетенції полкових суддів належало проведення розслідування справи за дорученням гетьмана або Генерального військового суду [8, с. 39].

Адміністративним округом **сотенних суддів** були сотні, за часів Б. Хмельницького до одного полку входило 10-20 сотень. Сотенні суди були колегіальними і складалися з сотника, городского отамана, який виконував головні судові функції, писаря й інших членів уряду. Писар та сотник стежили за тим, щоб судові справи й інші акти фіксувалися в міських книгах записів. Щодо сільських судів сотенні діяли як апеляційна інстанція. В тому випадку коли в суді розглядалися справи мешканців села, розташованого на адміністративній території сотні, то запрошували представників влади з цього села. Полковники та інколи генеральні судді брали участь у засіданнях в сотенних судах.

Система міських судів складалася з судів магдебурзького права у привілейованих містах, з ратушними у непривілейованих, які підлягали козацькій, тобто державній, юрисдикції.

В українських містах, як і в інших містах з неповним **Магдебурзьким правом**, судова влада не була відділена від адміністрації. Міста Магдебурзького права на території України зберегли систему міського самоврядування, створеного ще в період Речі Посполитої. Будь-які цивільні й кримінальні справи вирішувалися загальним урядом – виборним війтом, бурмістром, радниками і лавниками. Для того щоб виявити речовий доказ, суд практикував обшук. На Лівобережній Україні суд за Магдебурзьким правом діяв у Києві, Чернігові, Ніжині, Переяславі, Полтаві та інших містах. Ця влада поширювалася на міщан, але не стосувалася козаків та їхніх органів влади. У більшості міст козацька старшина впливала на діяльність міських судів, частково обмежувала права міського самоврядування у сфері судочинства. Саме полковники почали втручатися у вибори війтів у містах. За виконання повноважень війти отримували рангові землі, маєтки і

500 золотих щорічно [9 с.349].

Ратушні суди були колегіальними. Після Визвольної війни головною фігурою замість колишнього намісника став козацький сотник, а засіданнях брали участь щонайменше три особи: війт, бурмистри і ратушний писар, а також козацька старшина. Розглядали справи козаків і міщан. Апеляції на їхні рішення надавалися до полкових судів.

Сільські суди складали найнижчу ланку судової системи та вирішували менш важливі кримінальні й цивільні справи місцевих і заможних козаків. Це були колегіальні суди, в яких головував сільський отаман, допоміжні функції виконував сільський осавул. Часто вони передавали важливіші справи до вищих сотенних судів або зверталися до них за допомогою у випадку сумнівів і труднощів у вирішенні правових проблем, та спочатку сільський суд вів перші дізнання, затримував злочинців, досліджував докази. Отаман і війт брали участь у проведенні обшуків. [10, с.116].

Судові рішення і вироки виконували посадові особи (здебільшого осавул), козацьке товариство в цілому (покаранні киями), інколи самі засуджені (у разі смертної кари).

Висновок.

Отже, у ході визвольної війни український народ здобув свою незалежність і вдосконалив єдину, взаємозалежну, ієрархічно побудовану систему судових органів держави. Усі зазначені в статті джерела права відігравали важливу роль у функціонування судової системи Козацької держави. Генеральний суд, полкові та сотенні, міські та сільські суди різнилися своєю юрисдикцією й виступали апеляційною ланкою щодо постанов нижчих судів. Для того, щоб суд вирішував справи справедливо вся система була виборна: селяни обирали своїх старшин, так само чинили міщани і козаки. Слід пам'ятати, що історичний досвід є цінним для побудови ідеальної правової української держави.

Список використаних джерел:

1. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків: у 3-х т. / Т. 3. – Львів: видавництво «Світ», 1990. – 319 с.
2. Грозовський І. М. Звичаєве право Запорозьких козаків: дис. ... канд. юрид. наук / І. М. Грозовський. – Х.: Б. и., 1998. – 192 с.
3. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы. – Т. 3. – М.: Издательство Академии Наук СССР, 1953. – 646 с.
4. Скальковский А. О. К истории запорожья // Киевская старина. – 1882. – Т.4, декабрь. – С. 528-529
5. Єрмолаєв, В. М. Про деякі спірні питання історії державотворення на Гетьманщині часів Б. Хмельницького / В. М. Єрмолаєв // Вісник Національної Академії правових наук України : зб. наук. пр. / Нац. акад. прав. наук України. – Х. : Право, 2013. – 2013 р. №2(73). – С. 78-88
6. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII- початку XVIII ст. / В. А. Дядиченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 532 с.
7. Ділова документація Гетьманщини у XVIII ст. В. Й. Горобець; В. В. Панашенко. – К.: Наук. думка, 1993. – 392 с.
8. Пашук А. Й. Суд і судочинство на лівобережній Україні у XVII-XVIIIст. (1648— 1782pp.) /. – Л: вид-во Львівського університету.-1967. – 179 с.
9. Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні: XIV – перша половина XIX ст. Історико-правове дослідження / Микола Кобилецький. – Львів: ПАІС, 2008. – 406 с.
10. Звичаєве право в Україні. Етнотворчий аспект : навч. посіб. / О. П. Івановська, П. О. Івановський. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2014. – 383 с.

Науковий керівник: Харасик Н.О., асистент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн НЮУ імені Ярослава Мудрого

Наданий матеріал раніше не публікувався та в інші видання не надсилався.

МИХАЙЛИН АРТЕМ ІГОРОВИЧ

студент 2-го курсу

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

MYKHAILYN ARTEM IHOROVYCH

2-nd year student

Yaroslav Mudryi National law university

ПОЛЕМІКА МІЖ М. ТАУГЕРОМ І ДЖ. МЕЙСОМ ПРО ПРИЧИНИ ГОЛОДОМО- РУ В УКРАЇНІ

POLEMIC OF M.TAUGER AND J.MACE ON REASONS OF HOLODOMOR IN UKRAINE

У даній роботі здійснено аналіз концепцій М. Таугера та Дж. Мейса щодо причин голодомору. Виявлено логіку спростування Дж. Мейсом доводів М. Таугера та визначено провідну теорію причин Голодомору.

The paper is devoted to different concepts (Tauger's and Mace's) on the reasons of the Holodomor. It is analyzed Mace's impugment of logic of Tauger's argumentation. The main concept on the reasons of the Holodomor is stated.

Ключові слова: голод, голодомор, геноцид, Україна, ХХ століття.

Keywords: *hunger, famine, genocide, Ukraine, 20-th century.*

Мета. Мета даної роботи полягає у порівнянні двох концепцій щодо причин українського Голодомору – Дж. Мейса і М. Таугера, з'ясувати сутність та логіку обох концепцій і дати їм наукову оцінку, спираючись на сучасне знання української науки про Голодомор.

Проблемою дослідження причин голодомору займалися такі вітчизняні історики С. Кульчицький [1], Ю. Мицик [2], О. Гісем [3], В. Бодрухін [4], серед них поширена думка, що причини Голодомору полягали у прагненні злочинного керівництва Радянського Союзу знищити українство як націю. Історики права: В. Гончаренко [5], А. Рогожин [6], В. Лемак [7], О. Шармар [8], М. Ілляк [9], П. Ящук [10], які, спираючись на концепцію вищезазначених науковців, що досліджують радянську законодавчу базу, яка мала виправдовувати Голодомор, також солідарні з вищезазначеними вченими. Серед зарубіжних науковців можна відзначити роботу М. Таугера, що вийшла у 2008 році із суттєво іншими причинами Голодомору. З його точки зору головною причиною цієї трагедії була класова боротьба з так званим «куркулем», який протистояв колективізації, але позиція М. Таугера не стала провідною, зокрема і через її критику іншим американським дослідником Дж. Мейсом. З'ясування в чому сутності концепції М. Таугера та її викривлень і логіка критичної думки Дж. Мейса і є основним предметом нашого дослідження.

Методи. Кожне історико-правове дослідження має спиратися на загальнонаукові та спеціально-наукові методи. Загальними науковими методами даного дослі-

дження є герменевтичний, порівняльний, дедуктивний та метод доведення від супротивного. Герменевтичний метод, тобто метод тлумачення тексту дає змогу достеменно виявити позицію автора. Порівняльний метод дає змогу зіставити історико-правові позиції різних дослідників, виявити слабкі та сильні сторони наукового доведення, визначити міру їх співвідношення з істиною. Дедуктивний метод зіставлення різних точок зору дає можливість більш стереоскопічного та такого, що наближає до істини, погляду на історичний факт. Метод доведення від супротивного дає змогу усвідомити хибність певного твердження шляхом спростування його заперечення.

Спеціальним методом даного дослідження є порівняльно-історичний метод, оскільки ми розглядаємо правову систему ХХ ст., яку проголошувала тоталітарна держава, з позицій сучасної юриспруденції, що базується на гуманістичних засадах.

Виклад основного матеріалу. Вивчаючи будь-яке історичне явище, необхідно виявити і зрозуміти його багатопричинність. Безпосередньою причиною голодомору, звичайно ж, є насильницьке вилучення хліба в селян. Причини, з яких держава вчинила такий злочин по відношенню до свого народу, систематизували О. Гісем та О. Мартинюк: необхідність знищення українського селянства як свідомої національної верстви; непомірні хлібозаготівлі надмірний хлібний експорт; небажання селян працювати в колгоспах, конфіскація владою продовольчих запасів, економічні прорахунки, спроба здійснити соціалістичне будівництво воєнно-комуністичними методами [3, с. 346].

Як бачимо, тут названі причини Голодомору різного характеру: національно-політичні, класово-політичні суто економічні.

Над питанням, який тип причин вважати головним, ретельно міркували два науковці: М. Таугер, який почав своє дослідження наприкінці 1980-их і систематизував у 2008 році – у книзі «Голод, голодомор, геноцид?» [11] та Дж. Мейс, який вступив у полеміку з М. Таугером – у статті «Політичні причини голодомору в Україні (1932-1933 pp.)» [12].

МИХАЙЛИН АРТЕМ ІГОРОВИЧ

студент 2-го курсу

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

MYKHAILYN ARTEM IHOROVYCH

2-nd year student

Yaroslav Mudryi National law university

ПОЛЕМІКА МІЖ М. ТАУГЕРОМ І ДЖ. МЕЙСОМ ПРО ПРИЧИНИ ГОЛОДОМО- РУ В УКРАЇНІ

POLEMIC OF M.TAUGER AND J.MACE ON REASONS OF HOLODOMOR IN UKRAINE

У даній роботі здійснено аналіз концепцій М. Таугера та Дж. Мейса щодо причин голодомору. Виявлено логіку спростування Дж. Мейсом доводів М. Таугера та визначено провідну теорію причин Голодомору.

The paper is devoted to different concepts (Tauger's and Mace's) on the reasons of the Holodomor. It is analyzed Mace's impugment of logic of Tauger's argumentation. The main concept on the reasons of the Holodomor is stated.

Ключові слова: голод, голодомор, геноцид, Україна, ХХ століття.

Keywords: *hunger, famine, genocide, Ukraine, 20-th century.*

Мета. Мета даної роботи полягає у порівнянні двох концепцій щодо причин українського Голодомору – Дж. Мейса і М. Таугера, з'ясувати сутність та логіку обох концепцій і дати їм наукову оцінку, спираючись на сучасне знання української науки про Голодомор.

Проблемою дослідження причин голодомору займалися такі вітчизняні історики С. Кульчицький [1], Ю. Мицик [2], О. Гісем [3], В. Бодрухін [4], серед них поширена думка, що причини Голодомору полягали у прагненні злочинного керівництва Радянського Союзу знищити українство як націю. Історики права: В. Гончаренко [5], А. Рогожин [6], В. Лемак [7], О. Шармар [8], М. Ілляк [9], П. Ящук [10], які, спираючись на концепцію вищезазначених науковців, що досліджують радянську законодавчу базу, яка мала виправдовувати Голодомор, також солідарні з вищезазначеними вченими. Серед зарубіжних науковців можна відзначити роботу М. Таугера, що вийшла у 2008 році із суттєво іншими причинами Голодомору. З його точки зору головною причиною цієї трагедії була класова боротьба з так званим «куркулем», який протистояв колективізації, але позиція М. Таугера не стала провідною, зокрема і через її критику іншим американським дослідником Дж. Мейсом. З'ясування в чому сутності концепції М. Таугера та її викривлень і логіка критичної думки Дж. Мейса і є основним предметом нашого дослідження.

Методи. Кожне історико-правове дослідження має спиратися на загальнонаукові та спеціально-наукові методи. Загальними науковими методами даного дослі-

дження є герменевтичний, порівняльний, дедуктивний та метод доведення від супротивного. Герменевтичний метод, тобто метод тлумачення тексту дає змогу достеменно виявити позицію автора. Порівняльний метод дає змогу зіставити історико-правові позиції різних дослідників, виявити слабкі та сильні сторони наукового доведення, визначити міру їх співвідношення з істиною. Дедуктивний метод зіставлення різних точок зору дає можливість більш стереоскопічного та такого, що наближає до істини, погляду на історичний факт. Метод доведення від супротивного дає змогу усвідомити хибність певного твердження шляхом спростування його заперечення.

Спеціальним методом даного дослідження є порівняльно-історичний метод, оскільки ми розглядаємо правову систему ХХ ст., яку проголошувала тоталітарна держава, з позицій сучасної юриспруденції, що базується на гуманістичних засадах.

Виклад основного матеріалу. Вивчаючи будь-яке історичне явище, необхідно виявити і зрозуміти його багатопричинність. Безпосередньою причиною голодомору, звичайно ж, є насильницьке вилучення хліба в селян. Причини, з яких держава вчинила такий злочин по відношенню до свого народу, систематизували О. Гісем та О. Мартинюк: необхідність знищення українського селянства як свідомої національної верстви; непомірні хлібозаготівлі надмірний хлібний експорт; небажання селян працювати в колгоспах, конфіскація владою продовольчих запасів, економічні прорахунки, спроба здійснити соціалістичне будівництво воєнно-комуністичними методами [3, с. 346].

Як бачимо, тут названі причини Голодомору різного характеру: національно-політичні, класово-політичні суто економічні.

Над питанням, який тип причин вважати головним, ретельно міркували два науковці: М. Таугер, який почав своє дослідження наприкінці 1980-их і систематизував у 2008 році – у книзі «Голод, голодомор, геноцид?» [11] та Дж. Мейс, який вступив у полеміку з М. Таугером – у статті «Політичні причини голодомору в Україні (1932-1933 pp.)» [12].

Книгу «Голод, голодомор, геноцид» М. Таугер підготував за матеріалами роботи в архівах Росії та України. До книги увійшли усі статті автора щодо голодомору, які раніше були опубліковані в наукових журналах різних країн. Книга присвячена не тільки самому голодомору, а й безпосередньо причинам, які призвели до цього.

З приводу проблематики книги «Голод, голодомор, геноцид?» М. Таугер дав інтерв'ю головному редактору газети «2000» Сергію Кічигіну, в якому роз'яснив методологію свого дослідження. Науковець зазначив, що історичне дослідження має бути науково обґрунтованим, а не пропагандистським. Для цього історики, по-перше, мають говорити про проблему в належному контексті, враховуючи точки зору різних вчених, які досліджували певне явище, в тому числі й протилежних точці зору автора, а, по-друге, історик має додержуватися загальноприйнятих визначень понять, зокрема, понять «голод», «голодомор», «геноцид».

Велике значення М. Таугер надає тлумаченню поняття «геноцид». За основу він бере визначення, яке надало ООН в 1948 р.: «Геноцид (від грец. γένος — рід, плем'я та лат. caedo — вбиваю) — цілеспрямовані дії з метою знищення повністю або частково окремих груп населення чи цілих народів за національними, етнічними, расовими, корисними або релігійними мотивами. До таких дій належать: 1) вбивство членів цієї групи; 2) нанесення тяжких тілесних або психічних ушкоджень членам такої групи; 3) навмисне створення членам групи життєвих умов, які розраховані на повне або часткове знищення групи; 4) дії, розраховані на унеможливлення народження дітей в середовищі групи; 5) насильницька передача дітей цієї групи іншій групі» [13].

М. Таугер поставив перед собою мету, з'ясувати, чи був голод в Україні голодомором чи геноцидом і пропонує своє визначення цієї трагедії: «великий радянський голод». Ми виокремили факти, навколо яких розгорталися міркування науковця:

Першопричиною будь-якого голоду є передусім природний катаклізм (засуха, екстремальний холод, проливні дощі, і т. ін.). В цілому, починаючи з 1928 року, в СРСР була недостатня кількість продуктів, зумовлена голодом 1921-1922 рр. та засухою 1928-1933 рр., про що свідчили такі факти: 1) недостатність картоплі в містах і невміння зберігати цей продукт, напівзіпсовану її роздавали людям, аби вона не згнила вщент; 2) вагітним у містах видавалося по 2 стакани молока на день; 3) пекли особливий «дитячий» хліб, в який не додавали домішок, а потім і туди стали додавати, але менший відсоток; 4) в багатьох містах була введена карткова система; 5) зарубіжні посольства писали про голод в СРСР; 6) СРСР імпортував у 1928 році продукти харчування, і т. ін..

М. Таугер також зазначає, що голод 1932-1933 рр. мав місце не тільки в Україні, а й в інших республіках СРСР, де теж було наявним скрутне становище селян. Неврожай викликав «викачування» останнього зерна та інших продуктів у селян для міста, бо місту надавалась економічна перевага. Свідчення українських селян: одні свідки вважають головною причиною голодомору саме поганий урожай, а інші – сплановані дії влади щодо вивозу продовольства з території українських сіл.

Зокрема, на засіданні політбюро ЦК КПРС у 1928 році було сказано таке: 1) підсилити «витрушування» зерна з селян; 2) М. Калінін висловив таку думку: якщо Каганович не може «витрясти» зерна більше, ніж він «витрясає», то, можливо зерна там і немає; 3) можливо, треба

змінити форму виробництва на селі. У пошуках нової форми сільськогосподарського виробництва один із членів політбюро звернув увагу на статтю про американського міліардера Томаса Кемпбелла, якого називали «аграрним Фордом», а його методи організації праці – агротейлоризмом (тейлоризм – наукова організація праці, заснована на спеціалізації та раціоналізації трудових операцій, спрямованих на інтенсифікацію виробництва). У нього була гігантська зернофабрика у степах штату Монтана.

Сталін запросив у Москву Томаса Кемпбелла, досвід якого і взяли за основу організації колгоспів. Кемпбелл приїжджав у СРСР двічі: у 1928 і 1932 роках. У цій книзі Росія представлена як велика проблема всього світу і як перспективний фактор величезного бізнесу міжнародної торгівлі. Спадкоємці Кемпбелла не змогли утримати його господарство і розпродали його частинами).

Сталін вирішив «знищити куркуля як клас» (відома цитата з промови Сталіна на пленумі ЦК КПРС 1929 р. [14]) і взяти курс на колективізацію. Метою колективізації була модернізація сільського господарства: керівництво СРСР хотіло перетворити радянські господарства за зразком великих американських агрохолдингів за моделлю Кемпбелла. В цій позиції Сталіна є дві принципові помилки: по-перше, нерозуміння економічної корисності куркуля, незважаючи на «подвійне розкуркулювання» (друге – уже в Сибіру); по-друге, незнання реальних цифр зернозаготівлі через величезні приписки, які робилися на місцях [11, с. 170].

Іншим фактом, який наводить М. Таугер було те, що голодомор припинився з волі самих же організаторів голодомору: коли керівництво СРСР зрозуміло, що накоїло, частину забраного в селян зерна, навесні 1933 р. було направлено в голодуючі села й організовано пункти громадського харчування. Постає питання чи вважається «геноцид» геноцидом, якщо таке діяння припиняється з волі самих злочинців.

Після того, як майже всі жителі багатьох сіл загинули від голоду, керівництво СРСР організувало переселення, щоб заповнити обезлюднені місця.

Отже, М. Таугер приходить до такого висновку: якщо і трактувати цю трагедію як геноцид, то геноцид класового, а не національного характеру. Просто куркулів на території України було більше, ніж в інших республіках СРСР. Постає питання, чи носив Голодомор, передусім, національний характер (винищення українства), чи головною метою було провести індустріалізацію (яка між іншим дала свої плоди: СРСР з відсталої аграрної держави перетворився на індустріально-аграрну, це дало змогу Радянському Союзу перемогти у радянсько-німецькій війні) будь-якою ціною.

Вступаючи у полеміку з М. Таугером, Дж. Мейс доводив, що голодомор носив, передусім, національний характер. Він був свідомо спрямований на знищення української ментальності, яка зосередилась в українському селі.

Розглянувши логіку переконливих доводів Дж. Мейса, можна побачити, що він вважає головними причинами голодомору саме політичні. Уже сама назва його статті «Політичні причини голодомору» говорить про це.

Автор статті користується методом доведення від супротивного, тобто припускає, що голодомор був наслідком тільки економічних причин і звертається до праць інших вчених, які це доводять – зокрема, Марка Таугера.

Дж. Мейс зазначає, що Таугер розглядав голодомор в Україні лише з точки зору російської історіографії, не враховуючи конкретних обставин в різних республіках СРСР і оцінює такий підхід недоцільним історичним науковим методом, бо М. Таугер неправильно пов'язує будь-яку дію в країні тільки зі станом метрополії. Такий підхід, на думку вченого, є несвідомим (або навіть цілеспрямованим) наслідуванням хибної концепції Ф. Енгельса про «руїни народів», які приречені на асиміляцію, (тобто розуміння «малих» народів тільки як частини «великих») [12, с. 35-36].

Прикладом наслідування російській історіографії Дж. Мейс наводить і статтю Рональда Суні, який стверджував, що «в історії всіх «окраїн» класова боротьба була набагато важливішою і визначальнішою, ніж боротьба за національне визволення» [12, с. 36].

Дж. Мейс спростовує позицію Р. Суні такими міркуваннями: неправильно вважати, що скрізь була класова боротьба, бо тоді була б не потрібна широкомасштабна інтервенція Червоної армії на всіх інших республіках СРСР, насамперед, в Україні. Тобто необхідність інтервенції Червоної армії була напругою пов'язана з наявністю саме національної боротьби в «окраїнах». З цього випливає, що голодомор в Україні був продовженням національної боротьби метрополії з провінціями.

Зарубіжний автор спростовує і твердження М. Таугера, який робить акцент на недостатньому врожаї 1932 року і наводить такі факти: врожай тоді становив 6,6-8,5 млн. тонн зернових, а населення УРСР було 31,9 млн. осіб, отже, на кожного українця приходилось по 590-700 грамів хліба на день, що означає, що Сталін «просто «перекоїв» голод із міста в село» [12, с. 36-37].

Дж. Мейс спростовує позицію М. Таугера за трьома пунктами. По-перше, сам підрахунок (коли кількість хліба ділиться на кількість людей) – є примітивним, хоча він не пояснює в чому «примітивність». По-друге, Дж. Мейс ставиться з сумнівом до того твердження, що може існувати голод зі щоденним пайком хліба у 590 грамів. По-третє, залучаються свідчення очевидців, з яких ніхто не говорить про поганий урожай 1932 року («навіть якщо припустити, що твердження очевидців були неправдивими, як тоді пояснити, що мали місце приблизно однакові свідчення різних людей з різних регіонів України» [12, с. 37].

До спростувань Дж. Мейсом суто економічних причин голодомору ми хотіли би додати таке:

По-перше, цитату, що наведена Дж. Мейсом, не вдалося знайти ні в статті М. Таугера, на яку він посилається, ні в його монографії «Голод, голодомор, геноцид». Припустимо, що ця цитата існує. Тоді, по-друге, – щодо норми хліба на день. 590 грамів хліба на день – це 1300 кілокалорій. За твердженням медиків, добова норма харчування для людини важкої фізичної праці – 3000 калорій; для людини неважкої фізичної праці, дитини, літньої людини – достатньо 2000 кілокалорій. Як бачимо, хліб цю норму не покриває, але ж людина харчується не тільки хлібом. Для того, щоб зрозуміти, «чи можна було голодувати зі щоденним пайком у 590 грамів хліба на день», потрібно дослідити раціон харчування українця в 1932-1933 рр.. Дж. Мейс не наводить з монографії М. Таугера інформацію про кількість продуктів, які були наявними в Україні в 1932-1933 роках, і не тільки в Україні, а й в Радянському Союзі в цілому.

Отже, Дж. Мейс не дає достатнього коментаря щодо цифр, наведених Таугером, а Таугер, у свою чергу, не дає

достатню інформацію про кількість продуктів.

З точки зору Дж. Мейса, економічний фактор не може не залежати від політики: «втягнення села в планову економіку було не економічним, а політичним елементом сталінського режиму. Проблема в тому, що Сталін підходив до колгоспів як до політичних організацій, а це виключало економічну зацікавленість». [12, с. 38]

Отже, Дж. Мейс робить висновок, що міркування Р. Суні, С. Уїнкрофта і М. Таугера є хибними.

Взагалі, на нашу думку, явище голоду в сучасному світі може бути тільки наслідком державної політики, а не об'єктивних причин (посухи чи неврожаю). Якщо в одному регіоні має місце нестача продовольчих запасів через неврожай або стихійні лиха, продукти можна імпортувати. А навіть якщо припустити, що голод 1932-1933 років був наслідком неврожаю, тоді буде складно пояснити відсутність голодоморів в Україні протягом тривалого часу до цього. Адже очевидно, що кліматичні умови могли змінюватись.

Висновки.

Не зважаючи на певну переконливість концепції М. Таугера, як бачимо, вона має певні недоліки, зокрема, розгляд цієї проблеми лише як проблеми Радянського Союзу, а не України; М. Таугер не зробив дослідження раціону харчування жителя міста того часу, прийшовши до хибного висновку, що із 590 грамами хліба можна було голодувати. М. Таугер ніби не врахував решту продуктів, якими харчується людина в місті.

Логіка спростування М. Таугера Дж. Мейсом, щодо причин голодомору будується на більш ретельному аналізі раціону жителя міста, який доводить, що в місті голоду не було, а значить він був штучно створений в українських селах. Крім того, Дж. Мейс зауважує, що не зважаючи на велику смертність від голоду, продовжувався продаж зерна закордон. і взагалі голодомор у сучасному світі спричиняють не лише погодні умови, а й політичні режими. Дж. Мейс наголошує, що Сталін не звернувся до інших країн по допомогу, а раціональне керівництво країни мало б зробити все, щоб уникнути голоду.

Логіка наших міркувань приводить до дедуктивного висновку, а саме: геноцид був змішаного характеру (і класовий, і національний), але Дж. Мейс на перше місце ставить політичні причини, а М. Таугер – економічні причини. Обидва науковці вважають беззаперечним факт Голодомору, однак М. Таугер стверджує, що геноцид проводився за класовою ознакою, і українці постраждали тому, що в Україні була найбільша кількість заможних селян-куркулів, а Дж. Мейс стверджує, що це був геноцид за національною ознакою і безпосередньою причиною геноциду було бажання Сталіна знищити українське селянство як свідому національну верству, яка могла загрожувати імперським інтересам Радянської влади.

Ми вважаємо, що в СРСР було проведено геноцид змішаного типу: національний (знищення українського селянства як свідомої верстви, яка загрожувала імперським інтересам Москви), і класовий (знищення селян, що протидіяли політиці колективізації).

Список використаних джерел:

1. Кульчицький С., Максудов С. Втрати населення України від голодомору // Укр. іст. журн. – 1991. – №2. – С. 3-10.
 2. Мицик. Ю.А. Історія України: навч. посіб. 3-тє вид., доп. і перероб. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилян. акад.» 2010. 595 с.
 3. Гісем О., Мартинюк О. Історія України Харків: Ранок 2009
 4. Бодрухін В.М. Нариси з історії української державності. – Луганськ, Східноукр. нац. ун-т, 2001.
 5. Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т.: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / За ред. В.Д. Гончаренка. – Вид. перероб. і доп. – Т. 1. – К.: Ін Юре, 2003.
 6. Історія держави і права України. Підручник: у 2-х т. / За ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина, В.Д. Гончаренка. – Том 1: кол. авторів: В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький та ін. – К.: Ін Юре, 2003.
 7. Лемак В.В. Голодомор 1932-33 на Українських землях // Велика українська юридична енциклопедія у 20 т. – Харків: Право, 2016 – т. 1 Історія держави і права України. С. 213-223.
 8. Шармар О.М. Роль органів ВУНК, ДПУ, НКВС УСРР (УРСР) у здійсненні політики держави на селі (1919-1939) автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 Теорія та історія держави і права. Історія політ. і правових вчень – Київ : Б. в., 2008
 9. Ілляк М. Голодомор в Україні 1932-1933 рр. через призму міжнародного права // Юридичний вісник України. 2011 № 7 (12-18 лютого) с. 10
 10. Ящук П. Маловивчені аспекти геноциду голодоморами в Україні // Між нар. наук.-теорет. конф., Київ 28 лист. 1998 р.
 11. Таугер М. Голод, голодомор, геноцид? // Електронний ресурс. – Режим доступу: [file:///C:/Users/%D0%90%D1%80%D1%82%D0%B5%D0%BC/Downloads/Golod_golodomor_genocid__RuLit_Me_487964%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/%D0%90%D1%80%D1%82%D0%B5%D0%BC/Downloads/Golod_golodomor_genocid__RuLit_Me_487964%20(2).pdf)
 12. Мейс Дж. Політичні причини голодомору в Україні (1932-1933 рр.) // Укр. іст. журн. – 1995. – № 1. – С. 34-48.
 13. Геноцид // Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B4>
 14. Електронна енциклопедія Wikipedia: Розкуркулення // Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D0%B7%D0%BA%D1%83%D1%80%D0%BA%D1%83%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F>
- Наданий матеріал раніше не публікувався та в інші видання не надсилався.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, асистент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн – Казак Ріната Алімівна

Scientific supervisor: PhD, Assistant Professor of Legal History – Kazak Rinata Alimivna

КАШИЦЬКА АНАСТАСІЯ ЮРІЇВНА

студентка 5 курсу Інституту прокуратури та кримінальної юстиції
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків

KASHYTSKA ANASTASIIA YURIIVNA

5-year student
Yaroslav Mudryi National Law University,
Ukraine, Kharkiv

ПРАВО НА НАДІЮ

RIGHT TO HOPE

Стаття призначена аналізу положень вітчизняного законодавства щодо відбуття покарання у виді довічного позбавлення волі. Метою дослідження є встановлення відповідності норм національного права європейським стандартам, а також висвітлення проблемних питань щодо можливості звільнення особи від покарання у виді довічного позбавлення волі. Наукова стаття вказує на доцільність запровадження реальних механізмів звільнення від цього виду покарання, тобто надання засудженим особам права на надію.

The article is devoted to the analysis of the provisions of domestic legislation on sentencing in the form of life imprisonment. The purpose of the scientific article is to establish conformity of the norms of national law with the European standard-mothers, as well as coverage of problematic issues regarding the possibility of dismissal of a person from punishment in the form of life imprisonment. The scientific article suggests the feasibility of introducing real mechanisms for exemption from this type of punishment, that is, giving the convicted persons the right to hope.

Ключові слова: право на надію; довічне позбавлення волі; смертна кара; основне покарання; особливо тяжкий злочин; звільнення від відбуття покарання

Keywords: right to hope; life imprisonment; death penalty; basic punishment; especially serious crime; release from serving a sentence

Вступ. Конституція України визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю (частина перша статті 3), а утвердження і забезпечення прав і свобод людини – головним обов'язком держави (частина друга статті 3). Право на життя у сучасному світі визнається природним і невід'ємним правом людини, що зумовило необхідність заборони смертної кари як виду покарання, який існував в Україні до 2000 року. У протоколі №11 до Європейської конвенції про захист прав та основоположних свобод було заборонено застосування смертної кари за будь-яких умов. До того ж у своєму рішенні від 29.12.1999 р. Конституційний суд України зазначив, що положення статті 24 Загальної частини та положення санкцій статей Особливої частини Кримінального кодексу України, які передбачають смертну кару як вид покарання, є такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними). Законом України від 22.02.2000 р. № 1483-III було

замінено смертну кару як вид покарання на довічне позбавлення волі. Таким чином, своєрідною найвищою мірою покарання стало довічне позбавлення волі. Наразі Україна прагне стати державою Європейського зразка. Таким чином, виникає необхідність приведення законодавства в Україні у відповідність до міжнародних стандартів.

Виклад основного матеріалу.

У статті 64 Кримінального кодексу України (далі – КК України) зазначено, що довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених КК України, якщо суд не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк. Довічне позбавлення волі не застосовується до осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку, а також за вчинення готування до злочину та вчинення замаху на злочин, крім випадків вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених у статтях 109-114-1, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, передбачених у статтях 437-439, частині першій статті 442 та статті 443 КК України. Таким чином, довічне позбавлення волі – це найсуворіший вид покарання, який полягає у позитивній ізоляції особи і застосовується судом у виключних випадках.

Так, М. І. Мельник виокремлює три обов'язкові умови застосування покарання у вигляді довічного позбавлення волі: 1) встановлюється лише за вчинення особливо тяжких злочинів (поняття таких злочинів наводиться у статті 12 КК України. Ними є злочини, за які санкціями норм Особливої частини КК передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк понад 10 років або довічне позбавлення волі.); 2) застосовується лише у разі якщо такий вид покарання передбачений у санкції статті Особливої частини КК України; 3) застосовується тільки у випадках, коли суд, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини справи, що пом'якшують та обтяжують покарання, не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк. Застосування судом цього виду покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання, та без належного мотивування, чому суд не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк, є підставою для зміни вироку. [11]

У Кримінально-виконавчому кодексі України (далі – КВК України) зазначається, що засуджені до довічного позбавлення волі відбувають покарання: чоловіки - у секторах максимального рівня безпеки виправних колоній середнього рівня безпеки та виправних колоніях максимального рівня безпеки; жінки - у секторах середнього рівня безпеки виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання та виправних колоніях середнього рівня безпеки. Засуджені, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, розміщуються в приміщеннях камерного типу, як правило, по дві особи і носять одяг спеціального зразка.

Чинне законодавство України не передбачає можливість звільнення засуджених до довічного позбавлення волі від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України), а до засуджених, які відбувають це покарання, неможливо застосувати умовно-дострокове звільнення від його відбування (ст. 81 КК України). До них також не застосовується положення ст. 82 КК України, яка передбачає можливість заміни невідбутої частини покарання більш м'яким. Але водночас цей вид покарання не має абсолютного характеру. Так, актом про помилування довічне позбавлення волі може бути замінене засудженому призначеного судом покарання на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років. Помилування здійснюється Президентом України стосовно індивідуально визначеної особи. (ст. 82 КК України). Відповідно до ч. 7 ст. 150 КВК України засудженим до довічного позбавлення волі може бути подано клопотання про його помилування після відбуття ним не менше двадцяти років призначеного покарання. Крім того, у ст. 84 КК України зазначається про можливість звільнення особи від покарання, якщо під час його відбування особа захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру. Таким чином, відповідно до КК України людина засуджена до позбавлення волі може бути звільнена лише з двох підстав : 1) за хворобою; 2) у зв'язку з помилуванням Президентом України. Але за часів прийняття нового Кримінального кодексу України у 2001 році реально було звільнено лише двох осіб. Тобто фактично механізм звільнення від довічного позбавлення волі відсутній, оскільки не має реального характеру.

А. Х. Степанюк у своїх публікаціях також звертав увагу на те, що оскільки ч. 2 ст. 64 КК України передбачає, що довічне позбавлення волі не застосовується до осіб у віці понад 65 років, то гіпотетично у засуджених до довічного позбавлення волі є ще один шанс вийти на волю. Цей шанс з'являється з 283 Розділ 25. Порядок і умови виконання та відбування покарання... досягненням засудженим до довічного позбавлення волі 65-річного віку, бо термін «застосування покарання» означає як його призначення, так і виконання. Таким чином, виконувати довічне позбавлення волі щодо осіб у віці понад 65 років заборонено ч. 2 ст. 65 КК України [8, с.282].

В. О. Глушков зазначає, що хоча КК України не передбачає умовно-дострокового звільнення осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. Однак наявність логічних помилок у мові законодавця породжує певні правові наслідки. Так, у разі застосування Акта про помилування, згідно з яким може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років, законодавець опосередковано все ж

тако врахував можливість застосування інституту умовно-дострокового звільнення, і як вбачається з приписів По-станови Пленуму Верховного суду України «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання та заміну невідбутої частини більш м'яким» від 26.04.2002 р. № 2 при вирішенні питання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання щодо засудженого, покарання якому було пом'якшено згідно з актом помилування, фактично відбута частина покарання повинна обчислюватись, виходячи з покарання, встановленого актом помилування. Таким чином, як доведено вище, помилування не є ефективним державним інститутом звільнення від відбування покарання на практиці.[3, с.36-37].

Щодо можливості звільнення осіб, засуджених до довічного позбавлення волі на підставі амністії, то С. Я. Бурда зазначає з цього приводу, що хоча у ст. 85 і ч. 3 ст. 86 КК України вказано, що законом про амністію призначене засудженому покарання може бути замінене іншим видом покарання. Але кожний закон про амністію повинен відповідати вимогам основного з цього питання нормативно-правового акта – Закону України від 1 жовтня 1996 р. «Про застосування амністії в Україні». Останній же встановлює, що, по-перше, закон про амністію взагалі не може передбачати заміну одного покарання іншим (ч. 2 ст. 2) і, по-друге, щодо осіб, котрих засуджено до довічного позбавлення волі, застосування амністії взагалі не допускається (п. «б» ч. 1 ст. 3). При цьому ч. 3 ст. 3 вказаного Закону наголошує, що «положення закону про амністію, які не відповідають вимогам цієї статті, не мають сили і застосуванню не підлягають». Наведене, таким чином, свідчить, що у даний час законом про амністію призначене засудженому довічне позбавлення волі будь-яким іншим покаранням, у тому числі й позбавленням волі на певний строк, замінене бути не може. Прак-тично така заміна можлива лише тоді, коли це дозволить Закон України від 1 жовтня 1996 р. «Про застосування амністії в Україні». [2, с.249]

Хоча у суспільстві й досі довічне позбавлення волі сприймається як ув'язнення, яке має тривати до моменту біологічної смерті людини, але міжна-родні стандарти вимагають реальної можливості звільнення від цього виду по-карання.

Європейський суд з прав людини розглядає відсутність реального механізму звільнення від довічного позбавлення волі як порушення статті 3 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Кон-венція), яка передбачає, що «нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

Суддя Європейського суду з прав людини Ганна Юдківська зазначила: «Суд витлумачив статтю 3 як таку, що вимагає перегляду покарання у виді довічного позбавлення волі процедурою, яка дозволить внутрішнім органам державної влади розглянути питання, чи зміни в поведінці заявника настільки значні, що подальше тримання під вартою не може бути виправдано легітимними підставами. Іншими словами, як дуже елегантно зазначила моя колега суддя Пауер, стаття 3 є такою, що включає в себе право на надію. Надія, написала вона, є важливим аспектом людської особистості. Позбавлення надії буде заперечувати фундаментальний аспект людяності та є принижуючим. Це абсолютно новий підхід до поняття людської гідності за цією статтею Конвенції. Але

по-даліш справи суду показали, що ми йдемо трішки далі, ніж просто дати «право на надію». [12]

Так, у справі *Kafkaris v. Cyprus* (Grand Chamber, no. 21906/04), Європейський суд з прав людини зазначив, що призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі само по собі не заборонено і не протирічить ст. 3 Конвенції. Але при цьому у засудженого повинні бути реальні перспективи звільнення, тобто, національне законодавство повинно передбачувати можливість перегляду довічного ув'язнення з ціллю його пом'якшення, скорочення, припинення або умовно-дострокового припинення. Також не може виникати жодної проблеми щодо відповідності статті 3, якщо довічне ув'язнення було *de jure* і *de facto* зменшуваним.

Крім того, у справі *Vinter v. the UK* (заяви номер 66069/09, 130/10 і 3896/10) Суд зауважим, що існування механізму реальної можливості звільнення від довічного не виключає можливості відбуття цього виду покарання повністю. Так в даному випадку мова йде про те, що не має порушення статті 3 Конвенції, у разі якщо довічно ув'язнений мав право на підставі національного законодавства на дострокове звільнення, але йому було відмовлено у зв'язку з тим, що існують підстави вважати, що він продовжує бути суспільно небезпечним для суспільства. Саме тому Конвенція не забороняє державам засуджувати осіб, які вчинили тяжкі злочини, до довічного позбавлення волі з метою захисту суспільства. Але в той же час, Суд звертає увагу на те, що якщо засуджений ізольований без будь-якої перспективи перегляду свого покарання, існує ризик того, що він ніколи не зможе спокутувати своєї провини: все, що засуджений робить під час відбування покарання, навіть якщо це виключний прогрес на шляху виправлення, не змінює того факту, що покарання залишається фіксованим та не підлягає перегляду. Більш того, покарання збільшується з часом: чим довше засуджений живе, тим довше його покарання. Таким чином, навіть коли таке покарання є виправданим на момент його призначення, зі спливом часу воно стає поганою гарантією справедливого та пропорційного покарання. Таке твердження відповідає принципам європейського та міжнародного права відповідно до якого усі засудженні, в тому числі й особи засуджені до довічного позбавлення волі, повинні мати можливість виправлення та перспективи звільнення, якщо мети виправлення досягнуто. До того ж Суд звернув увагу на те, що в європейській карній політиці акцент робиться саме на виправній меті позбавлення волі злочинця. Так, зокрема, у правилі 6 Європейських тюремних правил зазначено, що будь-яке позбавлення волі повинно бути організоване таким чином, щоб сприяти реінтеграції усіх, хто був позбавлений волі, у вільне суспільство, а також Правилі 102.1, яке передбачає, що тюремний режим повинен бути розроблений таким чином, щоб навчити засуджених осіб вести відповідальний та вільний від злочинності спосіб життя. Таким чином, Суд вважає, що в контексті довічного позбавлення волі, стаття 3 повинна тлумачитись як така, що вимагає зменшення покарання, тобто його перегляду, що дозволяє національній владі вирішити питання про те, чи мають місце істотні зміни довічно ув'язненого, і що під час відбування покарання був такий прогрес у виправленні, що тривале утримання в ізоляції не може бути виправдано пенологічними міркуваннями. В тому випадку, коли національне законодавство не передбачає можливості перегляду довічного ув'язнення має місце порушення статті 3 Конвенції. До того ж Суд у своєму

рішенні зауважує на тому, що засуджений до довічного позбавлення волі має право знати, з початку відбуття покарання, що він має робити для того, щоб була переглянута можливість його звільнення, в тому числі, за яких умов може бути переглянута його покарання або про це може бути подано клопотання. Отже, якщо національне законодавство не передбачає жодного механізму перегляду довічного позбавлення волі, то не відповідність статті 3 Конвенції виникає вже під час призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі, а не на більш пізньому етапі позбавлення волі.

У рішенні *László Magyar* проти Угорщини від 20 травня 2014 року (заява №73593/10) Суд знову підтвердив свою позицію з приводу цього питання, зауваживши на тому, що особи, засуджені до довічного позбавлення волі повинні знати, що їм необхідно робити для того, щоб стосовно них було розглянуто питання про дострокове звільнення. Крім того, за обставинами справи, засуджений мав можливість звернутися за помилуванням та отримати заміну довічного позбавлення волі після відбуття 20 років покарання, тобто, механізм звільнення є досить схожий з українським. У рішенні вказується, що «... Було б дивним вимагати виправлення (*rehabilitation*) від засудженого, не даючи йому інформації щодо того, чи буде у майбутньому із невизначеною датою встановлений механізм, який дозволить розглянути питання про можливе дострокове звільнення. Довічно ув'язнений має право знати на самому початку свого строку, що він має робити для того, щоб стосовно нього було розглянуто питання про дострокове звільнення, за яких умов такий перегляд має бути здійснений, включаючи, коли він буде чи може бути здійснений...

... Справа розкриває системну проблему, яка може призвести до подібних позовів. Характер порушення входить до області статті 3 Конвенції, що означає, що для належного виконання цього рішення держава-відповідач повинна буде провести реформи, переважно законодавчі, механізму перегляду покарання у виді довічного ув'язнення. Цей механізм повинен гарантувати оцінку в кожному конкретному випадку того, чи є утримання під вартою виправданим на обґрунтованих пенологічних підставах, і надати довічникам можливість передбачити, з певним ступенем точності, що вони повинні робити, щоб стосовно них було розглянуто питання звільнення і за яких умов...».

До того ж, відповідно до доповіді за результатами візиту до Угорщини у 2007 р. Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (КЗК) зазначив: «КЗК розглядає таким чином негуманним ув'язнювати особу без будь-якої реальної надії на звільнення...» [1]

В Україні вже була спроба вирішити це питання на законодавчому рівні. Так, зокрема, слід згадати про законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування покарання у виді довічного позбавлення волі» від зберезня 2015 р., який передбачав внесення змін до КК України та КВК України, а саме: 1) можливість умовно-дострокового звільнення осіб, засуджених до довічного позбавлення волі після фактичного відбуття ними не менш 15 років покарання; 2) можливість заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі. У цих випадках більш м'яке покарання призначається в межах

строків, установлених у Загальній частині цього Кодексу для даного виду покарання, і не повинне перевищувати невідбутого строку покарання, призначеного вироком. У випадку заміни покарання у виді довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням може бути лише позбавлення волі на строк не менше два-дцяти п'яти років; 3) можливість заміни покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк актом про помилування. Така заміна можлива після фактичного відбуття особою, засудженою до довічного позбавлення волі, не менше п'ятнадцяти років позбавлення волі. При помилуванні загальний строк відбування покарання у виді позбавлення волі не може перевищувати двадцяти п'яти років і подальшій заміні на більш м'яке це покарання не підлягає можливість заміни невідбутої частини покарання більш м'яким після фактичного відбуття засудженим не менше 10 років покарання у виді довічного позбавлення волі.

Задля вирішення цього питання не буде зайвим звернутися до досвіду за-рубіжних країн з приводу врегулювання цього питання. Так, Л. О. Мостепанюк зазначає, що помилування довічно засуджених застосовується в багатьох розвинених країнах, де лише деякі особи, засуджені до довічного позбавлення волі, залишаються у місцях позбавлення волі до кінця свого життя, натомість значна їх кількість при дотриманні певних умов може розраховувати на дострокове звільнення. Середня кількість років, яку засуджені до довічного позбавлення волі відбувають в установах виконання покарань за кордоном, становить: у США – 7 років, у Швеції – 9, Великобританії – 14-15, Франції – 17-18, Італії – 21, Польщі – 25. Можливість дострокового звільнення засуджених до такого виду покарання передбачена також законодавством Японії, Кореї, Південної Америки – після відбуття 10 років покарання, Німеччини – 15 років, Канади – від 10 до 25 років (або не менше 25 років – залежно від тяжкості злочину)5. Крім того, у більшості країн, законодавство яких передбачає покарання у виді довічного позбавлення волі, існують механізми розгляду пропозиції перегляду вироку після відбування певного мінімального періоду, встановленого законом: Албанії (25 років (далі – р.)), Вірменії (20 р.), Австрії (15 р.), Азербайджані (25 р.), Бельгії (15 р. – з розширенням до 19 або 23 років для рецидивістів), Болгарії (20 р.), Кіпру (12 р.), Чехії (20 р.), Данії (12 р.), Естонії (30 р.), Фінляндії (12 р.), Франції (зазвичай 18 р., але 30 років – за певні вбивства), Грузії (25 р.), Німеччині (15 р.), Греції (20 р.), Угорщині (20 р., якщо суд не розпорядиться про ін-ше), Ірландії (попередній огляд Комісіїю з умовно-дострокового звільнення після 7 років, за винятком деяких видів вбивства), Італії (26 р.), Латвії (25 р.), Ліхтенштейну (15 р.), Люксембургу (15 р.), Молдові (30 р.), Монако (15 р.), Польщі (25 р.), Румунії (20 р.), Росії (25 р.), Словаччини (25 р.), Словенії (25 р.), Швеції (10 р.), Швейцарії (15 років, що зводяться до 10 років), Республіці Македонії (15 р.) і Туреччині (24 роки, зор. – для обтяжучого довічного позбавлення волі і 36 р. – для сукупного покарання при обтяжучих обставинах довічного позбавлення волі). [5, с. 43-33]

Б. О. Кирись зазначає, що в кримінальному законодавстві іноземних держав що хоча розглядуване покарання і передбачає позбавлення засудженого свободи довічно (безстроково) насправді таким (довічним, безстроковим) воно є далеко не завжди. Пов'язано це з тим, що до засуджених до довічного позбавлення волі може застосовуватись:

1) пом'якшення (зменшення (зниження) строку) цього покарання. Так, згідно зі ст. 78 КК КНР, засудженим до безстрокового позбавлення свободи, якщо вони під час відбування покарання дійсно розкаялись і змінилися на краще або мають великі заслуги, строк покарання може бути зниженим;

2) заміна цього покарання позбавленням волі на певний строк. Так, відповідно до абз. 3 ст. 38а КК Болгарії довічне ув'язнення може бути замінене позбавленням свободи на строк 30 років, якщо засуджений відбув покарання не менше як 20 років;

3) заміна подальшого відбування цього покарання позбавленням волі на певний строк. Так, у ч. 4 ст. 58 КК Білорусі вказується, що особі, засудженій до довічного ув'язнення (як і особі, якій смертна кара в порядку помилування замінена довічним ув'язненням), після відбуття нею 20 років покарання суд, враховуючи її поведінку, стан здоров'я або вік, може замінити дальше відбування довічного ув'язнення позбавленням волі на певний строк, проте не більше як 5 років;

4) умовно-дострокове (умовне, дострокове) звільнення від відбування цього покарання. Держави, що передбачають умовно-дострокове звільнення від відбування довічного позбавлення волі, визначають і необхідні для цього підстави. Проте як саму кількість цих підстав, так і їх параметри вони визначають по-різному. Якщо ж говорити узагальнено, то підставами, за наявності яких можливе таке звільнення, є:

- відбуття засудженим встановленого строку покарання;

- виправлення засудженого. Що ж стосується самих факторів, котрі мають братися до уваги при вирішенні питання про наявність цієї підстави умовно-дострокового звільнення, то вони визначаються неоднаково;

- інші передбачені законом підстави. Обидва розглянуті вище два фактори необхідні, а у низці держав й достатні для умовно-дострокового звільнення засуджених до довічного позбавлення волі. За законодавством ж деяких держав для такого звільнення, крім факту виправлення засудженого і відбуття ним встановленого строку покарання, потрібні ще й інші підстави. Так, відповідно до абз. 5 § 46 КК Австрії правопорушник, засуджений до довічного позбавлення свободи, може бути умовно-достроково звільнений від відбування цього покарання, якщо, незважаючи на тяжкість вчиненого ним діяння, не вимагається подальше виконання цього покарання з метою протидії скоєнню злочинів іншими особами. [4, с. 271-273]

Висновок: Таким чином, чинне законодавство України потребує вдосконалення та гуманізації відповідно до європейських стандартів прав людини, які передбачають «право на надію» для кожної особи, засудженої до довічного позбавлення волі. Так, по-перше, особа, яка засуджена до довічного позбавлення волі, після відбуття певного строку покарання, повинна мати реальну, а не ілюзорну можливість на перегляд свого покарання за умови, що така особа стала на шлях виправлення і більше на становить загрози для суспільства. В протилежному випадку неможливо досягнути такої важливої мети покарання як виправлення засудженої особи. По-друге, така особа повинна знати і сприймати таку можливість як здійсненну, а також розуміти механізм реалізації свого права на перегляд покарання вже під час винесення її відповідного вироку з призначенням покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

Список використаних джерел:

1. Réponse du Conseil fédéral suisse au rapport du Comité européen pour la prévention de la torture et des peines ou traitements inhumains ou dégradants (CPT) relatif à sa visite effectuée en Suisse du 10 au 20 octobre 2011. [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.cpt.coe.int/documents/che/2012_27-inf-fra.pdf.
2. Бурда С. Я. Юридичний аналіз покарання у виді довічного позбавлення волі як вид основного покарання за КК України / Бурда С. Я. // Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 4. – С. 246 – 255
3. Глушков В. О., Козакова І. В. Перспектива запровадження умовно-дострокового звільнення для осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, в кримінальному праві України / В. О. Глушков, І. В. Козакова // Держава та регіони. Серія : Право. – 2015. – №2. – С. 35-40.
4. Кирись Б. О. Покарання, що полягає у довічному позбавленні засудженого свободи, у кримінальному законодавстві за-рубіжних країн / Б. О. Кирись // Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 2. – С. 267 – 270.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : з поправками, внесен. відповідно до положень Протоколів №№ 11 та 14 з Протоколами №№ 1, 4, 6, 7, 12 та 13) // Право України. – 2010. – № 10. – С. 215-233.
6. Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – с. 141. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%B A/96%D0%B2%D1%80>
7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Законодавство України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakono.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
8. Кримінально-виконавче право: підручник / В. В. Голіна, А. Х. Степанюк, О. В. Лисодєд та ін. ; за ред. В. В. Голіни і А. Х. Степанюка. – Х. : Право, 2011. – 326 с.
9. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV // Законодавство України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>
10. Мостепанюк Л. О. Звільнення від відбування довічного позбавлення волі: можливість запровадження в Україні / Л. О. Мостепанюк // Судова апеляція. – 2015. – № 2. – С. 41-49
11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. : М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. – 7-е вид., перероб. та доп. – Київ: Юрид. думка, 2010. – Режим доступу: <http://yport.inf.ua/naukovo-praktichniy-komentar-kriminalnogo.html>
12. Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням» від 03.03.2015р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54261
13. Сутінки прав людини і Європейський суд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.racurs.ua/1136-prava-ganna-udkivska>.

Асистент кафедри кримінального права №1 Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого Невідома Н. В.

● КРОТ МАРИНА АНАТОЛІЇВНА

● студентка 5 курсу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

● KROT MARYNA ANATOLIIVNA

5 year student
Yaroslav Mudryi National Law University,
Ukraine, Kharkiv

ДОЦІЛЬНІСТЬ ДЕКРИМІНАЛІЗАЦІЇ ТОВАРНОЇ КОНТРАБАНДИ

ACCEPTABILITY OF DEFINING THE GOODS CONTRIBUTION

Досліджено небезпечність та негативні наслідки такого діяння, як переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю товарів та інших цінностей. Висунуто питання доцільності виключення кримінальної відповідальності за даний злочин Законом України № 4025-VI від 2011 року. Проаналізовано законодавство деяких країн на наявність кримінальної відповідальності за «товарну» контрабанду. Розглянуто думки різних учених стосовно цього питання.

The danger and negative consequences of such an act as the movement through the customs border of Ukraine outside the customs control or with the concealment of goods and other valuables from customs control were investigated. The issue of expediency of excluding criminal responsibility for this crime by the Law of Ukraine № 4025-VI of 2011 was put forward. The legislation of some countries on the existence of criminal liability for «commodity» contraband has been analyzed. The opinions of various scientists on these issues are considered.

Ключові слова: «товарна» контрабанда, кримінальна відповідальність, господарська діяльність, протидія злочинності, декриміналізація.

Keywords: «commodity» contraband, criminal responsibility, economic activities, combating crime, the decriminalization.

Вступ.

В Україні, як і в інших країнах світу, контрабанда вважається протиправним та суспільно небезпечним явищем, яке загрожує економічній стабільності країни, правам та свободам осіб, культурній спадщині, поглинає інвестиційні ресурси, стимулює інфляцію, зменшує надходження до державного бюджету тощо. З проголошенням незалежності України 1991 року це питання гостро постало перед суспільством та державою в цілому про, що свідчить кількість зареєстрованих злочинів у сфері господарської діяльності відповідно до статистичних даних. У Кримінальному кодексі України (далі – ККУ) відповідальність за контрабанду передбачено у розділі VII «Злочини у сфері господарської діяльності», а саме у статті 201, диспозиція якої зазнала суттєвих змін, а саме у частині декриміналізації предмета.

Виклад основного матеріалу.

Родовим об'єктом злочинів, включених до розділу VII Особливої частини ККУ, є суспільні відносини у сфері господарської діяльності. Безпосереднім об'єктом складу злочину передбаченого статтею 201 ККУ є суспільні відносини, що забезпечують установлений законодавством порядок переміщення відповідних предметів через митний кордон України. Додатковими об'єктами можуть бути громадська безпека та/або здоров'я населення [1, с.201-208].

Об'єктивна сторона контрабанди виражається у незаконному переміщенні будь-якого із зазначених у ст. 201 ККУ предметів через митний кордон України, поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю [1, с.208]. Митний кордон – це межі митної території України. Митний кордон збігається з державним кордоном України, крім меж штучних установок, островів і споруд, створених у виключній (морській) економічній зоні України, на які поширюється виключна юрисдикція України. Межі території зазначених островів, установок і споруд становлять митний кордон України. Під переміщенням слід розуміти переміщення відповідних предметів на митну територію України або з цієї території чи по такій території транзитом. Переміщення предметів контрабанди поза митним контролем означає: поза місцем розташування органу доходів і зборів або поза робочим часом, установленим для нього, і без виконання митних формальностей, або з незаконним звільненням від митного контролю внаслідок зловживання службовим становищем посадовими особами органу доходів і зборів [20].

Злочин вважається закінченим з моменту незаконного переміщення предметів через митний кордон України [1, с.208].

Суб'єктивна сторона цього злочину – прямий умисел. Винний усвідомлює обставини та характер незаконного переміщення предметів контрабанди та інших предметів через митний кордон України, та бажає вивезти їх з України або ввезти в Україну [1, с.209].

Суб'єкт злочину – особа, яка досягла 16-річного віку, а також службові особи установ, підприємств та організацій (ч. 2 ст. 201 КК України) [1, с.209].

Перейдемо безпосередньо до дослідження предмету злочину, передбаченого ст. 201 КК України, ним є культурні цінності, отруйні, сильнодіючі, вибухові речовини, радіоактивні матеріали, зброя, боєприпаси (крім гладко-

ствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї), частини вогнепальної нарізної зброї, а також спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації [1, с.209].

Визначення поняття «контрабанда» дається в різних джерелах і для різних цілей неоднаково. Воно має мінливий характер і залежить від соціально-політичних, економічних, часових, а також інших чинників. Таке явище як контрабанда (від італ. «contrabbando», «contra» -- проти, «bando» -- указ, постанова, а іншими словами «таємне безмитне перевезення чого-небудь через кордон») відоме з найдавніших часів, а точніше відтоді, коли стали з'являтися перші держави. В першу чергу таке явище зумовлено встановленням контролю держави за зовнішньоекономічними зв'язками та введенням митних зборів. На сучасному етапі розвитку української держави існує ряд чинників, які обумовлюють існування контрабандної діяльності. Серед них виділяють такі, як: низький рівень матеріальної забезпеченості населення, високий рівень безробіття в країні та особливо в прикордонних регіонах, де контрабанда перетворилася на основне джерело доходів через високу прибутковість цього виду злочинного бізнесу. До основних чинників також належать недосконалість митного та податкового законодавства, недостатній рівень митного та прикордонного контролю, недосконалість державної системи контролю за походженням і реалізацією продукції та сплатою податків [2, с. 66]. У широкому розумінні контрабанда – це незаконне таємне перевезення або перенесення через державний кордон товарів коштовностей та інших заборонених або обкладених митом; товари коштовності тощо, які незаконно, таємно перевозять або переносять через кордон [3, с.882].

Відповідно до п. d статті 1 Міжнародної конвенції про взаємну адміністративну допомогу у відверненні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства термін «контрабанда» означає митне шахрайство, що полягає у переміщенні товарів через митний кордон у будь-який прихований спосіб [4]. Згідно з Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15 листопада 2011 р. № 4025-VI контрабанда – це переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї або боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї), частин вогнепальної нарізної зброї, а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації [5]. Цим законодавчим актом втілено принцип гуманізму, зокрема щодо недоцільності покарань, пов'язаних із позбавленням волі за «економічні» злочини, тобто декриміналізовано контрабанду товарів та водночас посилено адміністративну відповідальність шляхом підвищення штрафних санкцій щодо цього правопорушення. Відповідно до цього Закону за дане правопорушення накладається стягнення у вигляді штрафу, який становить 100% вартості товару та його конфіскація. За такі повторні порушення митних правил передбачається накладення штрафу в розмірі 200% вартості товарів [6].

З прийняттям цього нормативно-правового акту серед науковців не існує єдиної думки щодо ефективності законодавчого регулювання цього питання, вчені наголошу-

ють як на позитивних, так і на негативних сторонах. Тому розглянемо найпоширеніші думки з цього приводу. Так, Остап'юк Н. А. вважає, що запущена реформа відповідальності за контрабанду дійсно може бути результативною і забезпечувати поповнення бюджету. Але при цьому основним критерієм повинні стати інтереси суспільства, а не конкретних відомств [7, с. 184].

Татаров О. Ю. вказує на те, що цей закон приводить юридичну відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності у відповідність до європейських стандартів, згідно з якими за вчинення відповідних діянь є доцільним встановлення покарань майнового характеру. Замість процедури тривалого розслідування, яке завантажує апарат слідчих та експертів, вимагає зберігання вилучених речових доказів (товарів) до прийняття в кримінальному провадженні остаточного рішення, запроваджується процедура адміністративного провадження у справі про порушення митних правил із прийняттям судом рішення про штраф із конфіскацією в дохід держави незаконно ввезених товарів, транспортних засобів [8, с. 157].

Так, відповідно до рішення Європейського суду з прав людини (далі – Суд) №66561/01 «Меріт проти України» від 2004 року, в якому заявник скаржився на порушення статті 6 параграфу 1 та статті 13 Конвенції про захист прав людини і основних свобод (далі – Конвенція) щодо тривалості розгляду кримінальної справи відносно нього. Заявник скаржився, що в Україні немає ефективних засобів правового захисту, які могли б бути використані для отримання відшкодування за надмірну тривалість кримінального провадження. Таким чином, Суд прийшов до висновку, що в цій справі дійсно було порушено статтю 13 Конвенції через відсутність у внутрішньому законодавстві ефективного і доступного засобу правового захисту щодо скарги заявника стосовно тривалості розгляду кримінальної справи.

Загороднюк С. О. зазначає, що декриміналізація товарної контрабанди, у поєднанні з посиленням адміністративної відповідальності, буде більш ефективним інструментом протидії незаконному переміщенню товарів. Нововведення також призведе до економії часу, коштів і людських ресурсів у ході провадження адміністративних процедур. Буде забезпечено додаткове наповнення Державного бюджету за рахунок стягнення штрафів і реалізації конфіскованих товарів у дохід держави [9, с. 35].

Хома В. О. вважає декриміналізацію товарної контрабанди позитивною, оскільки вона вплинула на економічну активність учасників зовнішньоекономічної діяльності, так як відповідальність за порушення митних правил не тягне за собою таких значних наслідків кримінальної відповідальності, як позбавлення волі, судимість, тощо. В той же час, чітка конкретизація предметів контрабанди дає можливість зосередитись правоохоронним органам на боротьбі з більш суспільно небезпечними діями [10, с. 136].

О. О. Бригінець, провівши аналіз ситуації в Україні з точки зору економічного ефекту результатів кримінальних справ, порушених за контрабанду товарів, доводить неефективність кримінальної відповідальності за вчинення «товарної» контрабанди. Обґрунтовуючи це тим, що у державну скарбницю надходять суми неспіврозмірні із вартістю предметів злочину і матеріальною шкодою, завданою державі. Нововведення також призведе-

де до економії часу, коштів та людських ресурсів в ході провадження адміністративних процедур. Також це дозволить зменшити корупцію, оскільки суд тепер за наявності вини порушника зможе прийняти лише одне можливе рішення. І найголовніше – забезпечується додаткове поповнення Державного бюджету за рахунок стягнення штрафів та реалізації конфіскованих товарів в дохід держави [11, с. 268].

Інші науковці наполягають на тому, що українське законодавство потребує вдосконалення з приводу такої простої відмови від кримінальної відповідальності у питаннях порушень у сфері господарської діяльності. Насамперед, вони пов'язують це з інтересами кінцевого споживача. Адже поки Україна ще знаходиться на шляху боротьби з таким руйнуючим явищем економіки як корупція. Тому зазначимо їхні аргументи з цього приводу.

Ухилення від відповідальності за рахунок неофіційних платежів призводить до підвищення ціни імпортованих товарів в десятки разів. Непряма підтримка контрабанди підприємствами-конкурентами в різних галузях дозволяє їм вилучати зекономлені на податках ресурси з виробничого процесу, а не спрямовувати на модернізацію технологій, оптимізацію споживання матеріальних і трудових ресурсів. У підсумку, вітчизняний товар далекий від стандартів якості, а, значить, абсолютно неконкурентоспроможний на регіональних та світовому ринках [7, с. 184].

О. П. Дячкін зазначає, що з урахуванням високого рівня латентності контрабанди та корупційної складової при її здійсненні, можна вважати, що законодавець сприяв не тільки контрабанді у особливо великих розмірах, а й уникненню юридичної відповідальності за неї. Вказане є вигідним олігархічним фінансово-промисловим корпораціям та корумпованій частині чиновників [12, с. 285].

В. В. Кухар у своєму дослідженні вказує, що позитивний економічний ефект буде залежати від того, чи вдасться правоохоронним органам встановити особу правопорушника та зібрати докази його вини. Такі обставини можуть призвести до того, правопорушнику при затриманні товарів буде вигідніше їх позбутися і втекти, аніж потрапити до рук правосуддя [13, с. 41].

Ще одним прибічником цієї думки є Т. В. Мельничук, який пропонує декриміналізувати економічну контрабанду в Україні, але за умови, що вони повинні бути науково обґрунтованими, відповідні законопроекти мають проходити кримінологічну експертизу. Без налагоджених адміністративно-правових механізмів відповідальності за порушення митних правил та результативної боротьби із корупцією в державі про недоцільність кримінально-правового впливу на економічну контрабанду говорити зарано. Негативною тенденцією сучасної контрабандної діяльності є участь корумпованих працівників митниці, які нерідко обіймають високі «пости» в ієрархії злочинної спільноти або відіграють координуючу роль при проведенні контрабандних операцій, не кажучи вже про надання ними посередницьких послуг правопорушникам щодо створення «зелених коридорів» на кордонах та свідомого заниження мита [14, с. 595].

Т. О. Михайліченко у своїй статті вказує про передчасність декриміналізації контрабанди, оскільки економічні відносини, які є вкрай важливими для суспільства та держави і посягання, на які здатне заподіяти їм суттєву шкоду, залишилися без кримінально-правової охорони.

Підтвердженням цього слугують події сьогодення. Так, із початку проведення АТО на Сході України в пресі все частіше почала з'являтися інформація про незаконні вивезення з території України корисних копалин, зокрема вугілля, товарів військового призначення та майна військових підприємств. Часткова декриміналізація контрабанди знижує гарантії законності застосування відповідних санкцій, оскільки передбачені Митним Кодексом України процедури притягнення до відповідальності, розгляду справ та застосування стягнень містять значно менше таких гарантій, аніж процедури реалізації кримінальної відповідальності, передбачені КПК України тощо. Вчений також наголошує на тому, що за період з 01.01.2008 року по 17.01.2012 року була лише одна кримінальна справа, де предметом були стратегічно важливі сировинні товари, але починаючи з 17.01.2012 року в ЄРДР вдалося виявити близько 30 адміністративних проваджень, де предметом незаконного вивезення з України є фактично стратегічно важливі сировинні товари [15, с. 180-181].

О. С. Яланський наголошує на тому, що, по-перше, контрабанда, зокрема товарна, є однією з причин існування та джерелом фінансування організованої злочинності. Даний факт вказує на існування в державі сприятливого стану для злочинців, що є наслідком вчинення злочинів, визначених іншими розділами Особливої частини КК України. По-друге, суспільна небезпечність «товарної» контрабанди суттєва – вона може призвести до втрати цілих галузей промисловості через конкуренцію з дешевим, але неякісним товаром; до втрати робочих місць та надходжень до бюджетів. По-третє, покарання у вигляді штрафу та конфіскації предметів контрабанди недостатньо. Вони не забезпечать виправлення правопорушника. Можливі випадки вчинення таких правопорушень однією і тією самою особою декілька разів з проміжками у часі більше одного року. Як правило, особі, яка займається такими незаконними діями, часто вдається уникнути викриття своєї діяльності. Переміщення однієї партії товарів через митний кордон незаконним шляхом з подальшим її збутом може принести значний прибуток, з яким не зрівняється навіть штраф з конфіскацією товарів за вчинення даного правопорушення у минулому [16, с. 1036].

Відповідно до ч. 1 ст. 5 КК України закон про кримінальну відповідальність, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, має зворотню дію у часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість [5]. Тому, аналізуючи практику українських судів можемо дійти висновку, що за порушення статті 201 КК України не лише не передбачена кримінальна відповідальність, а й особи, які вже відбувають покарання або мають судимість, звільняються від неї. Наприклад, Особу 1 засуджено 24.05.2011 року Глибоцьким районним судом Чернівецької області за ст.ст. 201 ч. 1, 358 ч.3 КК України. На підставі ст.ст. 5, 201 КК України, Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15.11.2011 року № 4025-VI, ст.ст. 409, 411 КПК України, суд постановив виключити з вироку Глибоцького районного суду Чернівецької області від

24.05.2011 року посилення на засудження Особи 1 за ст. 201 ч. 1 КК України до трьох років позбавлення волі з конфіскацією предметів контрабанди і посилення на ст. 70 КК України про поглинення менш суворого покарання більш суворим з визначенням засудженому остаточного покарання у вигляді трьох років позбавлення волі із конфіскацією предметів контрабанди [17].

Так, відповідно до рішення військового місцевого суду Житомирського гарнізону від 21.07.2010 року Особу 2, засуджено за ст. 27 ч. 5, 28 ч. 3, 201 ч. 2, 423 ч. 2 КК України до 5 років позбавлення волі. У зв'язку з набранням чинності зазначеного закону засудженого звільнено від відбування покарання за ч. 2 ст. 201 КК України [21].

Ще одним прикладом може слугувати постанова Приморського районного суду м. Одеси, в якій Особу 1 звільнено від відбування покарання, призначеного за вироком Приморського районного суду м. Одеси від 21 липня 2011 року за злочин, передбачений ч. 1 ст. 201 КК України у вигляді позбавлення волі строком на 5 років з конфіскацією предметів контрабанди, у зв'язку з її декриміналізацією відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» № 4025-VI від 15.11.2011 року [22].

Для прикладу доцільно звернути увагу на законодавство та досвід інших країн у боротьбі з контрабандою. Так, наприклад, у Кримінальному кодексі Республіки Казахстан (далі – КК) глава 8 «Кримінальні правопорушення в сфері економічної діяльності» містить статтю 234 «Економічна контрабанда», диспозиція якої визначає, що переміщення у великому розмірі через митний кордон Митного союзу товарів чи інших предметів, в тому числі заборонених або обмежених для переміщення через митний кордон товарів, речей і цінностей, щодо яких встановлено спеціальні правила переміщення через митний кордон, за винятком зазначених у статті 286 цього Кодексу, вчинене повз митний кордон чи з приховуванням від митного контролю, або з обманним використанням документів чи засобів митної ідентифікації, або поєднане з недекларуванням чи недостовірним декларуванням карається...[18].

У КК Російської Федерації ст. 188, передбачено кримінальну відповідальність за вчинення контрабанди. Згідно з ч. 1 цієї статті під контрабандою розуміють переміщення у великому розмірі через митний кордон Російської Федерації товарів або інших предметів, за винятком вказаних у ч. 2 цієї статті, вчинене поза або з приховуванням від митного контролю або з обманним використанням документів або засобів митної ідентифікації, або поєднане з недекларуванням або недостовірним декларуванням [19].

КК Китайської Народної Республіки взагалі містить окремий розділ, який присвячений кримінальній відповідальності за контрабанду (ст. 151–157 § 2 «Контрабанда»). Зокрема ст. 153 цього Кодексу встановлює відповідальність за контрабанду товарів і предметів з ухиленням від сплати податків. Ця стаття містить три частини, відповідальність за кожною з яких залежить від суми податку, який необхідно сплатити [23].

Таким чином, можна стверджувати, що у цих країнах приділяється достатня увага боротьбі з проблемою контрабанди, оскільки предметом злочину є саме товари. У цьому випадку особа, яка порушує закон нести кримінальну відповідальність.

Висновок.

Отже, дискусії щодо доцільності декриміналізації товарів як предмету контрабанди ведуться і до сьогодні. Навівши аргументи та контраргументи вчених з цього питання, можна зробити висновок, що наявні як плюси, так і мінуси щодо виключення кримінальної відповідальності за контрабанду товарів. З одного боку, українське законодавство наближається до європейського законодавства у частині його гуманізації, підвищується активність учасників зовнішньоекономічних відносин, збільшуються надходження до Державного бюджету, скорочується час для розслідування цього виду правопорушень, залучається менша кількість людських ресурсів та правоохоронні органи можуть зосередитись на більш важливих предметах контрабанди.

З іншого боку, вважаю декриміналізацію товарної контрабанди на сучасному етапі розвитку України передчасною, оскільки наша держава нещодавно стала на шлях боротьби з таким руйнівним чинником економіки як корупція, тому ще не сформувалося ефективного і злагодженого механізму та достатньої кількості ресурсів для боротьби з контрабандою менш суворими засобами, так як окремі посадові особи часто зловживають своїми службовими повноваженнями.

Відповідно до статистичних даних контрабанда товарів збільшилася, що підтверджується кількістю викритих адміністративних проваджень, тобто правопорушник усвідомлює, що жодних кримінально-правових наслідків у вигляді позбавлення волі, судимості тощо, він нести не буде.

Штраф та конфіскація не є ефективними засобами боротьби, оскільки у цьому випадку особа, яка порушує закон може отримати значно більшу вигоду від реалізації товарів.

Підвищується ціна імпортованих товарів низької якості за рахунок неофіційних платежів, що призводить до збільшення рівня «тіньової» економіки та втрати окремих галузей промисловості. Формуються стійкі злочинні зв'язки у різних сферах суспільства, наслідком чого є утворення організованої злочинності. Тому, зважаючи на вищевикладене, вважаю за доцільне повернути кримінальну відповідальність за контрабанду товарів.

Список використаних джерел

1. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2015. – 680 с.
2. Кравчук С. Й. Економічна злочинність в Україні. Курс лекцій : [Навчальний посібник.] / С. Й. Кравчук. – К. : Кондор, 2009. – 282 с.
3. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. Т. 1 / уклад.: проф. В. В. Яременко, канд. філ. наук О. М. Сліпущко. – К., 2001. – 926 с.
4. Міжнародна конвенція про взаємну адміністративну допомогу у відверненні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_926#0168
5. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1353>
6. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» -- 2012. -- №25. ст. 263 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4025-17>
7. Остап'юк Н. А., Процюк О. В. Наслідки декриміналізації товару як предмету контрабанди / Н. А. Остап'юк, О. В. Процюк // Вісник Львівської комерційної академії. – 2013. -- №42. – С. 180-185.
8. Татаров О. Ю. Тенденції вдосконалення кримінального законодавства України / О. Ю. Татаров // Науковий вісник національної академії внутрішніх справ. – 2015. -- №1. – С. 155-165.
9. Загороднюк С. О. Розвиток становлення відповідальності за контрабанду та порушення митних правил у сучасних умовах / С. О. Загороднюк // Південноукраїнський правничий часопис. – 2014. -- №1. – С.34-36.
10. Хома В. О., Потушинська О. П., Пасека П. В. Сучасне розуміння контрабанди на етапі її декриміналізації / В. О. Хома, О. П. Потушинська, П. В. Пасека // Митна безпека. – 2013. -- №2. – С. 133-137.
11. Бригінець О. О. Декриміналізація національного законодавства та формування фінансової безпеки держави / О. О. Бригінець // Держава і право. – 2011. -- №54. – С. 265-269.
12. Дячкін О. П. Суспільна небезпечність контрабанди і правова відповідальність за її вчинення / О. П. Дячкін // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 281–288 [Електронний ресурс] : – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FPA2012-1/1Sdopziv.pdf>
13. Кухар В. В. Декриміналізація «товарної» контрабанди: теорія та практика / В. В. Кухар // Університетські наукові записки. – 2013. -- №3(47). – С. 408-412.
14. Мельничук Т. В. Деякі питання кримінально-правового впливу на економічну контрабанду /Т. В. Мельничук // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. -- №55. -- С. 591-597.
15. Михайліченко Т. О. Товари, які мають важливе економічне значення як предмет контрабанди / Т. О. Михайліченко // Форум права. – 2015. – № 4. – С. 180–186 [Електронний ресурс] : – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/AFP_index.htm_2015_4_pdf
16. Яланський О. С. «Товарна» контрабанда в Україні – щодо доцільності криміналізації / О. С. Яланський // Молодий вчений. – 2017. -- №11 (51). – С. 1034-1038.
17. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] : – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/23773010>
18. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V. – Режим доступу: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252#pos380
19. Уголовный кодекс Российской Федерации. – М., 2002. – 186 с.
20. Митний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>
21. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] : – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/46855159>
22. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] : – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/68648669>
23. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики от 1 октября 1997 года. – Режим доступу: <http://ukknr.ucoz.ru>

Асистент кафедри кримінального права №1 Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого Невідома Н. В.

ЯРМАК АНАСТАСІЯ ДМИТРІВНА

Міжнародно-правового факультета
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків

YARMAK ANASTASIYA DMYTRIVNA
The international law faculty
Yaroslav Mudryi National Law University,
Ukraine, Kharkiv

СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДОВЕДЕННЯ ДО САМОГУБСТВА

SOCIAL CONDITION OF CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR BRINGING TO SUICIDE

Стаття присвячена дослідженню історії кримінальної відповідальності за самогубство, а також його соціальної обумовленості. Автор намагається простежити послідовність зміни підходів щодо кримінальної відповідальності за доведення до самогубства, зазначаючи в яких нормативно-правових актах ця відповідальність передбачалась. Дослідження має на меті встановлення фактів, які потребують вдосконалення у сучасному кримінальному законодавстві України.

The article is devoted to the study of the history of criminal responsibility for suicide, as well as its social condition. The author tries to trace a sequence of changes in the public's view of criminal or other responsibility to the person who committed suicide, in addition to specifying in which normative legal acts this liability was contained. The study aims to identify the facts that need to be improved in the current criminal law of Ukraine.

Ключові слова: самогубство, кримінальна відповідальність, зміна поглядів суспільства, доведення до самогубства, кримінальне законодавство.

Keywords: suicide, criminal responsibility, change of views of society, bringing to suicide, crime legislation.

Постановка проблеми. Будь-яка людина помирає. Смерть настає природним чи неприродним шляхом. Вважається, що чим менше смертей насильницьким шляхом, тим суспільство (нація, народ) є більш розвинутим, таким, що розуміє цінність життя і оберігає його. Проте, уникнути заподіяння смерті неприродним шляхом неможливо, адже це пов'язано не лише з вихованням, толерантністю, повагою до іншої особи чи злим умислом людей, а й зі змінами, що трапляються у нашому житті, які мають історичний, соціальний чи політичний характер.

До смертей, які вчинені неприродним шляхом відносять убийство, нещасний випадок, евтаназію та самогубство [1, с.8]. Метою даного дослідження є вивчення обумовленості вчинення самогубства та кримінальної відповідальності за нього у різні періоди історії. Відколи існує людство, відтоді йому відомі і факти самогубства: історія людства та самогубств налічує понад 25 століть. Масові і поодинокі випадки самогубства траплялися в усі часи, у різних народах. Проте ставлення до самогубства в

часі та просторі змінювалося постійно: від однієї культури, релігії – до іншої, від століття – до століття. Самогубство вважали чи не за найбільший гріх, замахом на найсвятіше – життя, дар Божий; самогубство було єдиним виходом вельмож зі скрутного становища, способом для воїнів славетно померти за відсутності воєнних дій, а також різновидом героїзму [2, с.198].

Виклад основного матеріалу.

Найціннішим з-поміж особистих прав і свобод є право людини на життя. В Україні людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю згідно з ст.3 Конституції України [3]. Також у ст. 27 Конституції України вказано, що кожна людина має невід'ємне право на життя і ніхто не може бути свавільно його позбавлений [3]. Протиправне завдання смерті є кримінально-караним діянням. Одним із злочинів, що посягає на життя людини є доведення до самогубства, за який передбачено відповідальність у ст. 120 КК України [4].

Згідно з визначенням ВООЗ (1982), суїцид – «акт самогубства з фатальним результатом; замах на самогубство – аналогічний акт, який не має фатального результату» [6, с. 54].

Як правило, людина сама по собі приймає суїцидальне рішення, проте не потрібно забувати, що характерною рисою є той факт, що вибух суїцидальної активності спостерігається в періоди соціальних та політичних змін у житті суспільства, оскільки існують певні групи населення чи окремі особистості, які не можуть адаптуватися до корінної зміни системи цінностей, зміни способу життя тощо. Це положення теоретично обґрунтовує Ю. Александровський у своїй роботі щодо концепції соціально-стресових розладів [5, с. 171].

На думку деяких вчених, визначення поняття самогубства розпочалося з усвідомлення індивідуумом (лат. *individuum* – «неподільний») себе людиною розумною (лат. *Homo Sapiens*) [7]. Науково-правова категорія «самогубство» не одразу здобула своє закріплення в законодавстві, незважаючи на те, що вона була знайома на заході ще за епохи античності в стародавній Греції, а на сході – в Індії. Існує безліч визначень поняття «самогубство» [2, с.198]. За Е. Дюркгеймом самогубством називається всякий випадок смерті, що безпосередньо або опосередковано є результатом позитивного або негативного вчинку, вчиненого самим потерпілим, якщо остан -

ній знав про наслідки цього вчинку [8].

У стародавні часи самогубство у більшості випадків вчинювалося через уявлення про життя та смерть, в основу яких була покладена мораль суспільства того часу чи язичницькі вірування.

Київоруський християнський етап характеризується тим, що церковні та світські кримінальні закони греко-римського права, які почали з'являтися на Русі одночасно з процесом хрещення, було реалізовано у Статутах великих і удільних князів, де вперше згадується доведення до самогубства. У видатному пам'ятникові давньоруського права X ст. – Руській Правді – містилися норми про «душогубство», де поряд із вбивством встановлювалася відповідальність і за самогубство. Церква, у свою чергу, послідовно та систематично формувала власну, особливу систему обмежень та покарань, пов'язаних із самогубством [9, с.7].

До Петра I законодавство Росії жодних покарань за самогубство або за замах на нього не містило. Відповідальність за самогубство наставляла лише за церковними законами. Відомо, що церква не ховала самогубців.

Морський Устав Петра I від 13 січня 1720 р. карав смертною карою за спробу самогубства і вимагав повішення трупа самогубця. Так, у ст. 107 містилося: «...кто захочет сам себя убить и его в том застанут, того повесит на районе, а ежели кто сам себя убьет, тот и мертвый за ноги повешен быть имеет» [10, с.150]. Імперський період характеризується посиленням абсолютизму, зменшенням авторитету духовної влади, яке мало вираження у скасуванні патріаршества та заміні цього інституту Святійшим Синодом. Однак законодавець повністю ухвалює християнські традиції щодо самогубства. Починаючи з реформ Петра Першого і до середини XIX ст., самогубство та замах на самогубство вважалися злочином. Наступність законодавства відтворювалася і у новому нормативно-правовому акті, який регулював питання кримінальної відповідальності – Зводі кримінальних законів 1832 р., що вступив у дію з 1 січня 1835 р., і також передбачав караність самогубства і замаху на самогубство [11, с. 358].

Вважаю за доцільне звернути увагу, що відповідальність за доведення до самогубства вперше була встановлена в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р. Професор М. Таганцев писав: «<...> с 1845 года наше право смотрит на самоубийство преимущественно с религиозной точки зрения, хотя и проводит свой взгляд далеко не последовательно» [11, с. 323].

Подальший розвиток цього питання можемо простежити і у Кримінальному Уложенні 1903 р., яке вже не вважало самогубство чи замах на нього злочинами. Не передбачало Уложення відповідальності і за доведення до самогубства. Проте пособництво, вмовляння та підбурювання до самогубства у ньому розглядалося як самостійні складі [2, с.199].

Законодавство, радянського етапу, в перші роки становлення Радянської влади, було представлено нормативних актів, серед яких особливо місце займає Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки 1922 р. У главі п'ятій Особливої частини цього КК передбачено ст. 148, яка встановлювала відповідальність за підмову до самогубства неповнолітнього або особи, завідомо не здатної розуміти вчинене або керувати своїми вчинками. Кримінальний кодекс УСРР 1922 р. не вважав самогубство і замах на нього кримінально караними діяннями і не містив окремої норми щодо відповідальності за доведення до самогуб-

ства [12, с.51].

Проте наступний Кримінальний кодекс УСРР 1927 р. вже передбачив кримінальну відповідальність за доведення до самогубства особи чи замаху на нього, яка перебуває у матеріальній чи іншій залежності від іншої особи, жорстоким поведінням останнього чи в інший спосіб.

Як зазначається в літературі, після закінчення громадянської війни, разом з остаточною перемогою диктатури пролетаріату, тоталітарного режиму та політичного курсу на побудову комуністичного суспільства проблема вчинення самогубств у СРСР стала замовчуватися. Офіційна ідеологія не передбачала місця цьому явищу в оптимістичному, рівноправному та психічно здоровому суспільстві. Майже 50 років, до 1970-х, у СРСР не проводилося наукових досліджень із цього питання. Тема залишалася забороненою. Тільки іноді в спеціальних журналах з'являлися окремі статті на тему вчинення самогубств психічно хворими людьми [2, с.199-200].

Проте наука кримінального права продовжувала свій розвиток, і вже у 1960 році новий Кримінальний кодекс вдосконалив норму про відповідальність за доведення до самогубства. Ст. 99 КК УРСР фактично передбачала відповідальність за два склади злочину. Відповідно до ч. 1 ст. 99 КК доведення до самогубства чи замаху на самогубство особи, що перебуває в матеріальній чи іншій залежності від другої особи, шляхом жорстокого поведіння чи систематичного приниження її людської гідності каралось позбавленням волі на строк до п'яти років. За ч. 2 даної статті каралось позбавленням волі на строк до трьох років доведення до самогубства чи замаху на самогубство внаслідок систематичного цькування чи наклепу з боку особи, від якої потерпілий не був у матеріальній чи іншій залежності [13].

Висновок і подальші перспективи.

Наразі стаття 120 КК 2001 р. України передбачає кримінальну відповідальність за доведення до самогубства або до замаху на самогубства, що є наслідком жорстокого з нею поведіння, шантажу, систематичного приниження її людської гідності або систематичного протиправного примусу до дій, що суперечать її волі, схиляння до самогубства, а також інших дій, що сприяють вчиненню самогубства [4].

Дана диспозиція містить низку проблемних аспектів, оскільки постає питання про відповідальність винної особи у доведенні до самогубства у тих випадках, якщо воно вчиняється способами, не переліченими у статті 120 КК України. Також прогалиною кримінального законодавства є відсутність відповідальності за схиляння до самогубства та організації діяльності, що схиляє осіб до самогубства.

На нашу думку, варто розглянути пояснювальну записку до проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо захисту прав і свобод дітей» від 08.08.2017 р., де містяться такі шляхи вдосконалення диспозиції та криміналізації ст. 120 КК України: 1) запропоновано спеціальним суб'єктом злочину вважати службову особу, яка на виконання злочинної мети використовує своє службове становище; 2) встановлюється відповідальність за умисне вчинення доведення до самогубства, в якій обов'язково визначено, що такі діяння є можливими за наявності умисної форми вини; 3) доповнення статті 120 КК України такою кваліфікуючою ознакою як «вчинення з корисливих мотивів». Доведення до самогубства або до замаху на самогубство з корисливих

мотивів завжди відбувається із прямим умислом, тому що винний ясно усвідомлює, що тільки у разі самогубства потерпілого він отримає реальну можливість заволодіти його майном, грошми, іншими матеріальними благами або позбутися якої-небудь матеріальної залежності від потерпілого; 4) запропоновано доповнити склад злочину формулюванням «або небажаних для потерпілого дій», оскільки особу фактично можна довести до самогубства і шляхом примушування її до дій, які не є протиправними, це можуть бути небажані для потерпілого, але правомірні дії, або це може бути зловживання правом, яке не є правопорушенням[14,с.2-3].

Отже, вивчення соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за доведення до самогубства в історичному аспекті дає нам змогу критично ставитись до помилок вчинених попередніми законодавцями, переоцінити та переосмислити їх, зробити відповідні висновки та вдосконалити кримінальне законодавство відповідно до потреб сучасного суспільства.

Список використаних джерел:

1. Шестопалова Л. Самогубство як явище: науковий нарис /Л. Шестопалова. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2000. – 60 с
2. Кірієнко В. Історичний аналіз законодавства про кримінальну відповідальність за доведення до самогубства або до замаху на самогубство.[Електронний ресурс] : Науково-практичний господарсько-правовий журнал. -2017.-№5 — С.198-200. – Режим доступу до журн. : <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/5/45.pdf>
3. Конституція України від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
4. Кримінальний кодекс України за станом на 4 вересня 2017 р./ Відомості Верховної Ради України.- 2001. - № 25-26. - Ст. 131 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2>
5. Александровский Ю.А. Психоневрологические расстройства при аварии на Чернобыльской АЭС / Ю.А. Александровский // Медицинские аспекты аварии на Чернобыльской АЭС. – К.: Здоровье, 1988. – С. 171-176.
6. Ефремов В. Основы суицидологии / В.С. Ефремов. – СПб. : Диалект, 2004. – 479 с.
7. Словник іншомовних слів / [за ред. О. Мельничука]. – К. : Вид. АНУ РСР, 1974. – 826 с.
8. Дюркгейм Э. Самоубийство (социологический этюд) / Э. Дюркгейм; [пер. с фр., с сокр. по изд. : СПб., 1912]; под. ред. В. Лукова. – СПб. : Союз, 1998. – 496 с.
9. Гусак О. Кримінально-правова характеристика доведення до самогубства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. Гусак. – Одеса, 2014. –20 с.
10. Булацель П. Самоубийство с древнейших времен до наших дней : Исторический очерк философских воззрений и законодательств о самоубийстве / П. Булацель. – Типография Д. В. Чинчадзе, Невский пр., д. №88. – 1896. – 217 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<https://dlib.rsl.ru/viewer/01003019777#?page=152>
11. Российское законодательство X – XX веков. В 9 т. – Т. 4. Законодательство периода становления абсолютизма / под общ. ред. О. Чистякова ; отв. ред. А. Маньков. – М. : Юрид. лит., 1986. – 511 с
12. Уголовный кодекс УССР, утвержденный ВУЦИК 23 августа 1922 г. (с измен. и дополнениями по 1-ое июня 1924 года и с алфав. указателем). – [6-е офиц. изд.]. – Х. : Юрид. изд-во Наркомюста УССР, 1924. – 104 с.
13. Кримінальний кодекс Української РСР від 28.12.60\ Відомості Верховної Ради України. - 1961. - № 2. - ст.14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05>
14. Пояснювальна записка до проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо захисту прав і свобод дітей» від 08.08.2017 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=7020&skl=9

*Науковий керівник: Зінченко І. О.,
к.ю.н., доцент кафедри кримінального права №2*

СТАРОДУБЦЕВА ДАР'Я ОЛЕКСАНДРІВНА

студентка 2 курсу,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків

STARODUBTSEVA DARIA ALEXANDROVNA
2 year student
Yaroslav Mudryi National Law University,
Ukraine, Kharkiv

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАТУСУ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ В УКРАЇНІ

NORMAL LEGAL BASIS OF THE STATUS OF FORCED SETTLERS IN UKRAINE

Стаття присвячена проблемі реалізації статусу вимушених переселенців, яка викликає занепокоєння міжнародного світового співтовариства, оскільки перетворилася в одну із найбільш гострих політичних, гуманітарних та сучасних проблем. Відсутність перспектив швидкого відновлення контролю держави на всій території України має, як наслідок, перспективи збільшення масштабів вимушеної внутрішньої міграції. Наукова стаття представляє аналіз діючого законодавства, погляд на дану проблему.

The article is devoted to the problem of the implementation of the status of forced migrants, which is of concern to the international community, as it has become one of the most acute political, humanitarian and contemporary issues. The lack of prospects for the rapid restoration of state control throughout the territory of Ukraine has, as a consequence, prospects for increasing the scope of forced internal migration. The scientific article presents an analysis of the current legislation, a look at this problem.

Ключові слова: вимушені переселенець, міграція, внутрішньо переміщена особа, державна політика, соціальний захист.

Keywords: settler, migration, internally displaced persons, public policy, social protection.

Вступ. У 2014 р. внаслідок воєнного конфлікту на Сході України розпочалося вимушене переселення жителів Донецької та Луганської областей до інших територій країни. Масштабність явища зумовила необхідність розроблення та впровадження окремого Закону, інших нормативно-правових документів, спрямованих на захист і підтримку прав та свобод внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО або вимушені переселенці). За оцінками Міністерства соціальної політики України та УВКБ ООН, станом на січень 2018 року за даними структурних підрозділів соціального захисту населення обласних та Київської міської державної адміністрацій на обліку перебувало понад 1 мільйон 492 тисячі внутрішньо переміщених осіб з Донбасу і Криму, з них: майже третина працездатних осіб, кожна сьома – дитина, та більше половини – непрацездатних осіб (пенсіонерів та осіб з

інвалідністю). Порівняно із січнем минулого року чисельність взятих на облік внутрішньо переміщених осіб зменшилась майже на 200 тисяч осіб. Не зважаючи на зменшення чисельності внутрішньо переміщених осіб, взятих на облік, на сьогодні не можна говорити про стабілізацію ситуації в Україні з внутрішньо вимушеною міграцією, належне забезпечення умов для реалізації переміщеними особами своїх прав, а також гарантування державою конституційних прав тим громадянам, які залишилися проживати на тимчасово окупованих та неконтрольованих територіях [1, с. 355].

Виклад основного матеріалу.

Основна частина тексту. Наразі, законодавча база щодо внутрішньо переміщених осіб в Україні розроблена недостатньо. Проблема таких осіб в останні роки викликає занепокоєння міжнародного світового співтовариства, оскільки перетворилася в одну із найбільш гострих політичних та гуманітарних проблем. Основою для розробки законодавчих актів та політичних заходів, які б врегульовували ситуацію в країні можна вважати прийняті в 1988 році за дорученням Генеральної Асамблеї ООН та Комісії з прав людини «Керівні принципи з питань переміщених всередині країни осіб», які є обов'язковими для усіх міжнародних і неурядових організацій та національної влади.

Концептуальною основою зазначеного документа є доктрина «суверенітет як відповідальність», суть якої полягає в тому, що національна влада зобов'язана і несе відповідальність щодо надання захисту та гуманітарної допомоги переміщеним усередині країни особам, що знаходяться під її юрисдикцією, а у випадках, коли держава не має можливості забезпечити фізичний захист і надати допомогу своїм громадянам, вона повинна звертатися за допомогою та приймати її ззовні. При цьому міжнародне співтовариство має право і зобов'язане наполювати на своєму втручанні.

Таким чином, на сьогодні зазначені «Керівні принципи» є єдиним цілісним міжнародним документом, який врегульовує статус внутрішньо переміщених осіб. І хоча цей документ не має загальнообов'язкової сили, і відображає міжнародні норми в галузі прав людини та

положення гуманітарного права, обов'язкові для дотримання, за відносно короткий термін такі настанови завоювали міжнародне визнання та авторитет [4, с. 260].

Закон «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», прийнятий Верховною Радою України в середині квітня 2014 р., став першим законодавчим актом у цій сфері. Закон визначив права переміщених осіб із АР Криму, а в подальшому збільшення кількості вимушених переселенців внаслідок конфлікту в Донецькій та Луганській областях обумовило необхідність прийняття нового закону, дія якого розповсюджувалася б як на східні регіони. Однак новий Закон, прийнятий Верховною Радою 19 червня 2014 р., став предметом суперечок. В основному критика стосувалася процесу реєстрації та відсутності чіткої процедури надання фінансової допомоги та компенсації ВПО за втрачене майно. Зважаючи на шквал критики з боку громадськості, 16 липня того ж року Президент України наклав вето на нього. У відповідь Комітет Верховної Ради України з питань прав людини порекомендував парламенту подолати це вето [2, с. 4].

В підсумку Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» було прийнято. В статті 1 даного Закону зазначено, що внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [5].

Постановою Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 р. № 1071 затверджено Державну цільову програму відновлення та розбудови миру в східних регіонах України на 2017 – 2020 рік, в основу якої, як заявлено Урядом, закладено комплексний підхід до вирішення зазначених проблем. Програма передбачає, зокрема, відновлення критичної інфраструктури та соціальних послуг в сферах освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, енергетики, тепло- та газопостачання, транспорту, водопостачання та водовідведення, екології та охорони навколишнього природного середовища, фізичної культури та спорту. Також планується економічне відновлення зазначених регіонів, створення умов для підвищення рівня зайнятості населення, надання підтримки мікро-, малому і середньому бізнесу [7].

З серпня 2016 року в Україні діє порядок про реєстрацію ВПО. Створення централізованого національного реєстру ВПО дозволяє вирішити багато проблем, пов'язаних з реєстрацією та веденням обліку переселенців. Наразі передбачено два види реєстрації: перший — коли ВПО повинні зареєструватися у Департаменті соціального захисту в приймаючих областях для отримання соціальних виплат та послуг, а другий — коли ВПО потрібно зареєструвати тимчасову зміну свого місця проживання в Державній міграційній службі для придбання нерухомості або відкриття власної справи. Допомога ВПО в Україні надається місцевими органами влади, громадськими організаціями та приватними донорами. Центральні органи влади виділили лише обмежені кошти на забезпечення потреб ВПО, внаслідок

чого дії влади щодалі більше піддаються критиці. Багато з опитаних переселенців критикували українську владу за те, що вона, як їм здається, залишається байдужою до їхнього важкого становища. З кінця червня 2016 року український уряд активізував свою координаційну діяльність, створивши урядові міжвідомчі координаційні центри як на державному, так і на обласних рівнях.

За час воєнного конфлікту на Сході України територіальні громади поповнилися новими мешканцями, що спонукало розширити повноваження органів місцевого самоврядування відповідно до статті 10 Закону «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», в якій зазначені повноваження органів місцевого самоврядування (їх функції) щодо забезпечення прав і свобод ВПО, а саме:

інформують місцеві державні адміністрації про можливі місця і умови для тимчасового проживання/перебування внутрішньо переміщених осіб, про стан інфраструктури, довкілля у таких місцях;

надають у тимчасове безоплатне користування ВПО житлові приміщення, які знаходяться у комунальній власності, придатні для проживання (за умов оплати особою відповідно до законодавства вартості комунальних послуг);

вирішують питання щодо набуття ВПО відповідно до законодавства за місцем їхнього фактичного перебування прав на земельну ділянку із земель комунальної власності;

сприяють за клопотанням ВПО у переміщенні її рухомого майна для повернення на залишене місце проживання;

забезпечують надання медичної допомоги в комунальних закладах охорони здоров'я з урахуванням відомостей про ВПО, які тимчасово проживають у відповідному населеному пункті [5];

Внутрішні вимушені міграційні процеси відбуваються в Україні вже близько 4 років. Вітчизняна міграційна служба аналізує всі необхідні показники для моніторингу можливих ризиків в цій сфері. Інформацію їм надають Міжвідомчий координаційний штаб з питань соціального забезпечення громадян України, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції із наведенням статистичних даних та Державна служба статистики України. За інформаційними даними існує ризик посилення обсягів внутрішньої міграції населення з тимчасово окупованої території України та районів проведення АТО так, як події у районах проведення Антитерористичної операції та на тимчасово окупованій території України не вщухають. Існує, також, ризик нерівномірного розподілу населення за регіонами [6].

Висновок. Важливим результатом дворічного процесу розбудови державної політики по відношенню до ВПО можна вважати те, що відбулося усвідомлення та розуміння довгостроковості вирішення цієї проблеми, оскільки інфраструктура місць виїзду зруйнована, конфлікт ще не завершився і відсутні підстави для прогнозування строків і сценаріїв його вирішення. Частина людей повертається та може повернутися на місце попереднього мешкання у найближчому майбутньому через неспроможність себе реалізувати, знайти житло, роботу, якимось адаптуватися до нових місць проживання (так звана ретроградна міграція). Вони можуть повернутися до місць, де конфлікт зменшився. Отже, глобально питання інтеграції та адаптації ВПО будуть актуальними в Україні ще .

досить тривалий час [3, с. 11].

Список використаних джерел:

1. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини 2017. – Київ. – 2018. – с.351–360.
2. Тематичний звіт «Внутрішньо переміщені особи в Україні». Організація з безпеки та співробітництва в Європі // Спеціальна моніторингова комісія в Україні 12 серпня 2014р. – с.4–5.
3. Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції // Національна академія наук України ДУ «інститут економіки та прогнозування України». – с.10–12.
4. Козинець І.Г., Шестак Л.В // Міжнародні стандарти захисту та допомоги внутрішньо переміщеним особам. – «Молодий вчений». – № 12. – 15 грудень 2014 р. – с.258–261.
5. Закон України « Про забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб» – Електронне джерело <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>.
6. Державна міграційна служба України// Орієнтовний перелік можливих міграційних ризиків – Електронне джерело <https://dmsu.gov.ua/assets/files/migprocess/risks1.pdf>.
7. Постанова Кабінету Міністрів України від 13.12.2017р. № 1071 «Про затвердження Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України» – Електронне джерело <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1071-2017-п> .

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Червякова О.Б.

ТКАЧУК КАТЕРИНА ВАСИЛІВНА

студентка 1 курсу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Інституту прокуратури та кримінальної юстиції, 1 групи, Україна, м. Харків

TKACHUK KATERYNA VASYLIVNA

first-year student of Yaroslav Mudryi National Law University, The Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute, first group, Ukraine, Kharkiv

ЕЛЕКТРОННІ ПЕТИЦІЇ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ

ELECTRONIC PETITIONS AS A FORM FOR IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO APPEAL

Стаття присвячена проблемам, які виникли з впровадженням в Україні такої форми електронної демократії, як електронні петиції. Запропоновано можливі шляхи їх вирішення на основі дослідження не лише законодавства України, але й проведення моніторингу веб-сайтів, на які надходять електронні петиції.

The article is devoted to the problems that arose with the introduction of such an e-democracy form in Ukraine as electronic petitions. Possible ways of their solution are suggested on the basis of research not only of Ukrainian legislation, but also the monitoring of web sites that receive electronic petitions.

Ключові слова: електронна демократія, право на звернення, електронні петиції, цифрова нерівність, проблеми інституту електронних петицій, Міжнародні стандарти електронної демократії.

Keywords: e-democracy, rights to appeal, electronic petitions, digital inequality, problems of the institute of electronic petitions, international standards of electronic democracy.

Постановка проблеми. Інститут електронних петицій, як форма реалізації громадянами права на звернення, виник в Україні відносно недавно, а саме, другого липня 2015 року Верховна Рада України внесла зміни до Закону України «Про звернення громадян», чим легітимувала таку форму звернення. З того часу електронні петиції були започатковані в органах державної влади та органах місцевого самоврядування. Сучасні демократичні країни прагнуть створювати інститути, які допоможуть співпрацювати з громадськістю, налагоджувати зв'язок з суспільством. Цього можна досягти шляхом удосконалення управлінських відносин, створюючи контроль за органами публічного управління, даючи суспільству можливість запропонувати власні ідеї з питань, що є нагальними і турбують людей. Саме на вирішення таких завдань спрямовані е-петиції.

Метою статті є дослідити стан впровадження системи е-петицій на підставі діючого законодавства України та офіційних сайтів органів державної влади і місцевого

самоврядування, порівняти зміст електронних петицій, які подаються громадянами до органів місцевого самоврядування, а також сформулювати пропозиції, які б покращили роботу в цій царині.

Впровадженням в Україні інституту електронних петицій започатковано розвиток електронної демократії шляхом залучення громадян до участі в суспільно-політичному житті за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (далі ІКТ). Позитивним є той факт, що влада демонструє готовність вислухати кожного, хто хоче змінити життя своєї країни, міста на краще.

Станом на 31 грудня 2016 року, за інформацією з порталу <https://e-dem.in.ua/>, систему електронних петицій на регіональному та місцевому рівні було запроваджено в 10 обласних радах, 21 районній раді, 84 містах, що загалом становить лише 1% від кількості органів місцевого самоврядування [1]. Втім, ця інформація не є достатньо достовірною, оскільки вказаний ресурс надає інформацію лише про зареєстровані органи місцевого самоврядування, а державні органи статистики відповідну інформацію не обліковують.

Свого часу, А. В. Пасічник проаналізував офіційні сайти обласних рад і рад міст обласного значення і зробив висновок, що протягом 2016 року ними були вжиті заходи щодо забезпечення можливості своїх громад створювати й підтримувати електронні петиції. Однак уже на нижчому рівні місцевого самоврядування в містах районного значення та районах – у середньому не більше ніж третина рад запровадила систему електронних петицій. А сільські й селищні ради майже повністю проігнорували систему електронних петицій [2, ст. 62]. Тому на наш погляд, подальші дослідження цих питань є вкрай актуальними.

Виклад основного матеріалу.

На початку XXI століття світ активно увійшов у період, який позначений стрімким розвитком електронного врядування та електронної демократії. Поняття «е-демократія» походить зі США і його можна розглядати у двох значеннях. У вузькому розумінні – мається на увазі застосування ІКТ для забезпечення прав громадян. У широкому ж розумінні – е-демократія передбачає залучення

ТКАЧУК КАТЕРИНА ВАСИЛІВНА

студентка 1 курсу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Інституту прокуратури та кримінальної юстиції, 1 групи, Україна, м. Харків

TKACHUK KATERYNA VASYLIVNA

first-year student of Yaroslav Mudryi National Law University, The Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute, first group, Ukraine, Kharkiv

ЕЛЕКТРОННІ ПЕТИЦІЇ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ

ELECTRONIC PETITIONS AS A FORM FOR IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO APPEAL

Стаття присвячена проблемам, які виникли з впровадженням в Україні такої форми електронної демократії, як електронні петиції. Запропоновано можливі шляхи їх вирішення на основі дослідження не лише законодавства України, але й проведення моніторингу веб-сайтів, на які надходять електронні петиції.

The article is devoted to the problems that arose with the introduction of such an e-democracy form in Ukraine as electronic petitions. Possible ways of their solution are suggested on the basis of research not only of Ukrainian legislation, but also the monitoring of web sites that receive electronic petitions.

Ключові слова: електронна демократія, право на звернення, електронні петиції, цифрова нерівність, проблеми інституту електронних петицій, Міжнародні стандарти електронної демократії.

Keywords: *e-democracy, rights to appeal, electronic petitions, digital inequality, problems of the institute of electronic petitions, international standards of electronic democracy.*

Постановка проблеми. Інститут електронних петицій, як форма реалізації громадянами права на звернення, виник в Україні відносно недавно, а саме, другого липня 2015 року Верховна Рада України внесла зміни до Закону України «Про звернення громадян», чим легітимувала таку форму звернення. З того часу електронні петиції були започатковані в органах державної влади та органах місцевого самоврядування. Сучасні демократичні країни прагнуть створювати інститути, які допоможуть співпрацювати з громадськістю, налагоджувати зв'язок з суспільством. Цього можна досягти шляхом удосконалення управлінських відносин, створюючи контроль за органами публічного управління, даючи суспільству можливість запропонувати власні ідеї з питань, що є нагальними і турбують людей. Саме на вирішення таких завдань спрямовані е-петиції.

Метою статті є дослідити стан впровадження системи е-петицій на підставі діючого законодавства України та офіційних сайтів органів державної влади і місцевого

самоврядування, порівняти зміст електронних петицій, які подаються громадянами до органів місцевого самоврядування, а також сформулювати пропозиції, які б покращили роботу в цій царині.

Впровадженням в Україні інституту електронних петицій започатковано розвиток електронної демократії шляхом залучення громадян до участі в суспільно-політичному житті за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (далі ІКТ). Позитивним є той факт, що влада демонструє готовність вислухати кожного, хто хоче змінити життя своєї країни, міста на краще.

Станом на 31 грудня 2016 року, за інформацією з порталу <https://e-dem.in.ua/>, систему електронних петицій на регіональному та місцевому рівні було запроваджено в 10 обласних радах, 21 районній раді, 84 містах, що загалом становить лише 1% від кількості органів місцевого самоврядування [1]. Втім, ця інформація не є достатньо достовірною, оскільки вказаний ресурс надає інформацію лише про зареєстровані органи місцевого самоврядування, а державні органи статистики відповідну інформацію не обліковують.

Свого часу, А. В. Пасічник проаналізував офіційні сайти обласних рад і рад міст обласного значення і зробив висновок, що протягом 2016 року ними були вжиті заходи щодо забезпечення можливості своїх громад створювати й підтримувати електронні петиції. Однак уже на нижчому рівні місцевого самоврядування в містах районного значення та районах – у середньому не більше ніж третина рад запровадила систему електронних петицій. А сільські й селищні ради майже повністю проігнорували систему електронних петицій [2, ст. 62]. Тому на наш погляд, подальші дослідження цих питань є вкрай актуальними.

Виклад основного матеріалу.

На початку XXI століття світ активно увійшов у період, який позначений стрімким розвитком електронного врядування та електронної демократії. Поняття «е-демократія» походить зі США і його можна розглядати у двох значеннях. У вузькому розумінні – мається на увазі застосування ІКТ для забезпечення прав громадян. У широкому ж розумінні – е-демократія передбачає залучення

громади за допомогою сучасних інформаційних технологій до вирішення різноманітних суспільно-політичних завдань [3, ст. 5].

Електронна демократія базується на принципах прозорості, відкритості, участі та громадської просвіти. Як зазначає ресурсний центр ГУРТ метою розбудови е-демократії є розширення участі громадян у державотворенні та прийнятті рішень через використання електронних технологій [4, ст.1]. Її основним завданням є сприяння демократизації інститутів та процесів, популяризація демократичних цінностей, які мають значення для становлення громадянського суспільства.

У Рекомендаціях Ради Європи щодо електронної демократії визначено наступні принципи, на яких має базуватися цей феномен: демократії; гуманізму; врахування соціальних, етичних та культурних цінностей кожного суспільства. До її формування повинні залучатися не лише органи публічної влади, але й громадяни, політики, медіа та бізнес-спільноти. Цілі е-демократії мають відповідати цілям «доброго врядування», а саме, прозорості, підзвітності, доступності; сталому розвитку; формуванню довіри громадян; соціальної згуртованості. Наголошується, що електронна демократія є інтегральною частиною суспільства, яка постачає інноваційні інструменти участі громадян у публічному житті. У сформованих РЄ напрямках здійснення е-демократії особливе місце займають електронні петиції, що використовуються для висунування протестів та рекомендацій демократичним інститутам [5, ст.11,13].

Як зазначають дослідники, в Україні електронна демократія перебуває на стадії інтенсивного становлення. Її стрімкий розвиток визнаний ООН: з 2015 року наша держава суттєво підвищила позиції у рейтингу розвитку електронної демократії та нині займає 32-ге місце. До найважливіших інструментів е-демократії в Україні належать також електронні петиції.

Конституцією України (ст. 40) проголошується право кожного на індивідуальні чи колективні звернення (у письмовому чи усному вигляді) до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб. Водночас зобов'язуючи останніх розглянути такі звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк [6, ст.17]. Для реалізації цього положення Закон України «Про звернення громадян», створив механізм реалізації конституційного права на звернення шляхом надання можливості громадянам звертатися із заявами, у тому числі з поданням е-петицій до будь-якого суб'єкта влади – стаття 23-1 [7, ст. 10]. Проте на практиці великий відсоток громадян або не знають про існування такого інституту, або недооцінюють його як вагомий інститут впливу на суб'єктів владних повноважень.

Центром Разумкова (листопад 2015 р.) та Київським міжнародним інститутом соціології (жовтень 2017 р.) було проведено два опитування: перше стосувалося обізнаності населення щодо петицій, друге ж – як громадяни відносяться до даного інституту. Ці дані дають можливість порівняти зміни у громадській думці щодо електронних петицій з 26,3% до 27,5%, тобто йдеться про збільшення кількості громадян, проінформованих про існування такого інституту, лише на 1,2%, що є занадто малим. Щодо результатів другого опитування, то тут картина ще гірша, оскільки кількість респондентів, які свого часу підтримали ідею е-петицій, зменшилась на

4%. Вважаємо, що це може бути пов'язано також з тим, що органи влади за наслідками розгляду петицій не впроваджували в життя обіцяного. Це потягло зневіру громадян до петиції, як способу можливого впливу на державно-владні структури.

Наведене свідчить про необхідність здійснення у нашій державі відповідних заходів організаційного та правового характеру щодо підвищення рівня довіри громадян до цього важливого складника е-демократії. Дійсно, якщо із запровадженням в Україні інституту е-петиції три роки тому ці процеси висвітлювали ЗМІ, то з часом інтерес до них зник і більшість громадян не обізнані з е-петиціями, а навіть якщо і проінформовані, то не розуміють їх значення. Вважаємо, що для того, щоб суспільство дізналось про існування такого інституту, потрібно запроваджувати відповідні комунікаційні заходи. Як це зробити? Наприклад, у громадському транспорті (метро, трамваях, тролейбусах) розмішувати рекламні оголошення, які б коротко повідомляли про призначення електронної петиції, вимоги, які до неї ставляться, з тим, щоб вона працювала. Також доцільним було б показувати короткі рекламні ролики соціального призначення, які мають донести до громадян необхідну інформацію в цій сфері

Аналізуючи електронні петиції, які громадяни України подають на розгляд, можна зустріти звернення з однакових питань. Це пов'язано з тим, що вони не відслідковують, які петиції вже надійшли на розгляд, скільки осіб проголосувало та результати їх розгляду. Тобто не передбачено механізму уникнення повторного розгляду електронних петицій. Також є непоодинокі відмови громадянам в оприлюдненні е-петицій через порушення форми, навіть у випадках важливості питань, підвищеного громадського інтересу до них, тощо. Тож йдеться про актуальність покращення правової культури громадян і, навіть, надання їм кваліфікованої допомоги з боку правників.

Як це зробити? Вважаємо, що з цією метою доцільно розмістити на веб-сайтах органів публічної влади тексту так званої «ідеальної петиції» – зразку, який би відповідав усім вимогам, що ставляться до такого виду звернень. Впевнені, що такі заходи мають свідчити про зацікавленість з боку суб'єктів владних повноважень у взаємодії із громадянами та залученні їх до участі у публічному управлінні.

Унікальним прикладом із запровадження місцевих е-петицій за даними досліджень є місто Київ, саме тут створено систему їх якісного та оперативного проходження, присутня зв'язаність влади з розробкою плану заходів щодо реалізації їх положень персональною відповідальністю, досягненням кінцевого результату. Особлива увага приділена співпраці з авторами петицій та публічному звітуванню про впровадження їх основних положень. Тож завдяки чому окремі петиції стають успішними і реалізованими? По-перше, важлива мотивація авторів – їх можуть хвилювати місцеві виклики або надихати міжнародний досвід. По-друге, потрібно описати актуальну проблему і запропонувати її вирішення. По-третє, проведення масштабної комунікаційної кампанії з командою однодумців у мас-медіа, соціальних мережах та серед місцевих мешканців. По-четверте, необхідний регулярний діалог громадських активістів з місцевими депутатами із поясненням важливості питання, пропозицією плану дій, та моніторингом його втілен

ня. Це підтверджують думки авторів реалізованих е-петицій у місті Києві [8, ст. 7].

Нами досліджено, над якими питаннями на думку громадян має працювати влада, порівнявши е-петиції органів місцевого самоврядування міст Вінниці та Харкова. Обрання цих регіонів не є випадковим, оскільки вони розташовані в різних географічних частинах України, тому певний інтерес складає співставлення змісту електронних петицій, які надходять до їх міських рад. Якщо проаналізувати електронні петиції, які надійшли до Вінницької міської ради станом на 1 жовтня 2018 року, то більшість з них стосуються поліпшення роботи місцевого транспорту та якості дороги, а також благоустрою міста. Можна зустріти дійсно петиції, які варті уваги, але не набрали достатньої кількості підписів. Наприклад, «Встановлення світлофору по вулиці Сергія Зулінського, тому що дітям і дорослим страшно переходити дорогу, бо водії не звертають на знак пішохідного переходу». Петиція набрала трохи більше третини необхідних голосів із 350. Загалом на веб-сайті міської ради на розгляді перебуває 4 петиції, для 12 ж – триває збір підписів. За весь час існування інституту електронних петицій було надано відповідь на 261 петицію.

На сайті Харківської міської ради більшість петицій спрямовані на покращення інфраструктури міста, захист культурної та архітектурної спадщини. Проте можна знайти доволі нестандартні звернення, зокрема щодо присвоєння відповідного статусу особі, або взагалі його позбавлення. Для прикладу - «Звільнити Сергія Чечельницького з посади головного архітектора міста Харкова». Незважаючи на те, що було зібрано необхідну кількість підписів, Харківська міська рада надала відповідь, що для цього відсутні підстави. Станом на 1 жовтня триває збір підписів ще на 196 петицій, а на розгляді лише 1.

Порівнявши зазначене, можна зробити висновок, що громадяни м. Харкова подають значно більше е-петицій в порівнянні з м. Вінниця, проте тут потрібно врахувати різницю в кількості населення цих міст.

Висновок.

Таким чином, переймаючи досвід демократичних розвинених країн Європи, а також враховуючи Міжнародні стандарти Ради Європи, Україна аналогічно запровадила демократичний інститут електронних петицій, для того, щоб громадяни отримали право брати участь в управлінні державними справами на засадах публічності і гласності.

Подальше впровадження технологій електронної демократії в Україні вимагає модернізації системи публічного управління, проведення ефективної адміністративної реформи. Хоч вже пройшло більше трьох років після запровадження е-петиції, проте проблеми залишаються ті ж самі: відсутність механізму запровадження е-петицій у багатьох громадах (зокрема сільських місцевостях), необізнаність громадян, їх низька правова культура, а також відсутність комунікаційних навичок органів влади щодо співпраці з населенням.

Проблема створення інституту е-петицій на всій території України тягнє до сьогодні, оскільки створюються нерівні умови для осіб, які проживають у великих містах, з однієї сторони та жителів невеликих містечок, селищ міського типу, сіл, з іншої (так звана «цифрова нерівність»).

Існує велике коло питань, які потребують нагального

вирішення, щодо проблем в самому механізмі реалізації права громадян на е-петицію. А саме, має бути удосконалено відповідні програми веб-сайтів органів публічної влади, розширено перелік вимог до змісту е-петиції, які б формували типові підходи. Має проводитись інформаційна кампанія для того, щоб більше осіб дізналось про існування такого інституту, а органи державної влади та місцевого самоврядування мають цьому сприяти. Потрібно створити «дорожню карту» - своєрідний «план дій» в якому позначалось б найменування органу, посадової особи, яка має виконати умови петиції, для того, щоб не просто збирати підписи, але і створити механізм забезпечення виконання завдань, які сформовані в е-петиції. Одночасно має бути запроваджена відповідальність суб'єкта владних повноважень за втілення в життя змісту е-петиції.

Список використаних джерел:

1. Єдина система місцевих петицій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://e-dem.in.ua/>.
2. Пасічник А. В. Проблеми впровадження місцевих електронних петицій / А. В. Пасічник // Науковий вісник ужгородського національного університету. – 2017. – Випуск 44. – С. 61-64.
3. Грицяк Н. В. Електронна демократія / Н. В. Грицяк, С. Г. Соловійова. – К.: Національна Академія державного управління при Президенті України, 2015. – 67 с.
4. Ресурсний цент ГУРТ: Електронна демократія в Україні: інструменти та методи [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://gurt.org.ua/>
5. Панцир С. Е-демократія в Україні: рекомендації щодо впровадження політики та забезпечення її результативності [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28784.pdf>
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
7. Закон України «Про звернення громадян» : Закон України від 2 жовтня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>.
8. Хуткий Д. Е-петиції в Україні: формування народного порядку денного [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/komp/Desktop/матеріали%20стаття/Dmytro_Khutkyy_E-petitions.pdf

Науковий керівник: Червякова Олена Борисівна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права Наданий матеріал раніше не публікувався та в інші видання не надсилався.

ШВАЯ С. В.

студентка інституту прокуратури та кримінальної юстиції,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків

SHVAYA SOFIYA VOLODYMYRIVNA

student at the institute of Public Prosecutor and Criminal Justice,
Yaroslav Mudryi National Law University,
Ukraine, Kharkiv

ЕЛЕКТРОННА ПЕТИЦІЯ ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ЗВЕРНЕННЯ ДО ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

ELECTRONIC PETITION AS A SPECIAL FORM FOR APPEAL TO PUBLIC ADMINISTRATION ORGANS

Стаття присвячена аналізу поняття та особливостей електронних петицій, вимог, що до них висуваються, порядку подання та розгляду, а також основним проблемам, які турбують осіб, що подають електронні петиції.

The article is devoted to the analysis of the concept and features of electronic petitions, the requirements that are put forward to them, the order of submission and consideration, as well as the main problems that concern the persons submitting electronic petitions.

Ключові слова: петиція, електронна петиція, звернення громадян, органи публічної адміністрації, інтернет-петиції, Кабінет міністрів України.

Key words: petition, electronic petition, citizens' petition, public administration bodies, internet petition, Cabinet of Ministers of Ukraine.

Постановка проблеми.

Електронні петиції як одна із форм взаємодії органів публічної адміністрації та громадян ефективно застосовуються у багатьох державах світу протягом тривалого часу. Впровадження електронних петицій в Україні відбулося відносно нещодавно шляхом внесення змін Верховною Радою України до Закону України «Про звернення громадян» №577-VIII від 02.07.2015 [1], щодо розширення форм взаємодії органів публічної адміністрації України та громадськості задля вирішення численних державних і суспільних питань.

Електронні петиції є надзвичайно важливими у демократичній країні, як для громадян, адже дають їм можливість висловити свої ідеї, об'єднатися з одноподумцями, і зобов'язати органи публічної адміністрації розглянути пропозиції оперативно. Так і для влади – тому, що завдяки ній вона може онлайн в режимі реального часу дізнатися про потреби громадян і запропоновані ними рішення і першочергово взяти в роботу ті, за які самі громадяни проголосували як за пріоритетні. Фактично, електронна петиція дозволяє громадянам впливати на порядок денний творення публічної політики і таким чином здійснювати гарантоване статтею 5 Конституції України право народу і на безпосереднє здійснення

влади – пряму демократію, і на опосередковане – представницьку демократію. [2]

Президент України першим втілює у життя нові положення цього закону, а саме 28 серпня Петро Порошенко підписав указ "Про порядок розгляду електронної петиції, адресовані Президенту України" № 523/2015 від 28.08.2015 [3] та створив спеціальний розділ «Електронні петиції» на своєму веб-сайті і лише через певний час такі сервіси почали створюватися на місцях, а також були за-пущені на сайтах парламенту й уряду.

Ефективність системи електронних петицій є недостатньо високою сьогодні, через безліч проблем, а саме так званий «тролінг» (проявляється в подачі петицій, які носять жартівливий характер та подаються задля розваги та кепкування з органів публічної адміністрації) [4], дублювання тем, розгляду протилежних ідей, недостатньої обізнаності населення про існування сервісу е-петицій і користування ним через, що деякі петиції хибно сформульовані і спрямовані до хибних адресатів. Існують, також ризики зловживання петиціями у політичних цілях (через постановку в порядок денний, подання фальшивих голосів, інформаційну кампанію) та адміністративних зловживань під час премодерації і під-рахунку підписів [2].

Стан дослідження. Дослідження проблеми реалізації права на звернення громадян присвячено багато уваги у вітчизняній науковій літературі. Зокрема, вказану тему досліджували такі відомі адміністративісти, як В.Б.Авер'янов, Ю.П.Битяк, Є.В.Додін, О.Ф.Андрійко та інші. Проте, питання електронних петицій, як особливої форми звернень громадян до органів публічної влади в Україні на сьогодні є недостатньо вивченим, що зумовлено, насамперед нещодавнім запровадженням інституту електронних петицій та його неефективністю.

Виклад основного матеріалу.

Електронна петиція — особливий вид колективного звернення (електронне звернення), яке подається до вищих державних органів (Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України) та локальних органів (органів місцевого самоврядування) [5].

Право громадян направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб гарантоване статтею 40 Конституції України [12]. Реалізацію цього права забезпечує Закон України «Про звернення громадян» № 393/96-ВР від 02.10.1996, який закріплює процедуру подачі та розгляду електронних петицій. У статті 5 цього закону електронна петиція визначається як особлива форма колективного звернення громадян до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування [1]. Електронна петиція як інструмент електронної демократії передбачена і правовими актами Ради Європи, зокрема, Рекомендаціями CM/Rec(2009) Комітету Міністрів Ради Європи від 18 лютого 2009 р. Цей документ визначає електронну петицію як електронне подання протесту чи рекомендації демократичному інституту. При цьому вказується, що головним призначенням електронних петицій є насамперед донесення інформації до парламенту та інших демократичних інститутів, її обговоренню й обмірковуванню серед громадян [6].

У науковій літературі виділяють такі ознаки електронних петицій: (1) метою петиції є розпочати діалог з владою; (2) колективний характер звернення; (3) свобода вираження – петиції підкреслюють важливість, резонанс проблеми; (4) петиція не має обов'язкової сили для адресата; (5) необхідність дотримання як вимог закону, так і правил веб-порталу; (6) премодерація (попереднє підписання петицій встановленою кількістю голосів); (7) для реагування з боку влади не обов'язково чекати, коли буде зібрано відповідну кількість голосів [5].

Електронну петицію можна подати через офіційний веб-сайт органу, якому вона адресована, або веб-сайт громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронної петиції. Електронні петиції, як і звернення громадян, можуть складатися у довільній формі. Проте законодавство висуває певні обов'язкові вимоги до їх змісту і структури: 1) в електронній петиції має бути викладено суть звернення, зазначено прізвище, ім'я, по батькові автора (ініціатора) електронної петиції, адресу електронної пошти (тобто, створення анонімних петицій не допускається); 2) на веб-сайті відповідного органу або громадського об'єднання, що здійснює збір підписів, обов'язково зазначаються дата початку збору підписів та інформація щодо загальної кількості та переліку осіб, які підписали петицію (вона буде оприлюднена на відповідному веб-сайті протягом двох робочих днів з дня надсилання її автором, якщо вона відповідає вимогам встановленим законом і лише тоді почнеться збір підписів на її підтримку); 3) Закон встановлює, що електронна петиція не може містити заклики до поваження конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганду війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, заклики до вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини. Ця вимога є цілком виправданою з огляду на публічний характер петицій та є доцільним обмеженням на свободу вираження поглядів у демократичному суспільстві [5].

Процедура подання електронних петицій в Україні включає такі стадії: 1) формування основного змісту петиції на офіційному веб-сайті відповідного органу влади чи веб-сайті громадського об'єднання, що збирає

підписи, із використанням спеціальної форми, яку заповнює ініціатор; 2) після формування тексту петиції орган влади, на сайті якого вона створена, упродовж двох робочих днів перевіряє її на предмет відповідності вимогам закону. Якщо текст петиції відповідає вимогам законодавства, тоді вона оприлюднюється для збору підписів. У разі виявлення невідповідностей, петиція не оприлюднюється, про що обов'язково повідомляється автора петиції; 3) оприлюднення петиції на офіційному веб-сайті адресата або на веб-сайті громадського об'єднання, яке збирає підписи на підтримку електронних петицій. При цьому обов'язково зазначається дата початку збирання підписів та інформація щодо загальної кількості й переліку осіб, які підписали електронну петицію; 4) розпочинається збір підписів на підтримку петиції. (за законом, електронна петиція, адресована Президенту України, Верховній Раді України чи Кабінету Міністрів України, розглядається за умови збирання на її підтримку не менш як 25 тисяч підписів громадян протягом не більше ніж 3 місяців з дня її оприлюднення) [7].

Розгляд електронної петиції Президентом України, Верховною Радою України чи Кабінетом Міністрів України здійснюється невідкладно, але не пізніше, ніж за десять робочих днів. При цьому порядок розгляду електронної петиції визначається самим тим органом, якому вона адресована. Якщо електронна петиція містить клопотання про її розгляд на парламентських слуханнях у Верховній Раді України або громадських слуханнях територіальної громади, ініціатор петиції має право представити електронну петицію на таких слуханнях. У такому разі строк розгляду електронної петиції продовжується на строк, необхідний для проведення відповідних слухань.

Органи публічної адміністрації надають відповідь на електронну петицію не пізніше наступного робочого дня після закінчення її розгляду, шляхом оприлюднювання її на офіційному веб-сайті органу, якому вона була адресована, а також відповідь надсилається у письмовому вигляді автору ініціатору електронної петиції. У відповіді на електронну петицію повідомляється про результати розгляду порушених у ній питань із відповідним обґрунтуванням.

Якщо викладені пропозиції у петиції є доцільними, то вони можуть реалізовуватись органом, якому вона адресована, шляхом прийняття з питань, віднесених до його компетенції, відповідного рішення. Президентом України, Кабінетом Міністрів України, народними депутатами України за результатами розгляду електронної петиції можуть розроблятися та вноситися в установленому порядку на розгляд Верховної Ради України законопроекти, спрямовані на вирішення порушених у петиції питань. [2].

Проте, навіть при існуванні чіткого алгоритму подання та розгляду електронних петицій все одно можливі такі зловживання при реалізації цієї процедури: 1) ідентифікація авторів чи підписантів електронної петиції; 2) подвійне голосування одних і тих же осіб під різними електронними адресами; 3) інші ризики, пов'язані з інформаційно-технічним забезпеченням процесу подання та розгляду електронних петицій.

Такі потенційні зловживання мають дуже високу вірогідність ставати реальними. Одночасно постає питання про відповідальність правопорушників. Поки

що можна сильно не хвилюватися: додаткових спеціальних санкцій, окрім як загальних, немає. Раніше підстав для притягнення до юридичної відповідальності було більше, але їх було виключено зі ст. 28 Закону України «Про інфо-рмацію» 2657-XII від 01.01.2017. Разом з тим, підхід зараз не формальний — враховується інтерес за петицією. Кожен із суб'єктів відповідає в межах своїх повноважень: автор — за зміст петиції; адресат — за своєчасний та належний розгляд; веб-портал — за збір і достовірність, виконання вимог закону (обов'язково надати підтвердження достовірності підписів, дотримуватися правил ідентифікації). У разі вчинення недобросовісних діянь можливе притягнення аж до кримінальної відповідальності за несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ст. 361 Кримінального кодексу України) [5].

Статистика свідчить, що громадяни часто використовують електронні петиції для висловлення свого невдоволення та при цьому очікують на позитивну реакцію з боку влади щодо вирішення проблем, які їх турбують. Так, станом на 15 листопада 2017 року до центральних органів влади було подано близько 30 тис. електронних петицій, а саме: до Президента – 28243 (з серпня 2015 року) до Верховної Ради – 775 (з жовтня 2015 року) до Кабінету Міністрів – 80 (з вересня 2017 року)[8]. З них лише 3 до КМУ[9], 7 до ВРУ[10] і найбільша кількість, а саме 42 петиції до Президента набрали необхідну кількість голосів та отримали відповідь. Більше половини поданих електронних петицій стосуються правопорядку, соціального захисту, охорони здоров'я; інфраструктурних та комунальних питань; боротьби з корупцією, скасування недоторканості народних депутатів, люстрація всіх суддів і прокурорів та скасування грошової застави для осіб, підозрюваних у корупції.

Серед розглянутих президентом електронних петицій можна виділити такі – повністю оновити суддівський корпус за прикладом патрульної поліції, відкрити прозорий конкурс на кожну посаду судді; зменшення кількості депутатів Верховної Ради України до 100 осіб; вільне володіння зброєю; скасування акцизного збору на автомобілі; референдум про вступ в НАТО та інші [11].

Висновок.

Отже, впровадження інституту електронних петицій має позитивний вплив на забезпечення участі громадян в управлінні державними справами, публічності та гласності органів публічної адміністрації та в цілому розбудову демократичної, правової, соціальної державності. Електронні петиції є дієвим способом взаємодії громадян та органів публічної адміністрації, адже дають можливість громадянам висловлювати свої ідеї, думки та проблеми, які існують в суспільстві. Органи публічної адміністрації, у свою чергу, мають змогу оперативно реагувати на такі звернення та брати до уваги пропозиції громадян щодо вирішення проблеми, висловленої в петиції.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції: Закон України від 02.07.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/577-19/paran2#n2>

2. Хуткий Д. Е-петиції в Україні: формування народного порядку денного. Аналітична записка / Д. Хуткий. – К., 2017. – 8 с.

3. «Про порядок розгляду електронної петиції, адресовані Президенту України»: Указ Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.president.gov.ua/documents/5232015-19384>

4. Радчук О. Рік електронного діалогу: чи є користь від петицій? [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://www.slovoidilo.ua/2016/06/03/kolonka/aleksandr-radchuk/suspilstvo/rik-elektronnoho-dialohu-chy-ye-korys-t-vid-petyczij>

5. Барікова А. Електронні петиції: бути чи не бути? // Центр політико-правових реформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo.org.ua/ua/news/20871158-elektronni-petitsiyi-buti-chi-ne-buti>

6. Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy): Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers' Deputies [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/2009/RecCM2009_1_and_Accomp_Docs/Recommendation%20CM_Rec_2009_1E_FINAL_PDF.pdf

7. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовтня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>

8. Дорошко Є. Електронні петиції в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.prostir.ua/?library=elektronni-petytsiji-v-ukrajini>

9. Електронні петиції : офіційне інтернет-представництво при КМУ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://petition.kmu.gov.ua/> — Назва з екрана.

10. Електронні петиції : офіційне інтернет-представництво при ВРУ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://itd.rada.gov.ua/services/Petitions/> — Назва з екрана.

11. Електронні петиції : офіційне інтернет-представництво при Президенті України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://petition.president.gov.ua/>. — Назва з екрана. http://samoorg.com.ua/wp-content/uploads/2017/02/Petitsiyi_gotov-1.pdf

12. Конституція України: Закон від 28.06.1996 №254 к/96-ВР; остання редакція згідно з №1401-VIII від 2.06.2016, [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>

БАКЛАНОВА ОЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА

студентка 4 курсу,

Інститут підготовки кадрів для органів юстиції України, 5 група,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків

BAKLANOVA OLENA VOLODYMYRIVNA

student of the forth course,

Institute of training personal for justice bodies of Ukraine, group 5,
Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ БАСЕЙНОВОГО ПРИНЦИПУ УПРАВЛІННЯ У ВОДНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

CURRENT SITUATION AND PROSPECTS OF IMPLEMENTATION OF BASIN MANAGEMENT PRINCIPLE IN THE UKRAINE'S WATER LEGISLATION

Стаття присвячена дослідженню сучасного водного законодавства України в аспекті впровадження басейнового принципу управління водними ресурсами. Автор аналізує норми права, які закріплюють такий принцип управління, систему органів у цій сфері та їх повноваження. Зроблено висновки щодо необхідності більш ґрунтовного та послідовного впровадження системи інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом.

The article is devoted to the analyzes of the up-to-date water legislation in Ukraine in aspect of implementation of basin management principle. The author explored the rules of law, which reinforce the new approach to manage the water resources, the system of bodies in this sphere and its power. Conclusions on the necessity of implementing the integrated water resources management system based on the basin principle are made.

Ключові слова: басейновий принцип управління, Водна Рамкова Директива, водне законодавство, захист водних ресурсів, річковий басейн.

Keywords: basin management principle, Water Framework Directive, water legislation, protection of water resources, river basin.

Постановка проблеми. Євроінтеграційний курс нашої держави потребує внесення певних змін до вітчизняного законодавства з метою імплементації норм Європейського співтовариства. Дії українського законодавця з адаптації існуючих правових норм не завжди послідовні та всеохоплюючі, через що на практиці виникають проблеми, пов'язані із застосуванням відповідних положень та забезпечення їх реальної дії.

З урахуванням зростання антропогенного навантаження на водні ресурси вплив держави на регулювання використання водно-ресурсного потенціалу має бути значно посилений і пов'язаний не з розширенням його масштабів, а зі зміною ролі, що визначається характером взаємодії держави, економіки і політики. Адже, як указується в еколого-правовій літературі, «кінцевою метою збалансованого та раціонального використання водно-ресурсного потенціалу є досягнення нормативного стану водних ресурсів, під яким розуміється такий стан водних ресурсів, який в умовах антропогенних дій

забезпечує їх природне відновлення як у кількісному, так і в якісному відношенні» [12]. Частково вирішує цю проблему принцип басейнового управління водними ресурсами, який передбачений Водною Рамковою Директивою ЄС 2000/60/ЄС (далі – ВРД) і який ззовні законодавцем частково імplementовано, але реальної дії поки що не має [5, с. 240]. З огляду на це, є необхідність аналізу положень ВРД, існуючих норм національного права України, які встановлюють басейновий принцип управління водними ресурсами.

Виклад основного матеріалу.

армонізація законодавства України із законодавством Європейського співтовариства сприяє реальному поступовому впровадженню нововведень у різних сферах суспільного життя. Не стала виключенням і сфера екологічних відносин. Так, ще 23 жовтня 2000 року була прийнята ВРД, яка визначає принципи управління водними ресурсами та досягнення доброї якості води й безпечного стану річок і водойм. Її прийняття зумовлене потребою встановлення загальних засад щодо охорони поверхневих вод суші, перехідних вод, прибережних і підземних вод. Для досягнення такого результату, ВРД у якості функціональної одиниці використовує річковий басейн, тобто, згідно з визначенням, закріпленим у ВРД, площу землі, з якої всі поверхневі потоки, проходячи послідовність струмків, річок та озер, течуть до моря через окреме річкове гирло, естуарій або дельту. Разом із тим, площа землі й моря, що складається з одного або більше сусідніх річкових басейнів разом з пов'язаними з ними підземними та прибережними морськими водами, визначається як район річкового басейну [14, с. 219, 220]. З метою впровадження басейнового принципу ВРД передбачається, що держави-члени визначають окремі басейни річок, які знаходяться в межах їх національних територій. Малі басейни річок можуть об'єднуватися з більшими басейнами річок або приєднуватися до сусідніх малих басейнів з метою формування окремих районів басейнів річок там, де це є доцільним [2].

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження інтегрованих підходів в управлінні водними ресурсами за басейновим принципом» від 04.10.2016 року № 1641-VIII були внесені зміни на виконання цього положення [8]. Так, на

території нашої держави Водний кодекс України (далі - ВК України) у ст. 13-1 виділяє 9 районів річкових басейнів. На підставі басейнового поділу території України для кожного басейну затверджується відповідний план управління річковим басейном [1]. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 18.05.2017 року № 336 «Про затвердження Порядку розроблення плану управління річковим басейном», плани управління річковими басейнами розробляються Державне агентство водних ресурсів України (Держводагентство України) разом з Державною службою геології та надр України (Держгеонадра України), центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, іншими заінтересованими сторонами з урахуванням рішень відповідних басейнових рад [10].

З огляду на вищенаведені зміни здається, що басейновий принцип уже впроваджено. Проте, на переконання науковців, сучасна реформа системи управління водними ресурсами захищає відомчі інтереси, має пристосованський характер, здійснюється без докорінних інституціональних змін, також існують проблеми з фінансуванням річок на місцях [13]. Як зазначають М. Є. Стадник [13] та І. Ю. Носачов [5, с. 240], система управління використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів переважно носить галузевий та адміністративно-територіальний (а не басейновий) характер, що призводить до паралелізму та дублювання ряду функцій управління, унаслідок чого заходи з регулювання використання водно-ресурсного потенціалу часто виявляються малоефективними. Такий підхід, на думку С. С. Дубняка [3, с. 25] та А. Г. Боровицької [7, с. 89] зумовлено недосконалістю законодавчої та нормативно-правової бази. А. Г. Боровицька критикує такий спосіб управління водними ресурсами через його незбалансованість та неефективність і вказує, що під час створення перших басейнових управлінь акцентувалась увага на створенні та використанні відповідної інфраструктури, що притаманно для пострадянських країн. Поступовий перехід від адміністративно-територіального до басейнового принципу управління, на думку дослідниці, може відбутися за умови вдосконалення законодавства у сфері управління водними ресурсами шляхом: визначення основних термінів, гідрографічного та водогосподарського районування території України, закріплення повноважень органів управління та органів місцевого самоврядування [7, с. 89].

Басейновий принцип управління є логічним доповненням до існуючих норм та принципів екологічного права, проте відсутність повноцінного правового регулювання, фінансування, визначення чіткої неконкуруючої компетенції відповідних органів стають перешкодою для його повноцінної реалізації. До органів, які створюються та беруть участь у впровадженні басейнового принципу управління водними ресурсами, можна віднести Кабінет Міністрів України, Раду міністрів Автономної Республіки Крим, сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, районні, обласні ради, Міністерство екології та природних ресурсів України (Мінприроди), Держводагентство України, басейнові управління, басейнові ради, міжвідомчі комісії та інші органи [1].

Говорячи про структуру і підпорядкування у сфері управління водними ресурсами, слід вказати, що безпосередньо Держводагентству України підпорядковуються басейнові управління, якими провадиться виконавча діяльність на місцях, зокрема, спрямована на організацію

виконання довгострокових державних і комплексних програм щодо розвитку меліорації земель і поліпшення екологічного стану осушуваних, зрошуваних угідь, захисту від шкідливої дії вод, інженерних комунікацій, сільськогосподарських угідь та інших об'єктів на відповідній території, проведення заходів, пов'язаних з попередженням шкідливої дії вод та ліквідацією її наслідків, включаючи протипаводковий захист земель на відповідних територіях у зоні впливу водних об'єктів; організація експлуатації водогосподарських об'єктів, міжгосподарських меліоративних систем та окремих об'єктів інженерної інфраструктури, які перебувають у державній власності.

Одним з повноважень такого басейнового управління є погодження клопотань водокористувачів на отримання дозволів на спеціальне використання водних ресурсів, погоджує проекти відведення та договори оренди водних об'єктів та земель водного фонду, надає рекомендації щодо використання заплавних річкових земель та територій, які періодично потерпають від шкідливої дії вод, а також здійснює контроль за використанням земель водного фонду та водних об'єктів, в межах своєї компетенції, на відповідній території [6].

Разом із тим обмеження компетенції басейнового управління, зокрема, погодженням клопотань про видачу спеціальних дозволів ставить під сумнів його автономність та децентралізацію. З огляду на це, виникає питання: чи є необхідність у створенні такого управління, якщо частина повноважень, які б дозволили здійснювати фактичний контроль за водокористуванням, не перейшли до таких управлінь?

Більш детально слід зупинитись на басейнових радах, які є консультативно дорадчими органами у межах певного річкового басейну і утворюються при Держводагенстві України. Їх висновки враховуються під час розроблення планів управління басейном та реалізації заходів щодо раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів. Вони утворюються з метою визначення стратегії сталого і збалансованого управління водними ресурсами кожного окремого річкового басейну, сприяння здійсненню узгоджених дій для покращення екологічного стану річкового басейну [1]. Головною метою ради є запровадження принципів всеохоплюючого управління водними ресурсами у межах басейну річок, за допомогою прийняття узгоджених рішень з водогосподарської діяльності на території басейну із залученням до процесу управління представників місцевого самоврядування, громадських та профільних установ [5, с. 244].

Завдяки радам вплинути на рішення та порядок управління річковими басейнами стане доступним і звичайним громадянам, адже відповідно до наказу Мінприроди № 23 від 26.01.2017 року «Про затвердження Типового положення про басейнові ради»: «Водокористувачі становлять не менше ніж 30 % чисельного складу басейнової ради» [11]. Проте, на нашу думку, слід прояснити, хто саме визнається водокористувачем і чи зможуть звичайні громадяни реально впливати на вирішення водоохоронних питань. З огляду на правовий статус ради, видається необхідним здійснення радами інформування громадськості, проведення семінарів, конференцій, за допомогою яких населення, яке проживає на відповідній території, буде знати, що воно може впливати на стан річок, шляхом пропонування власних планів та ідей з покращення річкового басейну, брати участь у виконанні

планів управління річковим басейном тощо.

Зараз на території України поступово створюються такі ради, зокрема басейнові ради Дністра, Десни, Приазов'я, Причорномор'я та інші [1]. Перші басейнові ради були утворені за допомогою міжнародних проектів, інші - за ініціативи Держводагенства України та басейнових управлінь водними ресурсами. Видається доречним встановлення на нормативному рівні механізму взаємодії відповідної ради та громадськості, ради та басейнового управління, участь у раді не лише посадових осіб та службовців з відповідної виконавчої вертикалі, а й інших осіб, головування у відповідній раді не головами басейнових управлінь, а членами громадськості, визначити детальний порядок їх роботи (кількість скликань на рік). І. Ю. Носачов указує, що існуюча система басейнового управління не відповідає стандартам інтегрованого управління водними ресурсами на основі басейнового принципу, зокрема функції басейнових рад, які ще досить обмежені [5, с. 244].

У своїй науковій статті І. Ю. Носачов порівняв функції Мінприроди та Департаменту екології та природних ресурсів Одеської ОДА, а також Дунайського БУВР та Одеського управління водних ресурсів та прийшов до висновку про те, що існує низка функцій, які мають дублювання або неефективно розділені, тому необхідне реформування системи загального управління водокористування з урахуванням недоліків [5, с. 243]. Як зазначають С. С. Дубняк, функції управління використанням і охороною водних ресурсів було розпорошено між різними гілками влади, у басейнах крупних річок не визначено єдиних повновладних господарів, а затрати на поліпшення екологічного стану водних об'єктів і водних ресурсів фінансуються, в основному, з державного бюджету за залишковим принципом [3, с. 28].

Та незважаючи на поступову реалізацію вказаного принципу, статистика вказує на погіршення стану вод у межах певних річкових басейнів на території України, зокрема станом на лютий 2018 року, у басейні річки Дніпро, у пониззі Кременчуцького водосховища та у Кам'янському, у створах питних водозаборів міст Кременчука та Горішні Плавні, спостерігалось зростання вмісту фосфатів, зберігається підвищена кольоровість води. Найгіршими показниками якості вод характеризувались придунайські озера, де зафіксовано підвищений вміст показника біохімічного споживання кисню. Більшість показників або залишаються незмінними, або незначним чином покращуються [4]. Водночас слід зазначити, що управління водними ресурсами за басейновим принципом повною мірою не вирішить наявних проблем забезпечення галузей економіки та населення України якісними водними ресурсами, адже на їх стан мають суттєвий вплив такі складові природи як атмосферне повітря, ґрунти, ліси. Значною мірою на стан водного середовища впливають також соціальні, демографічні та економічні чинники. Тому варто вести мову про необхідність запровадження процесу інтеграції в регулюванні використання водно-ресурсного потенціалу, яка «передбачає раціональне управління всім природно-ресурсним потенціалом в басейні річки і забезпечує екологічно безпечні умови проживання» [15, с. 13].

Слід зазначити, що для повноцінного впровадження басейнового принципу необхідно: встановити національні та регіональні цілі, оцінити проблеми з водними ресурсами, підготувати стратегію (короткострокову, довгострокову) для досягнення цілей, зазначити басей

новий план дій, виконання плану, як наслідок моніторинг та оцінка виконаної стратегії. Станом на 2018 рік, окрім Закону України «Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року» [9] жодного положення не існує. Хоча виходячи з положень Угоди про асоціацію з ЄС та взятими на себе зобов'язаннями, Україна повинна була почати впровадження хоча б з етапу формування стратегії для всіх басейнів річок, не кажучи вже про те, як довго відбувається створення управлінь та рад, окрім їх створення з метою нормального існування необхідно забезпечити достатнє фінансування. Про їх функціонування ще важко казати, адже вони на етапі або створення, або початку роботи.

Висновок.

Отже, з огляду на сучасний стан формування басейнового принципу управління водними ресурсами, можна вказати на певні здобутки і недоліки у цій сфері. Щодо позитивних рис: початок нормативного регулювання зазначеного принципу; створення басейнових управлінь та рад, існування стратегії встановленої на законодавчому рівні стосовно річки Дніпро та її поступове виконання, існування автоматизованої та відкритої системи задля отримання інформації стосовно забрудненості річок, звітів, можливість участі усіх небайдужих у басейнових радах. Якщо говорити про недоліки, то нормативне регулювання не достатньо повне; відсутні стратегії відносно всіх річкових басейнів; довге формування усіх необхідних органів; відсутність чітко прописаних механізмів впливу басейнових управлінь та рад на порушників, можливості надавати спеціальні дозволи на водокористування.

Список використаних джерел

1. Водний кодекс України від 06.06.1995 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр>
2. Директива 2000/60/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики» від 23 жовтня 2000 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_962
3. Дубняк С. С. Заходи щодо розвитку басейнової системи управління водними ресурсами на прикладі басейну р. Дніпро / С. С. Дубняк, С. А. Дубняк // Водне господарство України : наук.-техн. часоп. – 2006. – №3. – С. 25–34.
4. Інформація про якісний стан поверхневих вод за даними моніторингу у системі Держводагентства за січень 2018 року [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://davr.gov.ua/informaciya-pro-yakisnij-stand-poverhne-vih-vod-za-danimi-monitoringu-u-sistemi-derzhvodagentstva-za-sichen-2018-roku>
5. Носачов І. Ю. Особливості адміністративного управління водними ресурсами України / І. Ю. Носачов // Екон. інновації. – 2014. – Вип. 58. – С. 239–245.
6. Офіційний сайт Басейнового управління водних ресурсів річок Західного Бугу та Сяну (БУВР Західного Бугу та Сяну) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://oblwodgosp.gov.ua/>
7. Принцип басейнового управління як основа ведення державного водного кадастру / А. Г. Боровицька // Право та інновації. – 2016. – № 3. – С. 87– 93.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження інтегрованих підходів в управлінні водними ресурсами за басейновим принципом: Закон України від 04.10.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1641-19>
9. Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року : Закон України від 24.05.2012 № 4836 - VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2013. – №17. – Ст. 146.
10. Про затвердження Порядку розроблення плану управління річковим басейном: постанова Кабінету Міністрів України № 336 від 18.05.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/336-2017-%D0%BF>
11. Про затвердження Типового положення про басейнові ради: наказ Міністерства екології та природних ресурсів № 23 від 26.01.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0231-17>
12. Солоха М. Т. Напрями вдосконалення механізмів державного регулювання використання водно-ресурсного потенціалу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2010-2/doc/2/14.pdf>
13. Стадник М. Є. Реформування системи управління водними ресурсами в Україні [Електронний ресурс] / М. Є. Стадник. – Режим доступу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/11417/1/Stadnik.pdf>
14. Суєтнов Є. П. Екосистемний підхід як основа управління водними ресурсами згідно з Водною Рамкою -

вою Директивою ЄС / Є. Суєтнов // Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного й аграрного права в умовах євроінтеграції : матеріали «круглого столу» (Харків, 8 грудня 2017 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. – Харків: Право, 2017. – с. 217 – 222.

15. Яцик А. Поступ України до інтегрованого управління водними ресурсами /А. Яцик // Вода та довкілля : матеріали наук.-практ. конф. IV Міжнародного водного форуму “AQUA UKRAINE – 2006” 3 - 6 жовтня 2006 р. – К. : Міжнар. виставковий центр, 2006. – 288 с. – С. 12–14.

Науковий керівник: к. ю. н., доцент кафедри екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Суєтнов Є. П.

Наданий матеріал раніше не публікувався та в інші видання не надсилався.

ПІТТЕЛЬ АННА ІГОРІВНА

УДК 349.6:378(477)

Студентка 1 групи 4 курсу
Інституту прокуратури та кримінальної юстиції,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків

PITTEL ANNA IGORIVNA
4th year student, 1st group
Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute
Yaroslav Mudryi National Law University,
Ukraine, Kharkiv

АКТУАЛЬНІСТЬ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

ACTUALITY OF ECOLOGIZATION OF EDUCATION IN UKRAINE IN THE PRESENT CONDITIONS

Анотація. У даній статті досліджені загальнотеоретичні питання екологізації освіти в Україні як складника формування еколого-правової свідомості громадян і реалізації державної екологічної політики, провідного принципу екологічного права, основоположного чинника сталого розвитку та екологічної безпеки України. Екологізація освіти розглядається як складне соціально-правове явище комплексного характеру, проаналізовані його сутність та зміст. Визначені особливості правового регулювання процесу екологізації освіти в Україні.

Summary. In this article the theoretical questions of ecologization of education in Ukraine have been studied in the context of the development of ecological and legal consciousness of citizens and implementation of state environmental policy, a leading principle of environmental law, and the fundamental element of sustainable development and environmental security of Ukraine. The ecologization of education is considered as a complex socio-legal phenomenon of complex nature, its nature and content have been analyzed. The specific characteristics of legal regulation of the environmental education process in Ukraine are determined.

Ключові слова: освіта, екологічна освіта, екологізація освіти, державна екологічна політика, сталий розвиток, екологічна свідомість

Keywords: education, ecological education, the ecologization of education, state environmental policy, sustainable development, environmental consciousness

Постановка проблеми. Історія людства нерозривно пов'язана з історією природи. Проблеми, які спричинила людина своїм безвідповідальним ставленням до природи і безмежним бажанням збагачення будь-яким способом призвели у багатьох регіонах світу, зокрема і в Україні, до погіршення стану природного довкілля, великомасштабних біологічних катастроф та погіршення стану здоров'я населення. За даними медичних досліджень, щотижня у світі з'являються п'ять нових хвороб. У наш час нараховують понад 5 тис. рідкісних, невідомих хвороб. Більша частина з них пов'язана з погіршенням природних умов (якістю прісної води, атмосферного повітря, земельних ресурсів тощо) проживання населення [3, с.156].

Аktуальність теми дослідження зумовлена тим, що антропогенне і техногенне навантаження на навколишнє

природне середовище в Україні у кілька разів перевищує відповідні показники у розвинутих країнах світу. Тривалість життя в Україні становить у середньому близько 66 років (у Швеції – 80, у Польщі – 74). Значною мірою це викликано забрудненням навколишнього природного середовища внаслідок провадження виробничої діяльності підприємствами гірничодобувної, металургійної, хімічної промисловості та паливно-енергетичного комплексу. Одними з першопричин екологічних проблем України є: недостатня сформованість інститутів громадянського суспільства, відсутність розуміння в суспільстві пріоритетів збереження навколишнього природного середовища та переваг сталого розвитку, що породжує недотримання природоохоронного законодавства громадянами [22, с.132]. Тому правова культура взагалі й екологічна зокрема залежить від багатьох чинників, серед яких одним із провідних є екологічна освіта. В умовах глобальної екологічної кризи необхідність у екологічній освіті обумовлена потребою людства у збереженні природного середовища, від якого залежить здоров'я та життя людини.

Виклад основного матеріалу.

Екологізація освіти – одне з першочергових питань національної екологічної політики, її пріоритетний напрям, процес упровадження екологічних ідей, понять, принципів, цінностей, доктринальних підходів у навчальні дисципліни, а також підготовка екологічно досвідчених спеціалістів різноманітних профілів. Надання системі освіти екологічної спрямованості означає посилення еколого-світоглядних векторів виховання, насичення предметів питаннями екології, включення до змісту освіти результатів наукових досліджень. Екологізація освіти має носити комплексний характер, а також передбачає безперервність освіти: від дошкільного, шкільного навчання і природоохоронного виховання до підготовки спеціалістів-екологів вищого рівня. Метою екологізації системи освіти є трансформації сучасних екологічних ідей і цінностей у всі сфери суспільних відносин, формування екологічної свідомості та грамотності населення, екологічної культури, розуміння власних екологічних прав, інтересів та обов'язків, підвищення еколого-економічної компетенції та відповідальності перед нинішнім і майбутніми поколіннями [1, с.7].

Відповідно до Конституції України (ст. 50) кожен громадянин має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному громадянину гарантується право вільного доступу до екологічної інформації, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена [6].

Глобальна екологізація освіти та розвиток освіти в інтересах сталого розвитку, як відомо, беруть свій початок в міжнародному природоохоронному співробітництві, активним учасником якого є наша держава. Договорами України з ЮНЕСКО, а також з Європейським Співтовариством та його державами-членами ще до прийняття Конституції України було передбачено співробітництво в сфері екологічної освіти. Зокрема, в Протоколі про співпрацю між Україною та Організацією Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) від 13 квітня 1991 р. зазначається про те, що «питання екологічної освіти та виховання населення в дусі екологічної етики, створення загальнонаціональної системи такої освіти на всіх рівнях набули особливої важливості для України», яка має зробити внесок в діяльність ЮНЕСКО в розробці проблем екологічної етики. У ст. 63 «Навколишнє середовище» Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським співтовариством і його державами-членами, ратифікованої Законом України від 10 листопада 1994 р., було закріплено положення про те, що сторони будуть в цілях боротьби з погіршенням стану довкілля розвивати і зміцнювати співробітництво, включаючи питання екологічної освіти та виховання [19].

Питання екологізації освіти обговорювалися на Саміті ООН зі сталого розвитку (25 вересня 2015 р.), де за участю представників 193 держав світу, у т. ч. і української делегації на чолі з Президентом України, було einstайно прийнято «Порядок денний для сталого розвитку до 2030 р.» [11]. Прикро констатувати, що п'ять попередніх світових форумів з довкілля і розвитку (Стокгольм, 1972; «Ріо-92», 1992; «Ріо+5», 1997; «Ріо+10», Йоганнесбург, 2002; «Ріо+20», 2012) не виправдали сподівань світової спільноти на реальний прогрес у практичному забезпеченні сталого розвитку, гармонізації взаємодії суспільства з довкіллям. Більш ніж 40-річний шлях людства у пошуках сталого розвитку виявився недостатнім для досягнення бажаних цілей.

Усвідомлюючи винятково важливу роль освіти у досягненні цілей «Порядку денного для сталого розвитку до 2030 р.», 38-ма сесія Генеральної конференції ЮНЕСКО (листопад 2015 р.) акцентувала увагу на необхідності перейти нарешті від обіцянок та декларацій до реалізації освітою своєї соціальної місії щодо забезпечення реальних змін у всіх сферах життєдіяльності сучасного суспільства, сприяння його розвитку на засадах сталості. Віддзеркаленням цих намірів став ухвалений сесією важливий документ – «Платформа для дій «Освіта-2030» [23], де вказується, що «освіта є суттєвою для успіху всіх цілей сталого розвитку».

На зустрічі з науковцями та освітянами наприкінці грудня 2015 р. Президент України привернув увагу учасників зустрічі до результатів Паризького саміту з питань зміни клімату, наголосивши, що Паризька угода – «Це – революція ..., це дає нам можливість отримувати світові кошти для розвитку системи енергозбереження, енергоефективності і захисту навколишнього середовища». У Паризькій угоді, прийнятій 12 грудня 2015 р. на 21-й сесії

Конференції сторін Рамкової конвенції ООН з питань зміни клімату COP21, зазначено, що «визнаючи, що зміни клімату є потенційно незворотною загрозою для людських суспільств і планети, це вимагає якнайширшого співробітництва усіх країн». Там же підтверджено важливу роль «освіти, підготовки кадрів і інформування громадськості» [20, с.349].

Реформування національної освіти відповідно до цих документів вимагає її екологізації, що і є одним з найважливіших стратегічних завдань для МОН України, для всіх навчальних закладів країни. Згідно з згаданими вище рішеннями ЮНЕСКО та документами інших світових форумів, «міністерства освіти у всьому світі є відповідальними за забезпечення того, щоб системи освіти були готові та реагували належним чином на проблеми сталості, що існують зараз та виникатимуть у майбутньому. Це вимагає, окрім іншого, інтеграції освіти для сталого розвитку (ОСР) у навчальні програми та національні стандарти якості, а також формування відповідних системних показників, які встановлюють стандарти результатів навчання. ОСР слід розглядати як важливий фактор якості освіти і включати його до критеріїв оцінки якості національної системи освіти» [2].

У главі 36 Резолюції «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» було проголошено, що «освіта є фундаментом сталого розвитку» [11], а екологічне виховання та інформування населення, а також підготовка висококваліфікованих фахівців в галузі екології визнані одним із основних і необхідних засобів здійснення переходу до гармонійного розвитку всіх країн світу. Ключові питання ролі освіти в реалізації Порядку денного у сфері сталого розвитку на період до 2030 року були в центрі уваги під час обговорення Платформи для дій «Освіта-2030», про яку згадувалося раніше. Зокрема, учасниками наголошено, що нині більшість держав розглядає інвестиції в наукові дослідження й запровадження інновацій як важливий крок до забезпечення їх стійкого економічного зростання.

З огляду на це, національна екологічна політика в сучасних умовах розглядається як інтегрований фактор соціально-економічного розвитку України, який сприяє забезпеченню її сталого розвитку. Для розробки і реалізації такої політики потрібні: нові рівні екологічної компетентності спеціалістів, відповідальних за прийняття управлінських рішень; розуміння суспільством необхідності підвищення екологічної свідомості, культури, відповідальності. У цьому і полягає одне з головних завдань екологічної освіти [4, с. 85].

Відповідно до Закону України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21 грудня 2010 р. [17] підвищення рівня суспільної екологічної свідомості визначається як першочергова стратегічна мета національної екологічної політики. Безперервна екологічна освіта має бути спрямована на: а) забезпечення системної екологізації галузей економіки, сфер життєдіяльності суспільства шляхом інтеграції екологічної політики, освіти, етики в програми державного, галузевого, регіонального та місцевого розвитку; б) сприяння впровадженню інноваційних програм забезпечення екологічно збалансованого природокористування, зокрема, засобами екологічної освіти для сталого розвитку (далі – СР); в) розвиток партнерства «громадськість-освіта-влада-бізнес»; г) освітнє забезпечення удосконалення регіональної екологічної

політики, гармонізації місцевих планів дій з охорони навколишнього середовища та освітніх програм тощо.

Важливим є той факт, що на Конференції ООН зі сталого розвитку «Ріо+20», яка відбулася у червні 2012 року в Ріо-де-Жанейро, Міністр екології та природних ресурсів України як представник офіційної делегації від нашої держави наголосив, що для досягнення цілей сталого розвитку України він вважає за доцільне запровадження процесу екологізації освіти у всіх навчальних закладах з метою підготовки фахівців, підвищення рівня екологічної освіти населення [1, с.10]. У якості правового орієнтиру подальшого розвитку екологічної освіти в Україні у національному законодавстві виступає також Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. [15], схвалена Указом Президента України від 25 червня 2013 р., в якій закріплено такий стратегічний напрям розвитку освіти в Україні, як екологізація. Таким чином, є усі підстави стверджувати, що екологізація національної освіти, у тому числі і вищої, на сучасному етапі її реформування – одне з найважливіших стратегічних завдань Міністерства освіти і науки України.

Основні положення щодо екологічної освіти в нашій країні відображені у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» [18], в якому формування у населення екологічного світогляду передбачене як основний принцип охорони довкілля (п. «ж» ст. 3), закріплено право громадян на одержання екологічної освіти (п. "ж" ст. 9) поряд з іншими екологічними правами. Одночасно із закріпленням права громадян на екологічну освіту в Законі встановлюється юридичний обов'язок всіх посадових осіб, діяльність яких пов'язана з використанням природних ресурсів і призводить до впливу на стан навколишнього природного середовища, одержувати екологічні знання. Закон визначає, що підвищення екологічної культури суспільства і професійна підготовка спеціалістів мають забезпечуватися загальною обов'язковою комплексною освітою та вихованням у сфері охорони навколишнього природного середовища в дошкільних закладах, у системі загальної середньої, професійної, вищої освіти, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів (ст. 7). Організація екологічного виховання та екологічної освіти громадян покладається на Кабінет Міністрів України (п. "ж" ч. 1 ст. 17), Раду міністрів Автономної Республіки Крим (п. "й" ч. 1 ст. 18) та виконавчі органи сільських, селищних, міських рад (п. "и" ст. 19).

Відображенням процесу поступової екологізації галузевого освітнього законодавства стало закріплення у Законі України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р. [12] серед основних завдань закладів вищої освіти такого завдання, як формування особистості шляхом правового та екологічного виховання (п.4 ч.1 ст. 26). Крім того, у чинному Законі України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. [16] закріплюється юридичний обов'язок педагогічних та науково-педагогічних працівників виховувати у здобувачів освіти дбайливе ставлення до природного середовища країни (ст. 54).

Черговою важливою віхою на шляху екологізації вищої освіти в Україні стало Рішення колегії Міністерства освіти і науки України «Про екологізацію вищої освіти України з метою підготовки фахівців для сталого розвитку», затверджене протоколом № 10 / 5-4 від 27 листопада 2015 р. [13]. Зазначена колегія постановила вважати екологізацію вищої освіти в Україні одним із пріоритетних напрямів діяльності МОН України та всіх навчаль-

них закладів незалежно від їх форм власності та підпорядкування. У цьому документі пропонується низка заходів з метою підготовки екологічно компетентних фахівців із новим способом мислення.

Правовою основою для прискорення процесів екологізації освіти у вищих навчальних закладах України для сталого розвитку є: 1) Порядок денний для сталого розвитку до 2030 р. [11]; 2) Платформа для дій «Освіта-2030» [23]; 3) Порядок денний на XXI століття (Ріо-де-Жанейро, 1992) [10]; 4) Підсумковий документ Конференції ООН зі сталого розвитку «Майбутнє, якого ми бажаємо» («Ріо+20», 2012) [25]; 5) Йоганнесбурзька декларація [5]; 6) План реалізації рішень Всесвітнього саміту ООН зі сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002 рік) [9]; 7) Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [15]; 8) Добровільні зобов'язання України на саміті «Ріо+20» щодо екологізації освіти (Greening of Education: Ukraine's Contribution) [24]; 9) Національна доповідь України «Освіта для сталого розвитку», 2012 р. [8]; 10) Концепція екологічної освіти України, затверджена рішенням Колегії Міністерства освіти і науки України (протокол № 13/6-19 від 20.12.2001 р.) [14]; 11) рішення колегії Міністерства освіти і науки України «Про екологізацію вищої освіти з метою підготовки фахівців для сталого розвитку» від 27 листопада 2015 р., протокол № 10/5-4 [13] тощо.

Відповідно до Доповідної записки Ю. Ю. Туниць, члена колегії Міністерства освіти і науки України «Про екологізацію вищої освіти України з метою підготовки фахівців для сталого розвитку», екологізація освіти – це наповнення екологічними вимогами навчальних програм підготовки здобувачів вищої освіти з усіх галузей знань і спеціальностей. Вона повинна стати ключовим фактором створення нової освітньої парадигми в процесі докорінного реформування національної системи освіти. Тільки в такий спосіб можна виховати нову людину з еколого-економічним мисленням, яка спроможна буде забезпечувати сталий розвиток суспільства у гармонії з природою [21, с.10].

У умовах сталого розвитку України екологізацію освіти доцільно розглядати як: (а) багатоаспектне та складне соціально-правове явище комплексного характеру; (б) складову національної безпеки; (в) основоположний елемент державної екологічної політики; (г) вид екологічних прав громадян; (ґ) складник формування екологічної свідомості суб'єктів суспільних відносин; (д) принцип екологічного права; (е) тип освітніх відносин; (є) вид реформаційної освітньої діяльності. Сьогодні стає доречним вести мову про формування комплексного міжгалузевого правового інституту екологізації освіти.

Екологізація вищої освіти повинна базуватися на таких принципах, як комплексність, неперервність освітнього процесу і його поширеність з урахуванням індивідуальних професійних інтересів, стимулів та особливостей соціальних і територіальних груп. При виробленні державної політики у сфері екологічної освіти слід керуватися такими принципами: поширення системи екологічної освіти і виховання на всі верстви населення з урахуванням індивідуальних інтересів, стимулів та особливостей соціальних, територіальних груп та професійних категорій; комплексність екологічної освіти і виховання; неперервність процесу екологічного навчання в системі освіти, у тому числі підвищення кваліфікації та перепідготовки [1, с.14-15].

Вважаю, що екологізація вищої освіти може відбувати-

ся за рахунок реалізації низки навчальних, наукових, організаційно-правових та інших заходів, впроваджуваних як на національному, так і локальному рівнях, тобто у вищих навчальних закладах або органами місцевого самоврядування чи державними адміністраціями.

Висновок.

В умовах сьогодення усі соціальні, а особливо виробничі відносини, до яких залучається людина, містять у собі відносини з приводу природокористування, збереження та відтворення довкілля. Тому екологічною має бути не тільки економіка, а й усі сфери життєдіяльності людини та соціуму. Випускник університету внаслідок навчання має стати не тільки фахівцем, а й громадянином, відповідальним споживачем, членом сім'ї і територіальної громади з високим рівнем екологічної культури. Отже, формування екологічної компетентності випускника закладу вищої освіти відбувається з урахуванням того, що сферами її вияву є не тільки професійна діяльність, а й соціально-економічна загалом (споживання, господарювання, фінансова та ін.), політико-правова, духовна, сімейно-побутова, культурно-дозвільна. Наше покоління чи не перше, яке відчуло на собі вкрай складні еколого-економічні проблеми. Оскільки ці проблеми поступово загострюються, то нинішнє покоління зобов'язане розробити й прийняти конкретні заходи щодо їх усунення.

Необхідність екологізації освіти визнається вже всіма дослідниками, тому що тільки постійне поповнення екологічних знань може забезпечити необхідний рівень екологічної грамотності населення. Освіта в галузі екології має стати органічним складником усієї системи освіти, а її зміст має змінюватися залежно від соціально-економічних умов, характеру і стану проблем навколишнього середовища [7, с.171].

Освіта України стоїть на початку тривалого, доленосного шляху екологізації знань як епохального завдання сучасності. Екологізація знань забезпечить екологізацію традиційної економіки, приведення її у відповідність із законами природи, підготовку і виховання нової людини з принципово новим способом економічного мислення, а в остаточному підсумку – до гармонійного співіснування суспільства і природи, формування майбутньої екологічної цивілізації.

Список використаних джерел

1. Анісімова Г. В. Екологізація вищої освіти як пріоритетний напрям державної екологічної політики: сучасні організаційно-правові аспекти / Г. В. Анісімова, О. В. Донець // Безпекове інноваційне суспільство: взаємодія у сфері правової освіти та правового виховання : міжнар. інтернет-конф., 25 трав. 2016 р. – Харків, 2016. – С. 6–16.
2. «Глобальна програма дій з освіти для сталого розвитку» (ГПД) та «Дорожня карта для реалізації ГПД», (ЮНЕСКО, 2013, 2014 рр.). URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002305/230514R.pdf>
3. Дубовіч І.А. Екологізація освіти та економіки – шлях до практичної реалізації концепції Сталого розвитку в Україні // Львів: РВВ НЛТУ України. – 2015. – Вип. 13. – С.155-159
4. Екологічна освіта для сталого розвитку у запитаннях та відповідях : наук.-метод. посіб. для вчителів / за ред. О. І. Бондаря. – Херсон : Гринь Д. С., 2015. – 228 с.
5. Йоханнесбургская декларация по устойчивому развитию: принята на Всемир. встрече на высш. уровне

по устойчивому развитию (Йоханнесбург, Южная Африка, 26 авг. – 4 сент. 2002 г.) // Организация Объединенный Наций : [веб-сайт]. – URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/decl_wssd.shtml

6. Конституція України від 28.06.1996 р.// Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – ст. 141;
7. Мелаш В., Гнатів О., Варениченко А. Екологізація освіти майбутніх фахівців // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – № 2 (13)' 2014. – с.170-174
8. Освіта для сталого розвитку: нац. доп. за 2012 р. (скорочено) // Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління. – Київ, 2016. – URL: http://www.dea.gov.ua/chapter/osvita_dlya_stalogo_rozvitku_nacionalna_dopovid4-skorocho
9. План выполнения решений Всемирной встречи на высшем уровне по устойчивому развитию: Резолюция 2, принята на 17-м пленар. засед. Конф. ООН по окружающей среде и развитию, 4 сент. 2002 г. Рио-де-Жанейро // Организация Объединенный Наций : [веб-сайт]. – URL: http://www.un.org/ru/events/pastevents/pdf/plan_wssd.pdf
10. Повестка дня на XXI век [Электронный ресурс] : принята Конф. ООН по окружающей среде и развитию, Рио-де-Жанейро, 3–14 июня 1992 г. // Организация Объединенный Наций : [веб-сайт]. – URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/agenda21.shtml
11. Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года : Резолюция 70/1, принятая Ген. Ассамблеей ООН 25 сент. 2015 г. // Организация Объединенный Наций : [веб-сайт]. – URL: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=R
12. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. – URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
13. Про екологізацію вищої освіти України з метою підготовки фахівців для сталого розвитку : рішення колегії М-ва освіти і науки України від 27.11.2015 р. протокол № 10/5-4 // Науковий вісник НЛТУ України. – Львів, 2015. – Вип. 25.10. – С. 5.
14. Про Концепцію екологічної освіти в Україні: рішення колегії М-ва освіти і науки України від 20.12.2001 р. протокол № 13/6-19. – URL: http://ecolog.at.ua/publ/zakonodavstvo_ukrajini_quot_pro_koncepciju_ekologichnoji_osviti_v_ukrajini_quot/3-1-0-185
15. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: схвалено Указом Президента України від 25.06.2013 р. № 344/2013 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 50. – Ст. 1783.
16. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. – URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
17. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21.12.2010 р. № 2818-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 3. – Ст. 158
18. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 26.06.1991 р. № 1264-XII. – URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>
19. Слєпченко А.А. Екологічна освіта в екологічній державі: сучасні правові орієнтири // Юридична освіта у сучасному вимірі. – 2017. – URL:

<http://jyuosv.donnu.edu.ua/article/view/3804>

20. Туниця Ю. Ю. Екологізація освіти як ключовий фактор підготовки фахівців для сталого розвитку / Ю. Ю. Туниця, М. Г. Адамовський, М. М. Борис, С. Н. Краєвський, І. П. Магазинщикова // Науковий вісник НЛТУ України. - 2015. - Вип. 25.10. - С. 348-356.

21. Туниця Ю. Ю. Про екологізацію вищої освіти України з метою підготовки фахівців для сталого розвитку : доповідна зап. колегії М-ва освіти і науки України, 10.11.2015 р. // Науковий вісник НЛТУ України. - Львів, 2015. - Вип. 25.10. - С. 9-14

22. Шуміло О.М. Правове забезпечення екологічної освіти та виховання // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО». - Випуск 17. - 2011. - с.131-137

23. Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action : towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all : (Final draft for adoption). - URL: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/ED/ED_new/pdf/FFA-ENG-27Oct15.pdf

24. Greening of Education: Ukraine's Contribution // Sustainable Development : Knowledge Platform / United Nations Department of Economic and Social Affairs. - Electronic data. - 2015-2016. - URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/partnership/?p=77>

25. The future we want: Resolution 66/288 adopted by the General Assembly on 27 July 2012 // Rio+20 : United Nations Conference on Sustainable Development. - Rio de Janeiro, 2012. - URL: <http://www.uncsd2012.org/thefuturewewant.html>

Наданий матеріал раніше не публікувався та в інші видання не надсилався.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент кафедри екологічного права НІУО ім. Ярослава Мудрого Єрмолаєва Т.В.

ГАРМАШ ВАЛЕРІЯ ВІКТОРІВНА

УДК 349.6:340.134:061.1ЄС

Студентка 4 курсу, 1 групи
Інституту прокуратури та кримінальної юстиції
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків

HARMASH VALERIYA VIKTORIVNA
4th year student of first group
Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute
Yaroslav Mudryi National Law University,
Ukraine, Kharkiv

ПРОБЛЕМИ КОДИФІКАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА АДАПТАЦІЯ ЙОГО ДО СТАНДАРТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

PROBLEMS OF CODIFICATION OF ENVIRONMENTAL LEGISLATION AND ADAPTATION IT TO STANDARDS OF THE EUROPEAN UNION

Стаття присвячена дослідженню екологічного законодавства України. Розглянуто сьогодиншій стан нормативно-правової бази України у сфері регулювання екологічних відносин. Проаналізовано особливості адаптації законодавства України до права ЄС у сфері охорони довкілля.

The article is devoted to the investigation of the environmental legislation of Ukraine. There was analyzed the modern state of regulatory legal framework of Ukraine in the sphere of the regulation of environmental area. The peculiarities of the Ukrainian legislation adaptation to the EU law in the sphere of the environment protection are analyzed.

Ключові слова: екологічне законодавство, кодифікація, адаптація, Європейський Союз, екологічні стандарти Європейського Союзу.

Keywords: environmental legislation, codification, adaptation, the European Union, environmental standards of the European Union.

Постановка проблеми. Екологічне право – галузь права, яка нині активно розвивається. Особливістю екологічного права є його комплексність, що в свою чергу обумовлює надзвичайну різноманітність нормативно-правових актів, які є джерелами цієї галузі, які включають крім власне «екологічних» законів ще й нормативні акти інших, суміжних галузей права. За оцінками європейських фахівців з екологічного права, станом на сьогодні законодавство Європейського Союзу (надалі – ЄС) у сфері охорони довкілля є одним з найбільших повних, розроблених, прогресивних і досконалих. [1, с. 732] Тому адаптація екологічного законодавства України до стандартів ЄС є цілком актуальним на сьогодні.

Метою статті є аналіз особливостей екологічного законодавства України, проблем його кодифікації та адаптації його до екологічних стандартів ЄС.

Виклад основного матеріалу. Питання кодифікації екологічного законодавства, в тому числі питання прийняття Екологічного кодексу України є актуальним і це питання набуває широкого обговорення. Удосконалення екологічного законодавства стало позитивною традицією і тенденцією розвитку цього блоку правового регулювання, особливо з часу прийняття і введення в чинність Закону України «Про охорону навколишнього

природного середовища» від 25 червня 1991 року.

Удосконалення екологічного законодавства можна розуміти, як системний процес діяльності уповноважених органів держави та утворення ними робочих груп щодо підготовки законопроектів, спрямованих на урегулювання екологічних правовідносин, внесення до уже чинних відповідних змін та доповнень, що впливають із практики застосування актів екологічного законодавства, виконання вимог міжнародних Конвенцій та інших договорів, взятих Україною зобов'язань у цій сфері. Кодифікація — це створення нового, вдосконаленого нормативно-правового акта шляхом часткової або значної зміни їхнього змісту.

Загалом, за період незалежності нашої держави все екологічне законодавство було оновлене. Було прийнято ряд нових законів і підзаконних правових актів по проблемам екології, намітилась тенденція до реалізації міжнародноправових документів по екологічним питанням в якості частини національного законодавства. [12, с.550]

Можна сказати, що існуючі нині закони містять все ж таки серйозні недоліки: вони мають занадто багато декларативних положень; слабе регулювання процедур (екологічного нормування, ліцензування, організації та проведення екологічної експертизи тощо); відсутність ефективних механізмів реалізації нормативних вимог (яскравим прикладом колізійних норм є суперечність Земельного та Водного кодексу, адже тоді як Земельний кодекс допускає приватну власність на об'єкти водного фонду, водним кодексом цього не передбачено) [4, с. 86].

Ідею створення українського Екологічного кодексу підтримують такі науковці як Юрій Шемшученко, Галина Балюк, Світлана Кузнецова та ін.

У теорії екологічного права також були запропоновані різні форми кодифікації: Основи природоохоронного законодавства, комплексний Закон «Про охорону навколишнього середовища», «Основи законодавства про охорону навколишнього середовища», «Кодекс про охорону й раціональне використання природних ресурсів».

Екологічні кодекси існують як в деяких розвинутих європейських країнах – таких як Франція, Швеція, Італія, так і в ряді країн – колишніх членів СРСР – Казахстані, Таджикистані. Тим більше, існує навіть Модельний екологічний кодекс для держав-членів СНД. [10]

Наприклад, Екологічний кодекс Швеції був прийнятий у 1998 р. та набрав чинності 1 січня 1999 року. Він замінив 15 правових актів, основні положення яких були об'єднані в кодексі [5, с. 218].

Екологічний кодекс Франції був прийнятий у 2000 році. До нього ввійшло 39 законів, які були прийняті до 2000 року. [6, с. 218].

На відміну від Кодексу Швеції, Екологічний кодекс Франції побудований за пандектною системою, оскільки його норми об'єднані в Загальну та Особливу частини. Загальна частина включає положення про основні принципи, на яких базується екологічне законодавство, про державні органи, про цілі Екологічного кодексу. Особлива частина містить норми, що стосуються охорони вод, лісів, повітря, регламентує діяльність щодо поводження з відходами та небезпечними речовинами. На даний момент Кодекс являє собою систематизований збір норм, що відносяться до екологічної сфери. На сьогоднішній день французький досвід кодифікації норм правового регулювання охорони навколишнього середовища є одним з найбільш вдалих. Небагато країн можуть похвалитися таким багатим і передовим законодавством в області правового регулювання охорони навколишнього середовища, особливо з огляду на те, що в останні кілька років охорона навколишнього середовища займає пріоритетне місце у внутрішній і зовнішній політиці Франції. [7, с. 45].

У Федеративній Республіці Німеччина комплексним еколого-правовим актом ФРН є Федеральний закон про охорону природи і ландшафтне планування від 20 грудня 1976 р., який продовжує діяти з численними змінами і доповненнями. При цьому, до відповідного комплексного закону приєднується ряд вузькоспеціалізованих законів, таких як Закон про емісії 1974 г., про захист від авіашуму від 30 березня 1971 року, про хімікалії 1990 року, про генну інженерію від 22 грудня 1993 р., про рециркуляції у виробничій сфері від 27 вересня 1994 і т. д. [14, с. 239].

Повертаючись до України, слід зазначити, що і в нас була спроба створення Екологічного кодексу. Так, в 2004 р. за участю Ю.С. Шемшученка, Н.Р. Малишевої та А.П. Гетьмана був розроблений проект Екологічного кодексу [11, с.551]. В. В. Костицький зазначає, що під його керівництвом у 2009 році, робочою групою на замовлення, тоді ще Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, також було підготовлено проект Екологічного кодексу України, який складався із загальної та особливої частини, 14 розділів, 65 глав та 418 статей [8, с. 79]. Тож можна зробити висновок про те, що наразі немає єдиної думки серед науковців-розробників щодо змісту і структури кодексу, об'єму кодифікації та інших параметрів.

Незважаючи на вище сказане, існує низка проблем на шляху до ефективної кодифікації екологічного права в Україні.

Значною мірою не узгоджується з критеріям сталості, екологічними цілями суспільства й бюджетне законодавство України. Кілька років відповідними законами про Державний бюджет України на конкретний рік зупинялась дія тих норм екологічного законодавства, які регламентують, зокрема, спрямування частини коштів, одержаних від зборів за використання природних ресурсів, та грошових стягнень за порушення норм і правил охорони навколишнього природного середовища, до республіканського Автономної Республіки Крим та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища. Вреш-

ті-решт, відповідні норми екологічного законодавства просто були скасовані з тим, щоб не перешкоджати дії норм бюджетного законодавства. Варто звернути увагу й на той факт, що в Україні, як і в більшості пострадянських держав, поряд зі створенням широкого спектру нормативно-правових актів екологічної спрямованості, все ще зберігається автономність, відокремленість регулювання відносин у цій сфері від регламентації економічних та соціальних процесів. Часто очікуваний позитивний вплив норм екологічного законодавства нівелюється дією законодавства інших галузей, насамперед господарського, які не пов'язані, чи не повною мірою пов'язані з екологоправовою регламентацією, не забезпечені ґрунтовно опрацьованими механізмами реалізації передбачених ними заходів[9 с.170]

Привертає увагу й проблема визначення рівнів можливого й граничного впливу на довкілля, оптимальної територіальної організації суспільного життя в інтересах збереження екологічної рівноваги та створення сприятливих умов життя людей, позитивного впливу на їх суспільну свідомість, правового забезпечення економічної оцінки природних ресурсів, екологічної шкоди, спричиненої господарською діяльністю, механізмів забезпечення відтворення та можливого рівня трансформації довкілля в інтересах створення сприятливих умов життя людини.

Перелік актуальних проблем не є вичерпним. Його формування також має бути одним з актуальних питань для обговорення фахівців з екологічного права в процесі кодифікації.

Одним з факторів, що впливає на розвиток законодавства України в сфері охорони навколишнього середовища є політика Європейського Союзу.

У січні 2011 р. набрав чинності Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики до 2020 року». Принципово важливим є завдання запровадження до 2020 р. екосистемного підходу в управлінську діяльність та адаптація законодавства України у сфері збереження довкілля відповідно до вимог директив ЄС.

Структури екологічного законодавства України і ЄС істотно відрізняються, а їх порівняння вказує на певні недоліки структури українського законодавства, а саме: відсутність таких розділів, як: управління відходами, контроль за промисловим забрудненням і управління ризиком, хімічні речовини і генетично модифіковані організми, шум від машин і механізмів, які існують в структурі законодавства ЄС. [11, с.162]

Важливим напрямом трансформації державної екологічної політики в умовах інтеграції є приведення української системи податків та штрафів в екологічній сфері до стандартів ЄС, яке має передбачати суттєве (науковообґрунтоване та суспільноприйнятне) підвищення екологічних податків та, особливо, штрафів до рівня, при якому вони виконували б не тільки функцію наповнення Державного бюджету, але й стали дієвим інструментом захисту довкілля, сприяючи та стимулюючи запровадження суб'єктами господарювання та суспільства в цілому заходів щодо недопущення та зниження рівня забруднення навколишнього середовища. На думку професора О. Веклич, головного наукового співробітника Інституту економіки природокористування та сталого розвитку НАН України, у разі приведення вітчизняної системи екологічних податків до стандартів ЄС їх питома вага в зведеному бюджеті України могла б збільшитися

до 6-9 % порівняно з нинішнім рівнем у майже 3 млрд. грн., або лише 1% податкових надходжень. [2, с.7]

До першочергових дій щодо гармонізації екологічного законодавства України до вимог Європейського Союзу необхідно віднести такі:

- розробка і затвердження нових законів, зокрема про зони надзвичайних екологічних ситуацій, екологічне страхування, рибне господарство, рослинний світ, екологічна (природно-техногенна) безпека; рекреаційні зони, курортні, лікувально-оздоровчі зони і зони з особливими умовами природокористування; Екологічного кодексу, законів про екологічну інформацію, екологічну освіту;

- внесення змін і доповнень до законів України: «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про тваринний світ», «Про природно-заповідний фонд», «Про екологічний аудит», а також в Лісовий кодекс, Водний кодекс, Кодекс про надра, Земельний кодекс;

- підготовка нормативно-правових актів, які затверджує Кабінет Міністрів України;

- внесення змін і доповнень до Кодексу про адміністративні правопорушення (розділ «Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення»), Кримінального кодексу (розділ «Екологічні злочини»), Цивільного кодексу України (розділ «Відшкодування збитків за екологічні правопорушення»);

- внесення змін і доповнень до діючих законів, які визначають статус центральних і місцевих органів державної виконавчої влади в сфері охорони навколишнього середовища і використання природних ресурсів.[11, с. 162]

Крім того, відповідно до Закону України «Про ратифікацію Протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства» від 15.12.2010 р. № 2787-VI Україна взяла на себе зобов'язання щодо імплементації чотирьох директив ЄС екологічного спрямування, а саме: [5]

- Директиви 1999/32/ЄС щодо зменшення вмісту сірки у певних видах рідкого палива;

- Директиви 85/337/ЄЕС про оцінку наслідків впливу деяких громадських і приватних проектів на навколишнє середовище;

- Директиви 79/409/ЄЕС (ст. 4, 2) про збереження диких птахів;

- Директиви 2001/80/ЄС про обмеження викидів деяких забруднюючих речовин в атмосферу з великих спалювальних установок.

Отже, на міждержавному рівні державна екологічна політика України повинна формуватись та реалізовуватись через зміцнення двосторонніх та багатосторонніх зв'язків з країнами-членами ЄС на основі вдосконалення існуючої законодавчої бази.

Висновок. На сьогодні нормативне забезпечення екологічного права являє собою розгалужену систему законодавчих та нормативно-правових актів різної юридичної сили та сфер застосування. Зменшення великої кількості актів, що регулюють екологічні відносини, модернізація екологічних норм та заповнення прогалин у законодавстві, приведення національного екологічного законодавства до міжнародних стандартів та стандартів ЄС обумовлює необхідність кодифікації екологічного законодавства.

Доцільність кодифікації екологічного законодавства підтверджує і міжнародний досвід, адже в ряді європейських країн такі кодифіковані акти успішно функціону-

ють, виконують свої завдання у сфері захисту екології.

На нашу думку, Екологічний кодекс України не зможе врегулювати абсолютно всі суспільні відносини, які є предметом екологічного права, яким би досконалим він не був. Так чи інакше, в новоствореному кодексі буде ряд бланкетних норм, які відсилатимуть до інших нормативно-правових актів у сфері екологічного права.

Беззаперечно систематизація екологічного законодавства є необхідною для України. Проте спершу необхідно вдосконалити та впорядкувати вже існуючі нормативно-правові акти в сфері екологічного права, а вже потім прагнути створити єдиний кодифікований акт.

Список використаних джерел:

1. Sands Ph. Principles of international environmental law / Ph. Sands. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 2-d ed. – P. 732.

2. Андронов В. А., Майстро С. В., Напрями трансформації державної екологічної політики в умовах європейської інтеграції України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2014-2/doc/2/01.pdf>

3. Всеукраїнська асоціація філософії права і соціальної філософії. Асоціація психологів України. – К.: Київський національний університет внутрішніх справ, 2009. – С. 78-81.

4. Григор'єва Т. В. Проблеми систематизації екологічного законодавства // Актуальні питання кодифікації екологічного законодавства України: Зб. тез наук. доп. учасн. «круглого столу» (9 лист. 2012 р.) / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. – С. 85-87.

5. Звіт про реалізацію у 2011 році Закону України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року» (в рамках виконання Угоди між Урядом України та ЄС про фінансування програми «Підтримка реалізації Стратегії національної екологічної політики України»). – К.: Міністерство екології та природних ресурсів України, 2012. – 73 с.

6. Калиниченко, В. Т. Экологический кодекс Франции // Экологическое право. – 2010. – № 6. – С. 44-46

7. Кишко-Єрлі О. Б. Адаптація екологічного законодавства України до права навколишнього середовища Європейського Союзу // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 3. – С. 215-219.

8. Костицький В. В. Методологічні проблеми кодифікації екологічного законодавства // Філософські, методологічні та психологічні проблеми права: матеріали II Всеукраїнська науково-теоретична конференція (Київ, 31 січня 2009 р.) / Ред. кол. Є. М. Моїсєєв, О. М. Джу́жа, М. В. Костицький;

9. Малишева Н. Р., Олещенко В. І. Актуальні проблеми розвитку екологічного права та перспективи їх розв'язання // Правова держава. – 2014. – Вип. 25. – С. 167-181.

10. Модельний екологічний кодекс для держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 16.11.2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakono.rada.gov.ua/laws/show/997_g03

11. Островерх О. О. Природоохоронне законодавство та охорона праці: конспект лекцій / О. О. Островерх, Т. М. Ковалевська. – Х.: НУЦЗУ, 2011 – 162 с.)

12. Панченко О.В., Проскура Т.Б. Кодифікація екологічного законодавства: світовий досвід та українські перспективи // Молодий вчений. – 2017. – № 3 (43). – с.

549-550.

13. Проблеми систематизації екологічного, земельного та аграрного законодавства України: науковий погляд // Щотижнева інформаційно-правова газета «Правовий тиждень» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&&newsid=122649>

14. Рыженков А. Я. Правовой опыт охраны окружающей среды в зарубежных странах: вопросы взаимовлияния // Вестник Волгоградского института бизнеса. Бизнес. Образование. Право. – 2012. – № 4(21). – С. 237-241

15. Шестерюк А.С. Вопросы кодификации законодательства об охране окружающей среды. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1984. – 120 с.

*Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент
Єрмолаєва Т.В.*

Наданий матеріал раніше не публікувався та в інші видання не надсилався.

ШЕВЧЕНКО ЮЛІЯ АНДРІЇВНА

УДК 341.1/8

студентка з курсу, Інститут прокуратури і кримінальної юстиції,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м.Харків

SHEVCHENKO YULIIA ANDRIIVNA

Student of 3rd year, The Criminal Justice and Prosecutor's Training
Institute,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ РЕЖИМ АРКТИКИ

INTERNATIONAL LEGAL MODE OF ARCTIC

Дана стаття присвячена проблематиці правового статусу полярного регіону, а саме Арктики, у міжнародному праві. У статті розкриваються питання визначення міжнародно-правового статусу арктичного регіону шляхом аналізу міжнародних актів, прийнятих Організацією Об'єднаних Націй. У висновках подається думка, що визначення подальшого міжнародно-правового статусу Арктики буде залежати від ходу міжнародного співробітництва арктичних країн.

This article is devoted to the problem of the legal status of the polar region, namely the Arctic, in international law. The article reveals the issues of determining the international legal status of the Arctic region by analyzing the international acts adopted by the United Nations. The conclusion is that the definition of further international legal status of the Arctic will depend on the course of international cooperation of the Arctic countries.

Ключові слова: Арктика, арктичний шельф, арктичні держави, міжнародне співробітництво, правовий статус.

Keywords: Arctic, the Arctic shelf, Arctic states, international cooperation, legal status.

Постановка проблеми. Глобальне потепління і активне танення льоду в Арктиці різко посилили увагу до цього регіону з боку міжнародного співтовариства. Одночасно був «розморожений» складний клубок проблем, пов'язаних з визначенням арктичними країнами своїх прав в цій частині земної кулі. Хоча, все ж арктичний регіон здавна був і залишається в сучасних умовах зосередження багатоманітних політичних, міжнародно-правових, економічних, екологічних, військово-стратегічних інтересів провідних країн світу і, насамперед, північних держав.

Різними аспектами права Арктики займаються в основному іноземні науковці та аналітики. Питання геополітичного значення арктичного регіону викладені в роботах Д. Семушина, Л. Хейнінена, І. Жудро. Збройну конфронтацію в Арктичному регіоні розглядають С. Боргірсон, А. Храмчишин, Д. Седов. Проблеми поділу Арктики, конкуренцію за природні ресурси та альтернативні шляхи вирішення цих питань досліджують І. Міхіна, Л. Рябова, Н. Аарсетер, А. Вилегжаніна, В. П. Кисловський, Ю. Ф. Лукін. Проте, оскільки міжнародні

відносини, об'єктом яких є Арктика, постійно виникають чи змінюються, то відповідно це впливає на рух течії доктрини.

Слід підкреслити, що на початку XXI століття арктична проблематика набула ще більшої актуальності та наукової ваги у новітніх економічних, політологічних, міжнародно-правових та міждисциплінарних дослідженнях. На наш погляд, значне зростання науково-пізнавального і прикладного інтересу до полярного регіону обумовлене тим, що природні і мінеральні ресурси Арктики являють собою величезний природоресурсний і сировинний резерв глобального значення для всієї нашої планети. За даними експертів з геологічної служби Сполучених Штатів Америки, в цьому регіоні зосереджено 13% нерозвіданих загальносвітових запасів нафти і 30% природного газу [1]. Достатньо сказати, що сьогодні вже понад 60 держав світу офіційно засвідчили про свої наміри щодо участі в освоєнні Арктики. Крім того, слід враховувати, що 70% із 90% арктичних просторів покритих кригою, яка відіграє важливу роль у формуванні полярних температур [2].

Виклад основного матеріалу.

Унікальне геополітичне розташування, величезний ресурсний потенціал і планетарне, економічне значення Арктики обумовили її статус як регіону особливих стратегічних інтересів провідних країн світу у XXI столітті. Цілком закономірно, що світова соціогуманітарна, зокрема і міжнародно-правова думка прикута до нової глобальної проблеми, пов'язаної з інноваційним, технологічним освоєнням універсальних просторів та ресурсів Арктики, яка займає одну шосту частину поверхні землі. Слід підкреслити, що у західній юридичній науці навіть з'явився такий новий інститут міжнародного права як «арктичне право», який має комплексний і міжгалузевий характер, враховуючи той факт, що Арктика стала предметом системних міждисциплінарних досліджень [3].

Крім того, правовий режим в Арктиці поєднує норми національного законодавства та міжнародного права в силу екологічних, кліматичних, історичних особливостей регіону. В результаті в ній діє достатньо широка та розгалужена правова система, що складається із взаємопов'язаних міжнародно-правових та внутрішньодержавних законодавчих норм, які спрямовані на охорону арктичних природних комплексів. На сьогоднішній день одним із актуальних і суперечливих питань міжнародно-

го арктичного співробітництва є делімітація континентального шельфу.

Необхідно зазначити, що в центрі уваги зарубіжних та вітчизняних наукових кіл перебуває проблема встановлення зовнішніх кордонів арктичного шельфу в Північному Льодовитому океані. Цікавим у цьому контексті є послання президента США Г. Трумена №2667 від 28 вересня 1945 року. У ньому декларувалось, що природні багатства поверхні і надр континентального шельфу, знаходяться під водами відкритого моря, але прилеглі до берегів США, а тому належать США і підпорядковуються юрисдикції та контролю з боку американської влади.

Канада не раз пред'явила свої права на арктичні води і Північний полюс. З метою захисту своїх інтересів Канада пішла на розширення територіальних вод до 12 миль, що перекривало проходи через канадський арктичний архіпелаг. Крім цього, Канада прийняла Закон про забруднення арктичних вод, який дозволяв їй відстоювати свої претензії на арктичний простір.

З розширенням та інтенсифікацією господарського освоєння полярного регіону, погіршенням екологічної ситуації в ньому, розвитком міжнародного співробітництва арктичних держав та загостренням конкуренції між ними, появою нових арктичних гравців виникла принципово нова геополітична обстановка, яка диктує необхідність розробки системної і збалансованої політики, її міжнародно-правових аспектів як на рівні окремих країн, так і на рівні міжнародних організацій. Потрібно також зважати на те, що комплекс неврегульованих міжнародно-правових проблем полярного регіону обумовлює достатньо складний і певною мірою суперечливий характер довготривалого процесу удосконалення його правового режиму.

У зв'язку з цим, у 1958 році в Женеві була прийнята Конвенція ООН про континентальний шельф, яка визначила універсальні правила його розмежування. Стаття 1 Конвенції презюмувала, що поняття континентальний шельф застосовується до «поверхні і надр морського дна підводних районів, що примикають до берега, але знаходяться поза зоною територіального моря, до глибини 200 метрів, або, за цією межею, до такого місця, до якого глибина вод дозволяє розробку природних багатств цих районів» [4]. Відповідно до цього документа, континентальний шельф закінчується там, де глибина вод не дозволяє розробляти природні ресурси. Це означає, що держава не повинна представляти в передбачену конвенцією Комісію ООН по межах континентального шельфу будь-які дані для обґрунтування прав на континентальний шельф за 200-мильною межею.

Конвенція містила чітку вказівку на право прибережних держав «створювати споруди на їх континентальному шельфі для використання морських природних ресурсів, а також створювати зони безпеки навколо цих споруд з ціллю забезпечити їх захист» [4].

Новий етап у розвитку Арктики, визначенні міжнародно-правового статусу арктичних просторів або іншими словами, нового перегляду кордонів, почався після прийняття в 1982 році Конвенції ООН з морського права, яка набула чинності у 1994 році.

Дана конвенція підтвердила абсолютний суверенітет прибережної держави на 12-мильну зону територіальних вод і встановила, що держава має одноосібне суверенне право розпоряджатись континентальним шельфом на всій його протяжності [5]. За межами територіальних вод (12 морських миль) допускається встановлення виключ -

ної економічної зони шириною до 200 морських миль. В її межах прибережна держава здійснює свої права і юрисдикцію щодо рибальства і використання природних ресурсів. При цьому морська акваторія в межах 200-мильної зони залишалася відкритою для мореплавання і рибальства.

Конвенція визначила, що виняткова економічна зона (200 морських миль) не входить до складу державної території. У своїй економічній зоні держава має переважне право на видобуток корисних копалин. Решта надр знаходяться в загальному користуванні [5]. За межами економічних і юридичних зон прибережних держав, затверджений міжнародний район морського дна, ресурси якого оголошені «спільною спадщиною людства».

У документі було визначено, що виключна економічна зона може бути розширена на ще на 150 морських миль, якщо країна зможе довести, що арктичний шельф є продовженням її території. В цьому випадку межа континентального шельфу повинна встановлюватися на основі рішення Комісії ООН з міжконтинентального шельфу.

В результаті Конвенція 1982 року обмежила територіальні претензії арктичних держав 350 морськими милями, але лише в тому випадку, якщо континентальний шельф простягається за 200-мильну зону. Таким чином, Конвенція 1982 року, встановивши ширину територіальних вод і виняткову економічну зону, зафіксувала межі територіальних претензій арктичних держав.

З врахуванням того, що неосяжні морські і льодові простори Арктики в сучасних умовах все більше стають об'єктом господарсько-економічної та екологічної діяльності провідних держав світу, Україна, незважаючи на складні геополітичні умови свого розвитку залишається впливовою морською і науковою державою, а тому має брати активну участь у фаховому дослідженні, експертному обговоренні та прийнятті на рівні авторитетних міжнародних організацій теоретичних і прикладних правових проблем, пов'язаних з освоєнням природних ресурсів полярного регіону, захисту його навколишнього середовища. Такий підхід повною мірою відповідає рекомендаціям провідних європейських експертів, які вивчали стан дослідницької та інноваційної системи України. У своєму фінальному звіті вони, зокрема, звернули увагу, вітчизняних урядовців на те, що Україні слід упевнено рухатися шляхом інтернаціоналізації та відкриття світові її науково-технологічної й інноваційної систем [6].

В контексті теоретичних засад державної морської політики України, важливим є розуміння того, що діалектичний зв'язок між компонентами океанічного середовища та системного підходу до їх дослідження і освоєння обумовлюють необхідність формування в єдине ціле знань про Світовий океан. На нашу думку, Україна може використати потенційні можливості Арктичної Ради з метою створення такого оптимального режиму в цьому полярному регіоні, який би враховував і її законні інтереси [7].

Висновок і подальші перспективи.

Висновки з даного дослідження і перспективи. На сьогоднішній день Арктика є потенційним об'єктом для видобутку сировини для багатьох країн. Відтак, ці арктичні країни претендують на освоєння арктичних вод, і кожна прагне «перетягнути ковдру на себе». Відтак, перспективи визначення міжнародно-правового статусу Арктики будуть перебувати під потужним пресингом суперництва за забезпечення надійного доступу до

місценародження нафти і газу, розташованих в регіоні, а успіх вирішення спірних питань буде багато в чому визначатися подальшою динамікою міжнародного співробітництва.

Список використаних джерел:

1. Михина И.Н. Международно-правовой режим морских пространств Арктики: Автореф. дис.канд.юр.наук:12.0010 / Институт государства и права РАН. – М.,2003. – С. 3
2. Barnaby J. Feder A Legal Regime for the Arctic//Ecology Law Quarterly. – 1978. – Volume 6. – Issue 4. – P. 786
3. Жудро И. С. Обычно-правовые нормы как компонент уникального, исторически сложившегося статуса Арктики // Вестник Северного (Арктического) федерального университета. – 2014. – №6. – С. 111-112
4. Конвенція про континентальний шельф від 24.04.1958 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_179
5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права від 10.12.1982 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057
6. Незалежна комісія експертів та українських представників. Експертна оцінка системи досліджень та інновацій України [Електронний ресурс] / ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2013/07/%D0%95%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%BD%D0%Bo-%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%Bo-%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B8-%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%8C-%D1%82%D0%Bo-%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%Bo%D1%86%D1%96%D0%B9-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%Bo%D1%96%D0%BD%D0%B8.pdf>
7. Баймуратов М.О. Міжнародне право. – Суми.: ВТД «Університетська книга», Одеса: «Астропринт», 2006 – С. 279

Зміст:

1. ДУДЧЕНКО О.Ю., РОЛЬ ТА ЗАВДАННЯ КЕРІВНИКА АПАРАТУ СУДУ В ПРОЦЕСІ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ.....	2
2. КАЛИНОВСЬКА Л.В., ІНТЕРПРИТАЦІЯ ПРИНЦИПУ ВІДКРИТОСТІ ІНФОРМАЦІЇ ЩОДО АДМІНІСТРАТИНОЇ СПРАВИ.....	7
3. СЕРЕДА ОЛЕНА ГРИГОРІВНА, МАКІТРЕНКО ВІКТОРІЯ ВОЛОДИМИРІВНА, ПРОБЛЕМА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ.....	10
4. СЕРЕДА ОЛЕНА ГРИГОРІВНА, ПИЛИПЕНКО МАРІЯ ВІТАЛІЇВНА, АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКСПАНСІЇ ТРУДОВОГО ПРАВА.....	13
5. КОВТУН ОЛЬГА ОЛЕГІВНА, СУДОВИЙ УСТРІЙ В УКРАЇНІ ЗА ЧАСІВ Б.ХМЕЛЬНИЦЬКОГО.....	16
6. МИХАЙЛИН АРТЕМ ІГОРОВИЧ, ПОЛЕМІКА МІЖ М. ТАУГЕРОМ І ДЖ. МЕЙСОМ ПРО ПРИЧИНИ ГОЛОДОМОРУ В УКРАЇНІ.....	19
7. КАШИЦЬКА АНАСТАСІЯ ЮРІЇВНА, ПРАВО НА НАДІЮ.....	23
8. КРОТ МАРИНА АНАТОЛІЇВНА, ДОЦІЛЬНІСТЬ ДЕКРИМІНАЛІЗАЦІЇ ТОВАРНОЇ КОНТРАБАНДИ.....	28
9. ЯРМАК АНАСТАСІЯ ДМИТРІВНА, СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДОВЕДЕННЯ ДО САМОГУБСТВА.....	33
10. СТАРОДУБЦЕВА ДАР'Я ОЛЕКСАНДРІВНА, НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАТУСУ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ В УКРАЇНІ.....	36
11. ТКАЧУК КАТЕРИНА ВАСИЛІВНА, ЕЛЕКТРОННІ ПЕТИЦІЇ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ.....	39
12. ШВАЯ С. В., ЕЛЕКТРОННА ПЕТИЦІЯ ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ЗВЕРНЕННЯ ДО ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ.....	42
13. БАКЛАНОВА ОЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА, СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ БАСЕЙНОВОГО ПРИНЦИПУ УПРАВЛІННЯ У ВОДНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ.....	45
14. ПІТТЕЛЬ АННА ІГОРІВНА, АКТУАЛЬНІСТЬ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ.....	49
15. ГАРМАШ ВАЛЕРІЯ ВІКТОРІВНА, ПРОБЛЕМИ КОДИФІКАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА АДАПТАЦІЯ ЙОГО ДО СТАНДАРТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	54
16. ШЕВЧЕНКО ЮЛІЯ АНДРІЇВНА, МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ РЕЖИМ АРКТИКИ...	59